

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev. 53/XI

Jesenice, 24. decembra 1981

CENA 2 LIRI - 30 PFENIGOV

PROLETARCI VSEH DEŽEL, ZDRUŽITE SE!

DELO

ORGAN CENTRALNEGA ODBORA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

SEPTEMBER 1941

štev. 3.

NEZNANI:

POJTE ZA MENOJ!

Veš poet svoj dolg?
Nimaš več besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današujo rabo,
vsi jo bomo povzeli za tabo!

Vem, o vem svoj dolg,
v prsih, tu me žge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk
na vseh štirih bom stal vrh planine,
pesem svojo vil med pečine.

Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal:
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Pohorje nesel.

Pojte za menojo,
silen ženimo hrup,
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup, ohoj -
vse noči tulimo, tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.

Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor,
takrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plavaj čez Savo, plani čez Dravo -
zob za zob in glavo za glavo!

V partizane!

Izkušnje prvih partizanskih oddelkov na naših tleh so popolnoma razbile zlovesče glasove tistih prikritih lakajev okupatorskih tlačiteljev, ki so oznanjali hiter «zlom» partizanskih čet, ki so govorili, da «je že pre-zgodaj» za oborožene akcije in ki so hoteli slovenski narod prisiliti, da strahopetno in sramotno umogne tilnik pod tužjevo peto. Slovenski partizani so razbili prve napade sovražnika in s tem zadali relativno občutne izgube in skoro povsod že pričli v

napad proti sovražnikovim oboroženim pozicijam na naših tleh. Brez izjeme v vseh oddelkih se je po tleh prvih bojih bojna pripravljenost partizanskih bojnikov silno dvignila, oporek pa so se ti oddelki okre-pili še z množnim dotokom novih borcev. Danes je že več teritorij Slovenije postal to-rišče partizanske akcije. Polekodi, zlasti na Gorenjskem, so partizani že v veliki meri potisnili okupatorske oborožene oddalke proti centrom ter si s tem olajšali gibanje. Par-

OBOROŽENA VSTAJA 1941. LETA V NOB NA GORENJSKEM IN DELEŽ JESENIC

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora - Jesenice, 29. sept. - 2. okt. 1976

Pogoji za uspešen razvoj NOB v jeseniškem kotu so se v posameznih letih nemške okupacije močno razlikovali, zato je tudi njegova intenzivnost močno nihala, glede na to pa se je spreminjala tudi ocena o tem, kolikšen delež so imele Jesenice v NOB na Gorenjskem. Vstaja v jeseniškem kotu in boji v prvem letu so v glavnem ocenjeni kot uspešni, v poročilih za kasnejša leta pa najdemo kritiko, da prešibke organizacije NOG in partizanske enote niso uspele zadržati borbenosti delavstva na začetni ravni, ga dvigniti k splošnemu upor in z enim ali nekaj mogočnimi zamahi iztrgati iz rok okupatorju Gorenjsko ali pa vsaj njen gorati del. Slovensko vodstvo NOB je menilo, da bi organizatorji vstaje in partizani glede na razmeroma številni proletarij in njegove borbene akcije pred vojno, zlasti pa glede na silovitost vstaje konec julija in v začetku avgusta 1941, tak načrt mogli uresničiti, če bi začeli boj nadaljevali še z večjo odločnostjo in preprečili okupatorju, da bi mogel zbrati večje sile in prevzeti bojno iniciativo. Taka ocena ni veljala le za Jesenice, temveč v precejšnji meri za vso Gorenjsko, le da sta nasprotji med oceno prvega obdobja in oceno razvoja v naslednjih letih za jeseniški kot še mnogo izrazitejši.

Tej oceni mnogi gorenjski in zlasti jeseniški partizani in aktivisti OF oporekajo, češ da so jo napisali ljudje, ki niso dovolj poznali takratnih razmer na tem ozemlju. Gorenjski se okupator namreč zaradi strateških, gospodarskih in političnih razlogov ni hotel odreči, čeprav ga to stalo precej naporov, sil in žrtev. Zlasti se okupator ni hotel odreči pomembnim komunikacijam in industrijskim središčem, med katerimi so bile Jesenice največje in so zaradi stopnjevanega zavezniškega bombardiranja industrijskih centrov v Nemčiji ostale sicer majhne, a ne povsem nepomembne člen v nemški proizvodnji, mesto, ki mu je anglo-ameriška aviacija vse do zadnjega prizanašala prav zato, ker je bilo na ozemlju njihovih vojnih zaveznikov. Iz strateških, političnih in gospodarskih vzrokov si je tudi vodstvo NOB prizadevalo okupatorju to ozemlje iztrgati. Z osvoboditvijo Gorenjske bi nastala razpoka na sami meji med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, kar bi omogočilo hitrejši razmah NOB tudi na Primorskem, kar pa bi bil za okupatorja prehud politični poraz, da bi ga smel dopustiti. Zato je postala Gorenjska z jeseniškim kotom poleg Ljubljane ena najpomembnejših postavk v načrtih slovenskega vodstva NOB in prizorišče hudih spopadov in merjenja moči, nato pa sta obe bojujoči se strani iskali novih taktičnih oblik, da bi to ozemlje obvladali. Ta prizadevanja so privedla v kasnejših letih do stanja, ko je NOV obvladovala gorati svet in napadala komunikacije v dolini in je NOG prodiralo s svojimi ilegalnimi organizacijami v mesta, od koder je pritegovalo v boj ljudi, ki so jih zasedbeni organi izkoriščali kot delovno silo in poizkušali moške mobilizirati v nemško vojsko, okupator pa si je z okrepljenimi enotami prizadeval to preprečiti, obdržati vsaj komunikacije in mesta in zbrati od časa do časa večje sile

in z njimi prodreti na osvobojeno zemljo, s čimer je hotel NOB na Gorenjskem vsaj omejiti, ker ga povsem zatreti nikoli ni mogel.

V knjigi prvoborca Franca Konoblja »Pod Mežakljo in Karavankami so se uprli«, v delu »Jeseniško-bohinjski odred« Mileta Pavlina, dalje v delu Ivana Mohoriča »Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem«, v jeseniškem zborniku »Jeklo in ljudje« ter v drugih zgodovinskih pregledih NOB ter spominskih zapisih najdemo sicer orise razvoja NOB na Jesenicah in v njihovi okolici, vendar bo šele po skrbni preučitvi vsega ohranjenega dokumentarnega in spominskega gradiva mogoče utemeljeno pojasniti, ali Gorenjci res niso znali izbrati najuspešnejših oblik boja in v koliki meri je zapadel jeseniški proletarij oportunitizmu oz. popustil pred okupatorjevim terorjem ali pa so bili načrti osrednjega slovenskega vodstva NOB glede na razmere na Jesenicah in Gorenjskem res prezahtevni, da bi jih v takratnih razmerah mogli prebivalci teh krajev uresničiti.

Ceprav bi bilo treba za razumevanje začetkov in razvoja NOB v jeseniškem kotu uvodoma pojasniti tako geografski položaj kot tudi strateški, gospodarski in družbenopolitični značaj Jesenic pred fašistično okupacijo, se bom zaradi skopo odmerjenega časa omejil samo na okvirni oris julijske vstaje v jeseniškem kotu in decembrske vstaje na Gorenjskem v letu 1941, nato pa bom opozoril na nekatere probleme razvoja NOB v kasnejših letih. Omenim naj le, da so imele Jesenice pred nacistično okupacijo značaj obmejnega industrijsko-prometnega središča, ki je vsrkavalo vase odvisno delovno silo iz vsega pretežno kmečkega gorenjskega kota, da pa je mesto Jesenice s 5.097 prebivalci (1) ostalo majhno, čeprav so samo železarski obratni na Jesenicah in Javorniku zaposlovali 4.922 ljudi. (2) Že to nam pove, da so mnogi jeseniški železarji stanovali na svojih domovih na podeželju, od koder so se vsak dan vozili v železarno na delo.

Miselnost in nazore kmečkih ljudi so prinašali novi delavci s podeželja v tovarno, vendar so tu hitro dobivali smisel za organizirano dejavnost v večji delovni skupnosti, v njih so rasle potrebe po višjem materialnem in kulturnem standardu, starejši jeseniški proletarij pa jih je vsebolj pritegoval v razredni boj. Zaradi različnega socialnega izvora in vpliva meščanskih strank so bili delavci včlanjeni v različnih strokovnih organizacijah, vendar se je v njih krepila razredna zavest in z delovanjem komunistov v strokovnih organizacijah tudi akcijska enotnost. Ta se je manifestirala tako v stavkovnem in meznem gibanju kot tudi na veliki proslavi kovinarjev in drugih delavskih nastopih, pa tudi z zmago liste Zveze delovnega ljudstva Slovenije pri volitvah v občinski odbor Koroška Bela, kjer je bil izvoljen prvi ljudsko-frontni župan Vencelj Perko. Akcijska enotnost jeseniških železarjev je rasla v boju za skupne razredne interese proti tujim pronacističnim kapitalistom, lastnikom Kranjske industrijske družbe. Zato so se že pred napadom fašističnih sil tudi na Jesenicah stopnjevali razredni, politični in nacionalni konflikti, pri čemer

so bili na eni strani slovenski in nemški lastniki kapitala in pronacistični višji uradniki, na drugi strani pa velika večina slovenskih delavcev jeseniških železarjev. Zahteve po demokratizaciji družbenopolitičnega življenja in odločni obrambi Jugoslavije pred vse bolj agresivnim fašizmom so železarji ponesli v sleherno naselje jeseniškega kota.

Odločno protifašistično razpoloženje so Jeseničani izpričali na zborovanju 27. marca 1941, po napadu na Jugoslavijo pa je odšlo v vojsko 60 prostovoljcev. (3) Krajevni narodni svet, ki ga je 7. aprila ustanovil klerikalni jeseniški župan Valentin Markež iz zastopnikov legalnih počitniških strank, delavskih strokovnih organizacij ter gospodarskih korporacij, pa je opozarjal prebivalce, naj ostanejo mirni in jim prepovedal uporabo orožja. Jeseniški župan je 11. aprila pozdravil italijanskega polkovnika, mu zagotovil lojalnost prebivalstva in apeliral na harmonijo med zasedbenimi četami in ljudmi v okupiranih krajih. Ko pa je italijanska vojska zgradila zasilne mostove, so se 19. aprila pripeljal na Jesenice nemški zasedbeni organi in prevzeli oblast. (4) Nemški okupacijski organi so takoj po prihodu zaprli nekdanje borce za severno mejo in člane Narodne odbrane, v naslednjih dneh pa še druge najbolj znane narodnjake. (5) Nato pa z izredno pedantnostjo začeli izvajati načrt, da bi zasedeno ozemlje čimprej ponemčili in na njem strli politične nasprotnike ter ga tako usposobili za priključitev k tretjemu rajhu.

Nagla kapitulacija jugoslovanske vojske in nacistična okupacija ter raznarodovalna politika zasedbenih organov so bile tudi za jeseniške kovinarje težak udarec. Najprej so se znašli komunisti, ki so začeli zbirati orožje, razkrivati nacistično demagogijo ter kazati ljudem perspektivo v oboževanem narodnoosvobodilnem boju. Partijska organizacija je imela ob kapitulaciji v železarni 24, med železničarji pa 5 članov. (6) Po podatkih Janeza Mlakarja pa je bilo na Jesenicah ob sovražnikovi okupaciji okrog 50 članov. (7) Komunistična partija je imela številne pristaše, ki so jo pri pripravljanju upora podpirali. Misel na upor so pri ljudeh budili tudi levi socialisti, krščanski socialisti ter člani Sokola. Vencelj Perko se spominja, da je po navodilih Borisa Kidriča v dneh okrog 1. maja 1941 sklical sestanek vodilnih jeseniških komunistov in nekaterih njihovih somišljenikov. Obvestil jih je, da se pripravlja oborožen upor in je zato treba zbrati čimveč orožja, ki ga je ob razsulu pustila na Gorenjskem jugoslovanska vojska, in navezati stike z zastopniki delavskih strokovnih organizacij. (8) Vesti o tem, da se pripravlja upor, so komunisti in drugi delavci hitro raznesli na svoje domove po vsem zahodnem delu Gorenjske, kar je pri prebivalstvu dvignilo samozavest in preprečilo učinkovitost nacistične demagoške propagande.

Nemški okupator se je zavedal pomena Jesenic za ves zahodni gorenjski kot. Ocenil je, da je 19% prebivalstva komunistično nastrojeno. (9) Zato je že v maju aretiriral z drugimi delavskimi voditelji in narodnjaki tudi nekaj komunistov, med njimi 17. maja tudi Vencelja Perka, čeprav je CK KPS svoje člane že pred tem opozarjal, da jim grozi aretacija. Medtem ko je okupator nekatere komuniste kmalu izpustil, pa je najbolj znane odvedel v taborišče v Krautu, od koder je Vencelj Perko s štirimi tovariši v začetku avgusta 1941 pobegnili nazaj na Gorenjsko. (10) Ker so se aretacije ponavljale, so prvi trije komunisti že v maju zapustili dom in delovali kot ilegalci. Zaradi teh aretacij, nezaupanja med predstavniki posameznih skupin in še nekaterih drugih vzrokov, ki pa niso dovolj raziskani, je prišlo na Jesenicah kljub velikim simpatijam, s katerimi so sprejeli ljudje organizacijo Protimperialistične oz. Osvobodilne fronte, do

ustanovitve odborov, sestavljenih iz zastopnikov ustanovnih skupin OF. šele v avgustu ali septembru 1941. leta. (11)

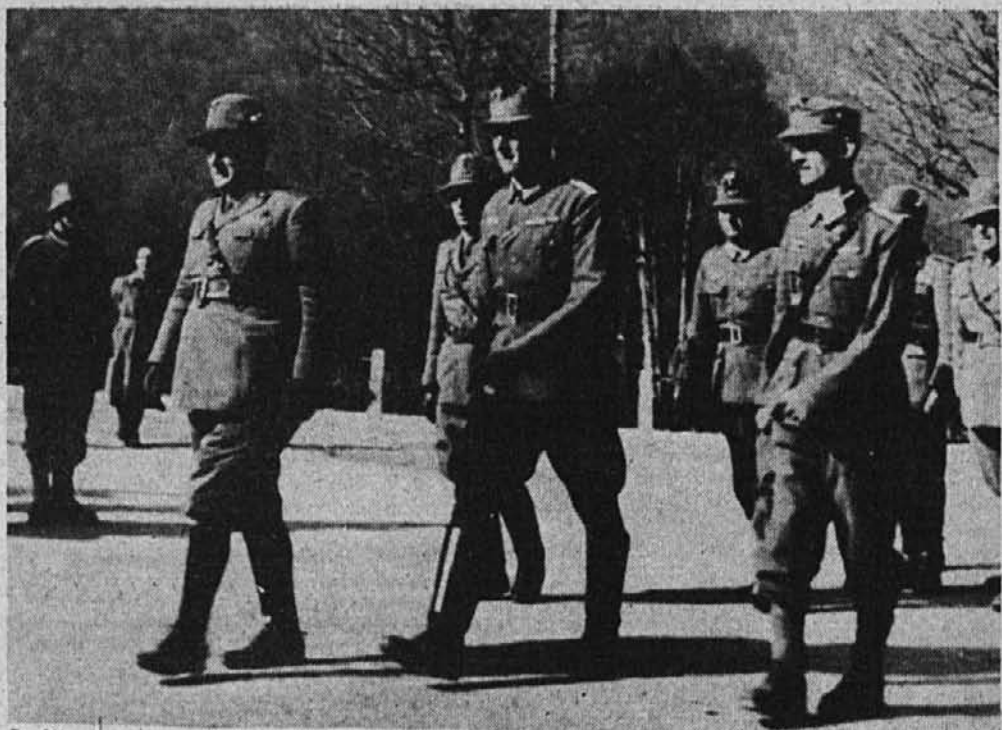
Konec maja je po navodilih CK KPJ ustanovil Lojze Kebe iz komunistov vojno-revolucionarni komite v jeseniškem okrožju. Ta je začel pod vodstvom bivšega španskega borca Jožeta Gregorčiča pripravljati vstajo. (12) Ko se je iz zapore vrnil Viktor Kejžar, je postal sekretar OK KPS Jesenice, ki je ponovno obvestil vse komuniste, da jim preti aretacija. Zato se je večina komunistov in nekaj levih socialistov aretacijam po 22. juniju izognila. Zbrali so se v dveh skupinah, ena na Mežaklji, druga pa v Hrašniku nad Koroško Belo. Ko je nemška policija dobila spisek krščanskih socialistov, ki so se tudi pripravljali na upor in vabili k sodelovanju tudi nekdanje voditelje JRZ, ki pa se pozivu niso odzvali, (13) se je aretaciji izognilo tudi nekaj krščanskih socialistov, ki so se z enim komunistom zbrali v posebni partizanski skupini. Ko pa je prve dni julija začel okupator z izgonom družin izobražencev in nekaterih drugih vplivnih narodnjakov, so se jeseniškim partizanom pridružili tudi člani Sokola. Ob vprašanju odhoda v partizane in skupnega boja vseh protifašistov proti okupatorju se je začela diferenciacija tudi znotraj posameznih predvojnih skupin in delavskih strokovnih organizacij. Zdaj se je pokazalo, kdo je resnično pripravljen sodelovati v boju in kdo se temu boju izmika. (14)

Že prvi val deportacij je do kraja razkril načrte okupatorja, da tudi na Gorenjskem ni več mesta za Slovence, in okrepil splošno protinemško razpoloženje prebivalstva, ki je opuščalo delo, kar je celo pri nekaterih nemških uradnikih povzročilo strah pred možnostjo splošnega upora. (15)

Poveljnik nemške žandarmerije pri šefu civilne uprave na Bledu je že 3. julija spoznal, da se orožništvo upornikom ne more odločneje upreti, zato je prosil poveljnika 181. rezervnega policijskega bataljona, da uporabi proti njim operativne policijske sile, ki jih ima na Jesenicah. (16)

Ceprav partizanske skupine v gozdovih okrog Jesenic v juliju še niso izvajale akcij, pa je že njihov obstoj okrepil pripravljenost jeseniških kovinarjev za sodelovanje v uporu. Zato so vodilni jeseniški komunisti sredi julija sklenili, da bodo skupno z vodstvi delavskih strokovnih organizacij in levih kril predvojnih političnih strank ustanovili odbore OF, ki naj jih sestavljajo trojke ali peterke, sestavljene po paritetnem načelu. Dogovorili so se tudi o zbiranju materialnih sredstev za partizanske enote in podporo družinam, katerih hranilci so bili v zaporih oz. v partizanih. (17) Na Gorenjskem je bilo nezaupanje med predstavniki posameznih ustanovnih skupin OF zelo veliko; najraje se je vsaka skupina zase vezala na komuniste, ki so le težko vzpostavljali tudi direktne stike med krščanskimi socialisti in člani Sokola. Ceprav odbori OF sprva niso bili organizirani tako kot v Ljubljani, je ideja upora dokaj množično živela med prebivalstvom Gorenjske, ki se je navezovalo na člane in simpatizerje KP in skojevce ter z njimi sodelovalo v različnih akcijah, s čimer se je aktivno vključevalo v NOB in odhajalo v partizanske enote. (18)

Jeseniške partizanske skupine so se po sklepu posvetovanja gorenjskih organizatorjev vstaje 20. julija 1941 na Malem Gregorjevcu na Jelovici, kjer so pripravili načrt za vstajo na vsem ozemlju Gorenjske, 29. julija združile v Cankarjevo četo, ki je ob ustanovitvi štela 35 partizanov in 4 partizanke, (19) že v naslednjih dneh pa se ji je pridružilo še nekaj novih borcev. Po prvi diverzantski akciji na most v Mostah se je Cankarjeva četa 1. avgusta spopadla z Nemci na vzhodnem pobočju Mežaklje, kjer je izgubila dva borca. To je bil prvi oboroženi spopad med partizanskimi in

Italijani so po tednu dni prepustili Jesenice Nemcem

nemškimi enotami na Gorenjskem. Zaradi nameravanega skupnega napada gorenjskih partizanov na zapore v Begunjah, kjer so nacisti v besu, ker jim ni uspelo v kali uničiti partizanov v gozdovih, 2. avgusta ustrelili prve štiri talce, (20) je odšla Cankarjeva četa s sedmimi gorjanskimi partizani na Jelovico, dva njena borca pa sta odšla v Gornjesavsko dolino in tam izvedla prve diverzantske akcije. Iz Cankarjeve in Jelovške čete je bil 5. avgusta na Jelovici ustanovljen Cankarjev bataljon. Pozivu za sodelovanje v napadu na begunjske zapore, ki so postali za Gorenjce pojem okupatorjevega nasilja, se je odzvalo v vaseh pod Jelovico več desetih novih borcev, z osvoboditvijo zaprtih aktivistov v Begunjah pa bi se vrste gorenjskih partizanov več kot podvojile. O pripravah za napad na nemško posadko v Begunjah pa je zvedel okupator, preprečil Cankarjevemu bataljonu prehod čez Savo in z okrepljenimi silami razbil pravkar ustanovljeni storžiški partizanski bataljon. Cankarjev bataljon se je nato utaboril sredi Jelovice, kjer se je nameraval organizacijsko utrditi. Nemške enote pa so ga zasledovale in se 8. avgusta z njim spopadle. Ko so začeli Nemci bataljon obkoljevati, se je umaknil na Novakovo Jelovico. Trije borci Cankarjeve čete so padli, trije so se vrnil domov, devetnajst pa jih je skrivaj odšlo v Ljubljano. (21)

Prvi boji med partizani in nemškimi enotami so pokazali, da bo okupator storil vse, da bi upor zatrl; okrepil je svoje enote na Gorenjskem še z orožništvom, dvema policijskima bataljonoma in vojaškimi oddelki. Če upoštevamo, da so enote nemške vojske prišle na Gorenjsko na izrecno prošnjo šefa civilne uprave in da je vojska odstopala svoje enote samo v zelo nujnih primerih, potem moremo reči, da so bile takrat na Gorenjskem razmere res izjemne. (22) S tem je nemški okupator še povečal premoč v orožju in vojaški tehniki. Posluževal se je sicer redkih, a nevarnih domačih izdajalcev in izkoriščal gosto omrežje komunikacij za hitro premeščanje in koncentracijo svojih enot. Ker je štab Cankarjevega bataljona presodil, da bi bataljon v takih razmerah ne mogel ostati dalj časa neopažen, temveč bi pritegnil nase močne sovražnikove sile, ki jim zaradi neizkušenosti in slabe oborožitve ne bi bil kos, je poslal Cankarjevo četo z Novakove Jelovice nazaj v kraje okrog Jesenic z nalogo, da se tam razdeli na več skupin, ki bodo

z manjšimi, a številnimi akcijami nenehno vznemirjale in utrujale sovražnika in mu preprečevale koncentracijo. Poznavanje domačega terena in razmer zlasti pa ljudi naj bi olajšalo dejavnost posamezne partizanske skupine in pridobivanje novih borcev in sodelavcev. Temu načrtu v takratnih razmerah ni bilo mogoče oporekati, saj se je izkazalo, da so se partizanske skupine, razen ob večji nemški hajki v drugi polovici septembra na Pokljuki, spretno izogibale sovražnikovemu zasledovanju in se do 20. oktobra okrepile s 16 novimi borci. (23) Minirale so naprave, ki so z vodo in električno energijo napajale železarno in požgale žago in skladišče lesa na Plavžu. Ko je okupator sredi septembra zvedel, da nameravajo partizani razstreliti najobčutljivejše naprave v železarni in jo s tem za dalj časa onesposobiti za obratovanje, je objekte zastražil s 60 možmi tovarniške straže in 1. četo 922. bataljona deželnih strelcev. (24) kar je zavrlo nadaljnje akcije majhnih partizanskih skupin. Že sam načrt za akcije partizanov je torej odtegnil iz nemškega zaledja in drugih bojišč okrog 200 sovražnikov.

V boju proti okrepljenim okupacijskim enotam je bilo treba doseči popolno enotnost slovenskega prebivalstva. Akcije majhnih partizanskih skupin in ilegalnih organizacij NOG so mogle biti spričo boljše oborožitve okupacijskih sil in možnosti njihovega hitrega premeščanja uspešne samo v primeru, da za sile, ki so akcije pripravljale, okupator ni zvedel. Da bi v kali zatrl narodno izdajstvo, so partizani justifikirali nekaj izdajalcev, za kar so padli prvi talci tudi iz jeseniškega kota. Napačno bi bilo soditi, da te sovražnikove represalije niso imele zastraševalnega učinka, čeprav so hkrati izzivale vse hujše sovraštvo do okupatorja. Našteti okupatorjevi ukrepi so vplivali na zmanjšano aktivnost partizanov, hkrati pa so pospešili razpredanje široke mreže OF v jeseniškem kotu.

Partizani so se dobro zavedali, da je treba kljub žrtvam v boju vztrajati, kajti žrtve bi bile še večje, če bi uspelo okupatorju upor zatreti in uresničiti načrt o množičnem izgonu slovenskega prebivalstva z Gorenjske. Ljudi je bilo treba prepričati, da samo odločen in organiziran boj vseh patriotov more zmanjšati število

(Nadaljevanje na 4. strani)

žrtev. To nalogo je uspešno opravljala ilegalna literatura, ki so jo razmnoževali v tehniki OK KPS na Javorniku. Razen letakov je tehnika razmnoževala tudi radijska poročila in Slovenskega poročevalca, ki je prihajal iz Ljubljane. Ta literatura je mnogo pripomogla k širjenju OF. (25)

Za uspešno nadaljevanje boja je bilo treba tudi v jeseniškem kotu ustanoviti močne terenske organizacije NOG. Zaradi aretacij in odhoda 28 članov KPS in 8 članov SKOJ v Cankarjevo četo je ostalo v jeseniški dolini le malo komunistov. Ozkost pri sprejemanju novih članov je ovirala obnovo partijskih celic in skojevskih grup, čeprav je ugled KPS med jeseniškimi kovinarji ob vstaji močno porasel. Okrožni komite KPS Jesenice, ki ga je po aretaciji Venclja Perka in vrnitvi iz zapora vodil Viktor Kejžar, (26) je moral poskrbeti, da so ostale partizanske skupine po prvih nemških udarcih še naprej aktivne in da borbenost prebivalstva zaradi ostrih okupatorjevih represalij ni omahnila. S pomočjo partijskih aktivistov, ki jih je poslal na Gorenjsko CK KPS, je v avgustu in septembru ustanovil okrožni odbor OF. V njem sta bila dva zastopnika KPS, trije zastopniki Sokola in dva zastopnika krščanskih socialistov. Prvi sekretar je bil komunist Jože Strlekar. (27) Na paritetni osnovi so ustanovili na Jesenicah tudi mestni odbor OF, v nižje odbore, ki so jih ustanovili v posameznih ulicah in okoliških vaseh, pa so se vključevali ljudje ne glede na predvojno politično pripadnost. Na Jesenicah je delovalo osem takih področnih odborov OF, štirje na Javorniku (28) in eden na Koroški Beli. (29) Vsak član odbora je imel svoje delovno področje in je z organizacijo povezoval pristaše OF v svojem naselju ali v tovarni. Tako se je že jeseni 1941 oblikovala razmeroma gosta mreža trojk in peterk aktivistov in članov OF, (30) ki so delovali tudi v vseh obratih železarne. V nekaterih obratih je bila organizacija tako močna, da so delavci javno zbirali prispevek za OF. Dejavnost odborov OF pa se ni omejevala le na zbiranje denarnih in materialnih sredstev za partizane in ljudi v zaporih ter njihove družine, pač pa so odbori OF skrbeli tudi za propagando in organizirali sabotaže, zlasti pri izdelavi materiala, ki ga je naročala nemška vojska. Razen delavcev je OF zajela tudi nekatere nameščence in zdravnike, (31) na podeželju pa tudi kmete in obrtnike. Sprva se je v odbore OF vključevala tudi mladina, v jeseni pa so začeli ustanavljati posebne mladinske odbore, ki so jim dajale skojevske grupe veliko borbenost, po mnenju starejših komunistov pa so delovali premalo konspirativno.

Partijski aktivisti Stanko Zagar in njegov sin Stane, Tomo Brejc in Mira Kebe, zlasti pa Lojze Kebe so si v jeseni 1941 močno prizadevali, da bi postale po vzoru Ljubljanske organizacije OF tudi v jeseniškem kotu res množične in še bolj aktivne, zlasti pa, da bi poslale čim več ljudi v partizanske enote.

Povečano aktivnost organizacij OF so zabeležili tudi okupacijski organi. Orožniška postaja Jesenice je konec novembra poročala, da delavci zaslužijo manj, kot so pred vojno in kažejo očitne znake nezadovoljstva, kar odpira vrata komunistični propagandi. (32) Orožniki so našli 1. decembra 1941 med Jesenicami in Javornikom na žici obešeno slovensko zastavo s peterokrako zvezdo, po ulicah pa raztresene letake IOOF s pozivom, naj ljudje med 7. in 8. uro v znak pripadnosti OF ne hodijo na ulice ali v lokale. (33) Plebiscitarna akcija je 1. decembra na Jesenicah dobro uspela. Člani SKOJ so razobesili zastave tudi na

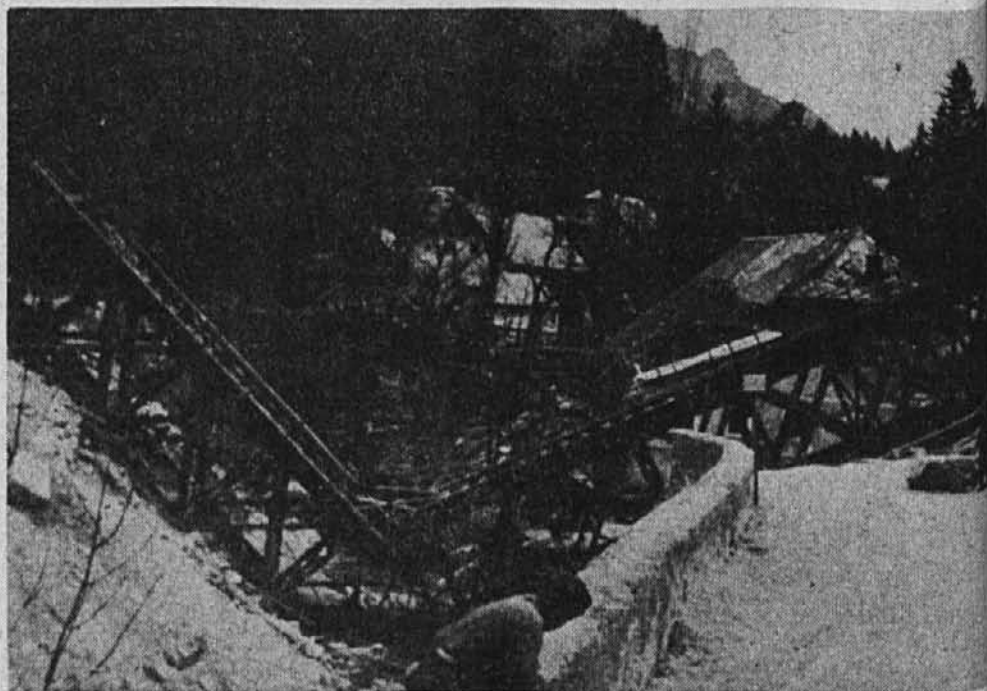
poslopju telovadnega društva na Javorniku, pa tudi na Kalvariji in na Mežaklji, kjer so bili na skalah daleč vidni napisi »SSR«. (34) Edvard Kardelj je 29. 3. 1942 sporočil Titu, da je OF držala na Gorenjskem množice skoraj tako v svojih rokah kot v Ljubljanski pokrajini in da so bile tudi na Jesenicah skoro prav takšne množične akcije kot v Ljubljani. (35)

Medtem, ko se je na Jesenicah in v okoliških vaseh razraščala organizacija OF, pa so partizani odšli iz jeseniškega kota. Štab Cankarjevega bataljona je spoznal, da so partizanske skupine jeseniške čete, ki so v jeseni prerasle v vode, zaradi neprestanega zasledovanja in nemških represalij popustile v akcijah in bi z nastopom zime mogle postati sovražniku lahek plen. Na Jesenicah so ostali samo sekretar Okrožnega komiteja KPS Viktor Kejžar, sekretar Okrožnega odbora OF Karel Preželj in trije starejši bolehní borci, vsi drugi partizani pa so se spet združili v jeseniško četo, ki je 25. oktobra prigazila v zasneženo bataljonsko taborišče na Mohorju. Večja partizanska enota je pri borcih spet ustvarila občutek moči in jim povrnila samozavest. Štab bataljona je pravilno sodil, da Nemci najbrž ne bodo iskali partizanov na hribu sredi Gorenjske nedaleč od Kranja. Z Mohorja so hodile skupine partizanov v drzne akcije v dolino; naj omenim samo zaplembo živil v Zapužah in Dupljah in prevoz partizanov s kamioni po glavni cesti skozi močno zastraženi Kranj, zlasti pa številne akcije v Skofji Loki in Selški dolini, kjer so pri domačinih partizani dobili tudi nekaj orožja. Začasna odsotnost partizanov je okupatorja v jeseniškem kotu nekoliko uspavala, tako da je z začetkom decembra opustil straženje železniških objektov na območju orožniških postaj Kranjska gora, Dovje in Bohinjska Bela. (36) V resnici je bilo to samo zatišje pred množično vstajo.

Odsotnost Cankarjeve čete je vplivala tako na priprave, zlasti pa na potek decembrske vstaje na Jesenicah. Čeprav bi bila njena prisotnost v gorenjskem kotu prav takrat izredno potrebna, pa so organizatorji vstaje imeli z njo mnoge širše načrte. Potem ko so postavili partijski aktivisti v jeseni 1941 razmeroma gosto mrežo odborov OF v gorenjskih industrijskih središčih in po naseljih v Gorenjesavski, Bohinjski, Selški in Poljanski dolini, je mogel CK KPS računati s tem, da bo dobil NOB na Gorenjskem širšo osnovo in razmah. Prebi-

valstvo v teh krajih je bilo prepričano, da bodo Nemci po izgonu Slovencev iz Posavja in Obsotelja nadaljevali tudi na Gorenjskem z izgonom ljudi iz obmejnega ozemlja proti Italiji. CK KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta pravilno ocenila, da je treba pripravljeno prebivalstvo na upor izrabiti za množično vstajo preden bi Nemci pripeljali na Gorenjsko nove okrepitve. Glavno poveljstvo je poslalo na Gorenjsko partizansko enoto, se postavljeno iz partizanov, ki so se umaknili Gorenjske v Dolomite, to je na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani, vendar se je zaradi izdaje in sovražnikovega napada ta enota Gorenjske spet vrnila čez demarkacijsko črto. Tako je ostal v začetku decembra 1941 na Gorenjskem samo Cankarjev bataljon z okrog 70 možmi, ki je imel nalogo vstajo sprožiti, njegovi borci pa naj bi zbrali prostovoljce in postali jedro novih partizanskih enotam. CK KPS in Glavno poveljstvo sta sodila, da bo terenskim organizacijam OF ob polni angažiranosti Cankarjevega bataljona uspelo dvigniti Gorenjske k uporu in po zamisli Tita priboriti prvo osvobojeno ozemlje prav na Gorenjskem, kar bo osnova za hitrejši razmah NOB po vsej Sloveniji.

Glede obsega oborožene vstaje in načrta, katero ozemlje bi bilo mogoče osvoboditi, se spominjajo organizatorjev decembrske vstaje na Gorenjskem precej različno. Miha Marinko v svojih spominih navaja načrt, po katerem naj bi osvobodili Gorenjsko »... od Trojan pa do skrajnega gorenjskega kota...« in »... Nemcem zaprli dostop z obvladovanjem Tuhinjske doline, Črnega grabna in moravškega hriba, bovoja od vzhoda in jeseniško-kranjskoga ske soteske z zahoda. Računali smo, da nam bodo Karavanke kot naravna ovira pomagale braniti se s severne strani...« (37) Tudi nekateri krajevni aktivisti OF na Gorenjskem se spominjajo, da je prebivalstvo v nekaterih krajih na Gorenjskem pričakovalo, da bo vstaja res splošna in to ne samo v Sloveniji, marveč v vse okupiranih deželah Evrope. Takratni sekretar CK KPS in komandant Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek pa se spominja, da je ob staljal realnejši načrt, po katerem naj bi gorenjski partizani osvobodili Poljansko in Selško dolino, Jelovico, Bohinjsko dolino, Pokljuko in Gornjesavsko dolino. Ohraniti se je specialka, na kateri je Leskošek

Umikajoča jugoslovanska vojska je porušila most v Mostah pri Žirovnici

označil ozemlje, ki naj ga partizani na Gorenjskem osvobodijo; to specialko je po osvoboditvi Franc Leskošek izročil generalu Ivanu Gošnjaku. (38)

Leskoškovo izjavo potrjuje Mira Svetina, ki pravi, da CK KPS ni dal PK KPS za Gorenjsko v l. 1941 nikakih navodil za osvoboditev Jesenic in Gorenjske v celoti, pač pa je naročil čimbolj množično mobilizacijo za vstop v partizane, s tem pa tudi priprave in izvedbo večjih akcij in napadov na manjše sovražnikove postojanke in daljše zadrževanje partizanov v Gornjesavski, Bohinjski in Poljanski dolini. Po njeni izjavi so se pojavile mimo aktivistov OF med ljudmi vesti, da bo v treh dneh vsega konec in da so zato prihajali v partizanske enote novinci ne samo brez orožja, ampak tudi brez zimske obleke in obutve. (39)

To potrjuje tudi Tone Dolinšek, ki ga je poslal CK KPS na Gorenjsko po miniranju kotlov v Kemični tovarni v Ljubljani, to je kak dan po 15. decembru 1941. Sekretar CK KPS Franc Leskošek je Dolinšku pred odhodom iz Ljubljane naročil, naj ustanovi in vodi PK KPS za Gorenjsko, utrjuje terenske organizacije OF in pospeši odhod njihovih članov v partizane; njegova osnovna naloga je bila med Gorenjci odpraviti mnenje, češ da narodnoosvobodilnega boja zaradi silovitega okupatorjevega terorja ni mogoče razvijati naprej. Tone Dolinšek je namreč prihajal na Gorenjsko prav v dneh, ko je po množičnem odhodu v partizane sovražnik storil vse, da bi zatrl upor in izvabil nazaj v dolino čimveč novih partizanov. CK KPS Dolinšku niti takrat niti kasneje do njegove aretacije v februarju 1942 ni dal glede vstaje nobenih konkretnih navodil, zato akcije na Gorenjskem v decembru 1941 niso bile dobro usklajene med PK KPS za Gorenjsko in partizanskim štabom. Po Dolinškovem mnenju CK KPS takrat ni dal navodil za splošno vstajo in osvoboditev celotne Gorenjske. Glasniki splošne vstaje so bili v posameznih krajih predvsem lokalni aktivisti OF in skupine partizanov. PK KPS, ki je bil ustanovljen šele v drugi polovici decembra, o načrtih in pripravah na vstajo sploh ni razpravljal in sklepal, pač pa je mogel samo oceniti njen potek in slabosti ter si je prizadeval preprečiti nadaljnje odhajanje novincev iz partizanskih enot, vanje pa je pošiljal aktiviste OF, katerih dejavnost je okupator odkril in jim je grozila aretacija. (40)

Novice o uspešni ofenzivi RA pored Moskvo v začetku decembra 1941 in o vstopu ZDA v vojno proti Trojnemu paktu so vtile Gorenjcem še več poguma. Po justifikaciji 7 okupatorjevih sodelavcev in okupatorjevem izgonu 35 družin v Mišač in Dobrave pri Kropi (40a) 5. decembra so bili ljudje še bolj prepričani, da je nemški okupator začel drugo, še masovnejši val deportacij Slovencev z Gorenjske.

Čeprav je zapadlo v začetku decembra mnogo novega snega, je bilo treba z vstajo pohiteti, saj so že 12. decembra začele prihajati na Gorenjsko nove nemške policijske enote. (41) Debela snežna odeja je ovirala zveze med posameznimi žarišči upora, zlasti pa pohode borcev Cankarjevega bataljona, zato se vstaja ni začela povsod istočasno. OK KPS Kranj je začel z rekrutacijo že 12. decembra in ustanovil kokrško četo. Štab Cankarjevega bataljona je poslal 2. decembra z Mohorja v gorenjski kot 12 partizanov, ki so 5. decembra prigazili na Slamnike zahodno od Bohinjske Bele. Najprej so zaplenili po kočah na Pokljuki odeje za nove borce. (42) nato pa se je skupina razdelila. Pet borcev Cankarjeve čete je povedel Stane Bokal proti Bohinju, drugih pet pa Polde Stražišar proti Jesenicam. Čeprav so aktivisti OF že prej

pripravljali ljudi na vstajo, so partizani po prihodu v določene jim kraje potrebovali še nekaj dni, preden se je vstaja začela. Stari partizani so bili s svojim zgledom najuspešnejši glasniki NOB in agitatorji za vstop v partizane. Stane Bokal je v naslednjih dneh s pomočjo terenskih aktivistov ustvaril pri prebivalstvu splošno pripravljenost na upor, zbral v 15 gorjanskih in bohinj-skih vaseh 156 novih borcev, jih organiziral v Prešernov bataljon, ki je imel 50 pušk, in poskušal z njim presekat komunikacije med Bohinjsko Bistrico in Jesenicami in osvoboditi Bohinjsko dolino. (43)

Tudi na Jesenicah so partizani po prihodu 6. decembra na Potoške rovtve našli že vse pripravljeno za upor. Lojze Kebe je dal že pred tem okrožnemu komiteju KPS Jesenice navodila, kako naj pripravi vstajo. Člani OK KPS so bili odgovorni za rekrutacijo novih borcev in izdelavo načrtov za napade na manjše orožniške postaje, kjer naj bi za nove borce dobili orožje, člani OOOF pa so prevzeli skrb, da bo rekrutacija resnično množična. (44) Nekateri aktivisti so menili, da bodo Rusi pozimi tako strli Hitlerjevo vojsko, kot so nekoč Napoleonovo. Predlagali so, naj bi ljudi pozvali k vstaji kar s tovarniško sireno. (45) Po prihodu 6 partizanov so stekle

priprave, da bi poslali čimveč prostovoljcev iz mesta. Nove borce naj bi formirali v partizanske enote in z njimi zavzeli manjše sovražnikove postojanke, osvobodili razen Bohinjske še Gornjesavsko dolino, od koder bi se v primeru, da bi sovražnik poslal močnejše sile, umaknili v gozdove in v za sovražnike težko dostopne kraje. (46) Na poziv organizatorjev vstaje se je za odhod v partizane odločilo 300 do 400 moških z Jesenic in okolice. Aktivisti so skupno s partizani določili zborna mesta na Belškem polju in na Potokih, kamor naj bi v presledkih prihajali novinci, da ne bi vzbudili pozornosti sovražnika. Zvečer 15. decembra so začeli tja prihajati novi borci. Partizani so jih zbirali v večje skupine in jih sproti pošiljali proti svojemu taborišču na Potoške rovtve pod Stolom, kjer je začela nastajati nova jeseniška četa. Komaj so odvedli proti taborišču drugo večjo skupino, že je na glavno zborna mesto pripeljal žirovniški župan nemško patroljo, iz česar so partizani sklepali, da je rekrutacija izdana. Jeseniški aktivisti so na nevarnost opozorili novince, ki so še vedno prihajali proti zbornemu mestu, zato so se nekateri vrnil domov. (47) Organizacija

(Nadaljevanje na 6. strani)

Jeseniškemu prebivalstvu!

Politične stranke in delavske strokovne organizacije ter gospodarske korporacije na Jesenicah so se po zgledu centralnih organizacij sestale in ustanovile Krajevni Narodni svet na Jesenicah. V času, ko bije naša država borbo za svoj obstoj in dobrobit državljanov, je potrebno, da se vsi ravnamo po geslu: „vsi za enega, eden za vse!“

Podpisani narodni svet daje prebivalstvu Jeseniške občine sledeča navodila:

1. Klja temu, da so Jesenice v tako ugodnem geografskem položaju, so oblastva poskrbela za popolno varnost življenja in imetja prebivalstva. Državni varnostni organi ostanejo ves čas na svoji mestu. Prebivalstvo naj podpira službo varnostnih organov! Narodni svet bo amenoval v ta namen svojo pomožno stražo.
2. Prebivalstvo pozivamo k največji disciplini in redu! Ne nasedajte alarmantnim vestem, naj prihajajo odkaterekoli strani! Sami ste že doslej mogli izotviti nerresničnost takih poročil.
3. Ne brite v Jesenic! Narodni svet stane z Vami in bo čuval Vaše interese v vsakem slučaju. Ne hodite brez potrebe na ulice in se ne zbirajte! Ostajajte doma! Spolnjute navodila oblasti in pasive vračne obrambe!
4. Ne bajte se za svoje življenje in za prehrano svoje družine. Predvidene so vse možnosti in je poskrbljeno za vas. V teh časih je pa potrebno, da vsak štedi z donarjem in šivili.
5. Obnaajte se možato in dostojno! Ne zahajajte brez potrebe v gostilne!
6. Za pavočasno in pravilno obveščanje bo skrbel tudi Krajevni Narodni svet.

Krajevni Narodni svet na Jesenicah

Predsednik:

Matkež Valentin

župan mesta Jesenice.

7. aprila 1941.

Letak krajevnega narodnega sveta na Jesenicah je pozival prebivalstvo ob nemškem napadu na Jugoslavijo k redu in disciplini

OF je tudi na Hrušici zbrala skupino prostovoljcev, ki so v nekem cestnem predoru čakali na prihod partizanov. Ker pa partizanov ni bilo, so se novinci proti jutru razšli na svoje domove. (48)

Podatki o številu novicev, ki so odšli v noči med 15. in 16. decembrom v partizansko taborišče na Potoške rovte, so zelo različni. V nekaterih zapisih spominov najdemo številko 100, (49) vendar smo pri podrobnem popisu partizanov iz leta 1941 mogli zbrati osebne podatke le za 52 novih borcev, od katerih je bilo 46 delavcev in samo 3 komunisti in 1 kandidat. Ugotovili smo tudi imena 12 novicev, ki so zaman iskali partizansko taborišče. Pri tem nas ne sme premotiti podatek, da je v času od 16. do 18. decembra izostalo 140 delavcev jeseniške železarne z dela. (50) Vedeti namreč moramo, da so z dela v železarni izostali tudi mnogi delavci, ki so stanovali izven Jesenic in so vstopili v Prešernov bataljon na Pokljuki, oz. so se priključili novim borcem na Dovjem in v Mojstrani, pa celo v Poljanski dolini. Do konca leta 1941 je odšlo v razne partizanske enote na Gorenjskem kar 231 jeseniških železarjev. (51) To se je zgodilo kljub temu, da so bile takrat na Jesenicah precejšnje sovražnikove oborožene enote. Razen orožništva, tovarniške straže in policije je bila na Jesenicah sredi decembra 1941 tudi četa 857. bataljona deželnih strelcev (52) in 1. četa 922. bataljona deželnih strelcev. (53) skupno torej najmanj 400 mož.

Ivan Vovk je napisal, da je obvestilo bohinskih partizanov o zapori Bohinjske doline vzpodbujalo tudi jeseniške partizane k načrtu, da bi zgradili barikado čez komunikacije proti Žirovnici. (54) vendar sta bila 16. decembra s Francem Konobeljem poslana v Dovje in Mojstrano, zato ne ve, če so partizani to zamisel uresničili. Komandant SIPO in SD je 12. marca 1942 sicer med drugim sporočil v Berlin, da so zaprli v občini Jesenice 6 komunistov, ki so v času poizkusa vstaje položili več ovir z drevjem, (55) vendar ni mogoče razbrati, ali gre za akcijo jeseniške čete ali za akcijo, ki so jo izvedli partizani na Belci.

Kot je bilo že povedano, je poslal Polde Stražišar 2 jeseniška partizana v Dovje in Mojstrano z nalogo, da privedeta od tam ljudi, ki so se odločili za odhod v partizane. Potek vstaje na Dovjem in v Mojstrani nam zato še bolj potrjuje dejstvo, da je bila decembrska vstaja na Gorenjskem skupni rezultat upornega razpoloženja prebivalstva, prizadevanj terenskih organizacij OF in organizirane akcije borcev Cankarjevega bataljona, ki so poskušali realizirati zelo optimistične načrte terenskih aktivistov OF. Franc Konobelj in Ivan Vovk sta namreč 16. decembra proti večeru ob prihodu na Dovje že našla štab za vstajo, ki je predlagal takojšnjo razorožitev nemških orožnikov na Dovjem in napad na graničarsko karavlo v Mojstrani, kjer naj bi se uporniki polastili orožja. (56) Prostovoljci so pod vodstvom obeh partizanov na Dovjem brez strela razorožili 3 orožnike in se polastili orožja in opreme orožniške postaje. Pridružili so se jim tudi prebivalci Mojstrane in Belce. Ker so imeli uporniki doma precej skritega orožja, so se oborožili s 37 puškami, zaplenjeno brzostrelko in pištolami. (57) Napad na graničarsko karavlo pa zaradi izdaje ni uspel, pač pa je pri napadu padel glavni organizator vstaje v teh naseljih Alojz Rabič. Novi borci so zažgali most na Belci in zgradili 7 barikad na komunikacijah. Ko so zjutraj 17. decembra pridrvele v dolino nemške enote, so začele partizansko zasedo močno obstreljevati. Pred sovražnikovo premočjo se je

večja skupina novih borcev umaknila nad dovški rovt Vrse in ustanovila Triglavsko četo, manjša pa je odšla na Mežakljo. Iz Dovjega, Belce in Mojstrane je takrat odšlo v partizane 124 mož in fantov. (58)

Ze iz opisanega spoznamo, da je 16. decembra vstaja v zahodnem delu Gorenjske dosegla višek. Nemci so morali naslednjega dne izprazniti v radovljiškem okrožju 9 manjših orožniških postaj (59) in prav toliko tudi v kranjskem okrožju. (60) Dne 20. decembra so začasno izpraznili tudi 5 orožniških postaj v kamniškem okrožju. (61) Okupator je s tem priznal materialno silo upora. Kljub temu uspehu pa načrti organizatorjev vstaje niso bili v celoti realizirani. Rekrutacija na Jesenicah je bila znatno prešibka, da bi mogli partizani postati gospodarji položaja v zahodnem delu Gorenjske. Napad na vlak v Nomenju zaradi izdaje in prihoda nemške policije ni uspel, zato tudi v Bohinju ni prišlo do splošne vstaje. Izkazalo se je, da 12 partizanov Cankarjeve čete ni moglo izpeljati pripravljenega načrta terenskih organizacij in z izjemo na Dovjem razorožiti nemških posadk, se polastiti njihovega orožja in oborožiti novih borcev ter z njimi zavarovati osvobojeno ozemlje vsaj do prihoda močnejših nemških enot. Komunikacije so ostale v rokah okupatorja in na svojih mestih so ostale vse močnejše nemške posadke. Komaj ustanovljene in slabo oborožene partizanske enote, ki niso mogle več računati, da bi dosegle nad okupatorjevimi posadkami uspeh s presenečenjem, so se umaknile v zasnežene gore, da bi se organizacijsko utrdile, s tem pa so prepustile iniciativo okupatorju.

Bliskovita in dobro organizirana vstaja je Nemce iznenadila in sprožila ukrepe, ki so segli prav do Berlina. Dne 17. decembra je Himmler poveril generallajtnantu Schreyerju nalogo, da formira na Bledu policijski akcijski štab »Jugovzhod«, ki bo vodil akcije v nemirnih območjih na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem. Na Bledu je ta štab deloval do 10. februarja 1942. (62) Na Gorenjsko so prihajale nove nemške enote, ki so zaradi pomanjkanja prostora v vojašnicah in policijskih postojankah zasedle tudi mnoga šolska poslopja. Policijske enote so vdrlle v naselja, od koder so odšli moški v hribe, in grozile ljudem, da bodo izgnale družine upornikov, ki se ne bodo takoj vrnili. Ženske so prihajale v partizanska taborišča po svoje može in sinove. Ostra zima in pomanjkanje hrane, zlasti pa orožja, še bolj pa strah pred nemškimi represalijami nad družinami, so privedli domov številne novice. Iz Prešernovega bataljona na Pokljuki se je do 1. januarja 1942 vrnilo domov 129 mladih partizanov, tako da je okrog jedra starih partizanov ostala le še četa. V Mojstrano, Belco in na Dovje se je vrnilo 117 udeležencev vstaje, dva pa sta se umaknila v Ljubljano, tako da je Triglavska četa razpadla. (63) Do konca leta 1941 so vztrajali nad Dovjem le še 4 novinci, medtem ko sta oba stara partizana odšla v taborišče nove jeseniške čete na Črnem vrhu, (64) oz. pod Stolom. Iz jeseniške čete se je vrnilo domov 33 novicev, 7 pa jih je zbežalo v Ljubljano. Kljub temu je 6 starih partizanov uspelo obdržati v četi 12 novicev. (65)

Prešernova četa na Pokljuki in jeseniška četa, ki je s taborišča na Črnem vrhu odšla prezimovat v planinske kočje nad Zabreško planino pod Stolom, sta dobili povelje, naj se ne vračata v Cankarjev bataljon, ki se je medtem zapletel v hude boje v Poljanski in Selški dolini, pač pa naj poskušata razbremeniti pritisk nemških enot na bataljon z akcijami v jeseniškem kotu. (66)

Tudi v Poljanski in Selški dolini so vstajo pripravile terenske organizacije KPS in OF, v Cankarjevem bataljonu, ki je na svojem pohodu proti Poljanski dolini povsem razbil patroljo 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona, ki je izgubila 46 mož, 1 pa je bil ranjen. (67) kar je dokazovalo, da je tudi nemški okupator ranljiv, pa so našli organizatorji vstaje mnogo močnejšo oporo kot v jeseniškem kotu. Patrolje Cankarjevega bataljona, ki so se mu medtem pridružili gorenjski partizani, ki jih je po akciji na preserski most poslalo Glavno poveljstvo nazaj na Gorenjsko, (68) so začele 18. decembra z novačenjem, naslednjega dne pa so vdrlle v Poljane. Vstaja je postopoma naraščala in dosegla vrh 22. decembra, ko je Cankarjev bataljon porušil 6 mostov in je 128 novicev odšlo v partizane. (69) Ker pa so Nemci v zahodnem delu Gorenjske vstajo omejili in 21. decembra zopet vzpostavili 5 ob vstaji začasno ukinjenih orožniških postaj v jeseniškem okrožju, (70) so mogli tudi od tam premestiti nekaj svojih enot v Poljansko dolino. Pričakovanje organizatorjev vstaje, da okupator v času odločilne bitke za Moskvo ne bo mogel angažirati na Gorenjskem močnejših sil, se ni uresničilo. Tudi organizacija OF še ni bila tako splošna in organizacijsko utrjena na celotnem ozemlju Gorenjske, da bi bila dovolj odporna pred okupatorjevimi udarci, kajti okupator hkrati proti vsemu prebivalstvu le ne bi mogel nastopiti.

Zaradi naraščanja nemškega pritiska je odhajalo v partizane vsak dan manj prostovoljcev. Skupno je iz Poljanske in Selške doline in iz okoliških naselij med decembrsko vstajo odšlo v partizane 320 novih borcev. (71) Naraščajoči nemški pritisk je Cankarjev bataljon, okrepljen z mnogimi novimi borci, zavrnil 27. decembra na Bukovem in Valterskem vrhu in na Pasji ravni. Zaradi velike sovražnikove premoči je zadnje dni decembra bataljon zapustil Poljansko dolino, kjer je ostalo nekaj novih borcev, in se 1. januarja 1942 nastanil v Dražgošah, kar je pričalo o moči in samozavesti te enote. Taka taktika se je pokazala kot uspešna, saj ni ustrezala okupatorju, da bi z velikimi silami, ki so se v boju mogle izmenjavati in odpočiti, stisnil vse gorenjske partizane v obroču. Iznajdljivosti partizanskih poveljnikov, ki so dobro poznali zemljišče in jih je o sovražnikovih premikih skrbno obveščalo prebivalstvo, se je treba zahvaliti, da nemške enote v decembru 1941. leta niso uspeli obkoliti in uničiti niti ene partizanske enote, pa čeprav so te šele nastajale. Pokazalo se je, da je ljudska vojska ob podpori prebivalstva neuničljiva. Osip novicev je bil zaradi prisotnosti Cankarjevega bataljona in boljše oborožitve novih partizanov v Poljanski dolini manjši. Do 1. januarja 1942 se je vrnilo domov 156, v nadaljnjih dneh pa še 50 novicev, (72) mnogi od mladih partizanov pa so že sodelovali v tridnevni dražgoški bitki in bili skupno s starejšimi partizani spomladi 1942 jedro, okrog katerega so se zbrale nove partizanske enote v teh krajih in bile obnovljene partizanske enote tudi v kamniškem okrožju.

Okrožni odbor OF Jesenice je poskušal odhajanje novicev iz partizanskih enot zaustaviti in je zato konec decembra 1941 izdal letak, v katerem pojasnjuje, da Nemci ne izganjajo ljudi zaradi upora, saj so izgnali iz Posavja in Obsotelja Slovence, čeprav se tam niso upirali. Nemci so kljub porazom na vzhodni fronti in v Afriki pripeljali na Gorenjsko močne enote, ki pa so jih morali poslati v Selško in Poljansko dolino, drugod pa so s pomočjo petokolonašev hoteli partizanske enote razkrojiti in

del borcev zvesti domov. Te je okrožni odbor OF z letakom posvaril, da bodo Nemci poizkušali najprej uničiti partizane, nato pa tudi tistim borcem, ki so jih zvesti domov, ne bodo prizanesli. »Z izseljevanjem bo tudi slovenski narod z drugimi narodi vred vključen v fašistični sistem izkoriščanja, fizičnega uničevanja in staro-veškega suženjstva; z naselitvijo tujcev na našo zemljo bo naša last postala last fašističnih krvnikov. Če tega fašisti niso zmožni speljati danes zaradi enodušnega odpora, bodo to storili takoj, ko bo peta kolona uspela s svojim razdiralnim delom med nami in bodo pobiti naši najboljši, najbolj pogumni in zavedni ljudje, katerih pogin bomo zakrivali tudi mi sami, ker jih zaradi svoje lahkovernosti puščamo na cedilu,« piše v letaku in nadaljuje: »Stopimo v odločne akcije, razbremenimo partizanske čete in prevzemimo na svoja pleča del osvobodilnega boja...« (73) Ta poziv OOOF Jesenice je bil glede zapuščanja partizanskih enot v zahodnem delu Gorenjske najbrž že prepozen. Morda je vplival na miniranje železniškega mostu pri Javorniku 5. januarja in uničenje električnega kabla med Jesenicami in Javornikom. (74) Ni pa bil poziv OOOF prepozen za tiste borce, ki so nasledili okupatorjevim obljubam, da se jim ne bo zgodilo ničesar, če bodo partizanske enote takoj zapustili. Okupator jih namreč takoj po vrnitvi domov ni aretiral, ker je čakal, da bi se iz gozdov vrnilo čimveč borcev, pač pa je o njih skrbno zbiral podatke.

Decembrska vstaja na Gorenjskem, ki je dvignila k upor 665 novih borcev, je kljub nekaterim pomanjkljivostim ostala eden izmed najpomembnejših dogodkov v zgodovini narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda. Pokazala je izredno upornost Gorenjcev, okrepila Cankarjev bataljon in dala 3 nove partizanske čete, od katerih sta 2 delovali neposredno ob uradni meji tretjega rajha. Gorenjske partizanske enote so bile po decembrski vstaji mnogo bolj oborožene kot prej, saj so partizani v bojih zaplenili precej orožja okupatorju, še več pa so ga prinesli novi borci in to orožje je ostalo v veliki meri v partizanskih enotah tudi potem, ko so se nekateri novinci vrnili domov. Čeprav se je vrnilo domov 484 novincev, tudi ti za NOG niso bili izgubljeni. Mnogi so še naprej podpirali partizanske enote, drugi so sodelovali proti okupatorju celo v nemških zaporih in taboriščih, kar 188 pa se jih je vrnilo v partizanske enote, ko so postali pogoji ugodnejši. (75) Tudi to kaže, da je bil NOB postopen proces, ki se je razrašal vse do popolne osvoboditve. Gorenjci so z decembrsko vstajo pokazali, da nečejo postati Nemci in da se bodo tudi za ceno svojih življenj borili za obstanek na svoji zemlji. Nemški okupacijski aparat je moral priznati, da je sam ogrožen v deželi, ki jo je predlagal za priključitev k tretjemu rajhu, in prositi za hitro pomoč oboroženih sil. Zato je moral okupator opustiti že dvakrat odloženo priključitev Gorenjske in Štajerske k tretjemu rajhu. Gorenjska je v nemških aktih namesto Unterkärnten dobila spet ime Oberkrain, s čimer so se hoteli Nemci izogniti sramoti, da je prišlo v deželi, ki so jo šteli za del Velike Nemčije, do množične vstaje, ki so jo le s skrajnimi napori uspeli omejiti.

Načrt o izgonu Slovencev z Gorenjske je moral okupator povsem opustiti. Komandant SIPO in SD na Bledu, je 2. januarja 1942 sporočil propagandnemu uradu Koroške v Celovcu: »... Bili sta dvojni evakuaciji. Prvotno je bila beseda uporabljena le za one evakuacije, ki so bile ukazane od državnega vodje SS, delno izvedene v juliju lanskega leta, nato pa se

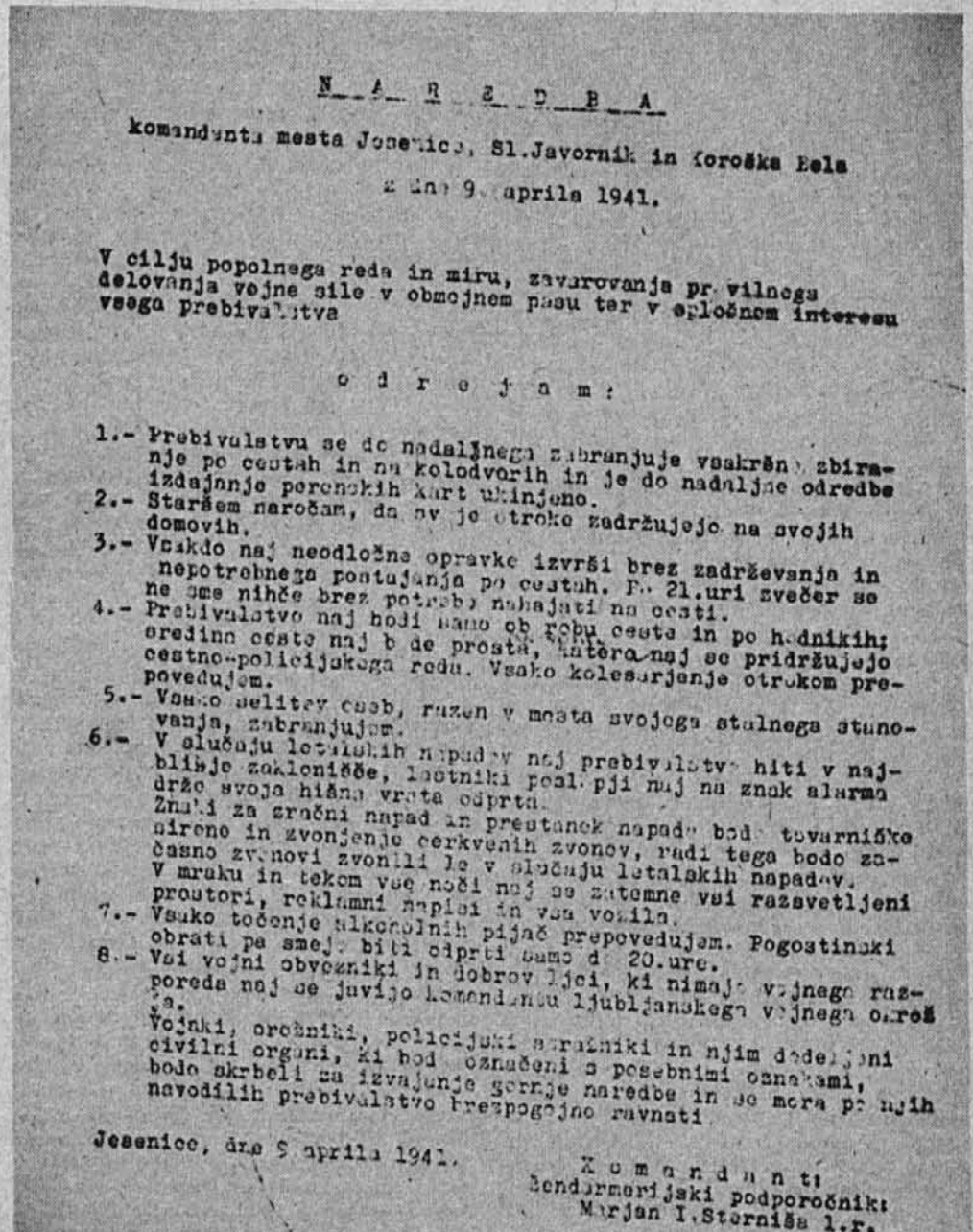
je moralo odstopiti do nadaljnjega, verjetno do konca vojne. Glede na potrebne policijske ukrepe morajo biti evakuirani kot prej le še člani družin ustrelenih ali bežečih komunistov... Drugih ljudi evakuacija ne prizade- ne...« (76)

Pravičen in junaški boj slovenskih partizanov ni le povsem zmedel načrte in dejavnost okupacijskih organov, marveč je vplival razkrajajoče tudi v vrstah orožništva in nemške policije. Okupacijski organi so med poizvedbami proti udeležencem upora na Dovjem ugotovili, da so nemški orožniki zanemarili svojo dolžnost in jih je zato treba odpustiti iz službe ali zapreti. (77) Politični komisar v Kamniku je 27. januarja 1942 sporočil šefu civilne uprave: »V Litiji nameščeni vod policije (181. rezervnega policijskega bataljona) se stoji, izključno iz Luksemburžanov. Ti bi morali pred kratkim priseči. Vsi razen dveh mož so prisego odklonili, poleg tega naj bi stalno poslušali tuje radijske oddaje in novice razširjali po Litiji. Iz raznih izjav je razvidno, da sploh niso pri volji, da bi svojo službo v redu opravljali. Izjavljajo, da ne vedo, zakaj naj bi streljali v primeru akcije na člane tolpe, kajti, ljudje tukaj niso njih napadli! Poleg tega se lahko pripeti, da bi izdali ime ovaditelja ovadenemu.« (78) Proti Luksemburžanom so ukrepali člani SS in policijsko sodišče. (79)

Tako je decembrska vstaja prispevala, da se je raznel spor med nemškimi nacisti in Luksemburžani, ki so jih privedli Nemci v Slovenijo za okrepitev svojih okupacijskih enot, vendar so ti začeli občudovati junaški upor slovenskega naroda in odrekati pokorščino Hitlerju.

Dejstvo je, da so te uspehe priborili Gorenjci, ki so sledili klicu OF in KPS. Teh uspehov ne more zasenčiti niti osp partizanskih enot in niti aretacije članov OF, ki so vstaji sledili. Vsaka vojna, zlasti pa narodnoosvobodilna, terja maksimalne napore zasužnjenegega naroda. Že mobilizacija sama je bila pomembno operativno dejanje. Ljudje so šli nad sovražnika skoraj brez orožja in so poskušali izrabiti njegove šibke točke. Borbenosti in dobre organizacije udeležencem vstaje ni mogel oporekati niti okupator. Če s svojim junaštvom niso dosegli še več uspehov, se je to zgodilo tudi zaradi hude zime, nepričakovano močnih okupatorjevih okrepitev, pa tudi zaradi majhnih vojaških izkušenj. Medtem ko je ljudstvo na Gorenjskem, oropano izobražencev, moralo sredi zime v boj za obstanek na svoji zemlji brez izšolanega kadra, so mnogi oficirji bivše jugoslovanske vojske in bivši uradni nacionalni voditelji posedali po ljubljanskih kavarnah in čakali, da jim bodo svobodo

(Nadaljevanje na 8. strani)

Komandant žandarmarije je 9. aprila 1941 izdal odredbo, s katero je prepovedal vsako zbiranje prebivalstva, selitev z Jesenic in drugo

priporili drugi, oz. so se že začeli povezovati z okupatorjem, da bi zavrli razvoj NOB. Tudi tu je treba iskati vzrok, zakaj decembrska vstaja na Gorenjskem ni dala še večjih vojaških uspehov.

Najbrž je bila ocena, da bo mogoče gorenjski kot osvoboditi, res preoptimistična, vendar je temeljila na dotedanjih revolucionarnih uspehih, odločnemu razpoloženju prebivalstva proti okupatorju in mnenju osrednjega slovenskega vodstva NOB, da okupator v času odločilne bitke pred Moskvo le ne bo mogel na Gorenjskem angažirati toliko svojih sil, da bi mogel vstajo zatreti. Tudi organizacija OF na Gorenjskem le še ni bila tako množična, da bi vzela okupatorju učinkovitost, kajti ob splošni vstaji bi okupator ne mogel nastopiti hkrati proti vsemu prebivalstvu. Kljub temu je zajela vstaja v decembru zlasti na podeželju vse družbene sloje in tako prvič dala NOB na Gorenjskem vsenarodni značaj. Siloviti okupatorjevi ukrepi so nato začasno vzeli NOG to širino, vendar samo do konca leta 1942. Ko so okupatorji naložili prebivalstvu na Gorenjskem dolžnosti nemških državljanov in pričeli v januarju 1943 z nasilno mobilizacijo v nemško vojsko, je ponovno uspelo partizanskim enotam in terenskim organizacijam vključiti v NOG najprej na podeželju nato pa tudi v mestih veliko večino gorenjskega prebivalstva.

Ker okupator ni uspel razbiti partizanskih enot, se je toliko bolj kruto maščeval nad terenskimi organizacijami, ki so organizirale vstaje in nad tistimi novimi borci, ki so se vrnil domov. Z aretacijami je začel najprej na Jesenicah, kjer je prišel gestapu v roke spisek neke mladinske organizacije. (80) Po prvih aretacijah 17. decembra so z mučenjem zapornikov policisti postopoma zvedeli tudi za druge člane OF. Policija je na Jesenicah takrat zaprla poleg članov odborov OF preko 100 oseb, (81) od katerih je bilo 13 ustreljenih. (82) Družine tistih zapornikov, ki so jim okupatorji dokazali sodelovanje v uporu, so sklenili izgnati. V zapore so bili privedeni vsi člani okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF razen obeh sekretarjev, ki sta bila ilegalca, in Jožeta Strlekarja, ki ga je PK KPS poslal kot svojega instruktora na politično delo v kamniško okrožje. Nemški policisti so aretirali tudi večino aktivistov, ki so dotlej delali v okrožni tehniki. (83) V občini Mojstrana so aretirali 45 oseb, (84) devet od teh so 12. februarja 1942 ustrelili, druge pa so poslali v koncentracijska taborišča, od koder se jih 30 ni več vrnilo. (85) Nemci so aretirali tudi mnoge organizatorje in udeležence vstaje v gorjanskih in bohinjskih vaseh, pa tudi v Poljanski in v Selški dolini.

Medtem ko okupatorju ni uspelo odkriti in aretirati vseh možkih s podeželja, ki so ob vstaji odšli v partizane in se nato vrnil domov, pa je bilo odhod v partizane na Jesenicah zaradi strožjega sovražnikovega nadzora težje prikriti. Naj navedem samo to, da so v nekaterih vaseh, npr. na Okroglem pri Kranju, (86) na Hrušici pri Jesenicah in v nekaterih bohinjskih vaseh, moški ob razglasitvi vstaje že čakali pripravljene in zbrani za odhod v partizane; ker pa partizanov ni bilo v njihov kraj, so se razšli. Zaradi složnosti prebivalstva za take primere nemški okupator nikoli ni zvedel. Vse kaže, da nemškim policijskim organom tudi na Jesenicah ni uspelo odkriti in aretirati vseh ljudi, ki so se pripravljali na odhod v partizane, odkrili in aretirali pa so aktiviste OF, ki so partizansko rekrutacijo pripravili. Aretacije v jeseniškem kotu in odkritje zvez z

organizacijami OF v Kranju in Medvodah so uničile široko razpredeno mrežo KPS in OF po Gorenjskem, kar je imelo za posledico, da je bil v letu 1942 razvoj NOB na Gorenjskem mnogo počasnejši, kot je bilo predvidelo osrednje slovensko vodstvo glede na že pred vojno izpričano revolucionarno zavest gorenjskega delavstva. Nemci so ugotovili, da je zamisel za vstajo prišla iz Ljubljane, zato so tudi zelo omejili izdajanje dovolilnic za potovanja Gorenjcev v Ljubljano. (87)

O tem, kako težko je bilo takrat na Gorenjskem, nam govori pismo Mire Svetina, poverjenice CK KPS v Ljubljani, z ilegalnim imenom Matej, v katerem je na poziv CK KPS, naj zaradi proval in nenehne nemškega in domobranskega zasledovanja zapusti Ljubljano, dne 6. julija 1944 predlog zavrnila z naslednjo utemeljitvijo: »... Naj je bilo moje oz. naše delo na Gorenjskem še tako slabo, tega sem se gotovo naučil tam in to mi tudi danes daje upanje, da bom lahko vztrajal tu, ker se mi zdi, da kljub vsemu še ni tako vroče, kakor je bilo takrat gori...« (88)

Aretacije v decembru 1941 in v začetku leta 1942 so močno razbile organizacijo OF na Jesenicah, niso pa v ljudeh zlomile volje do upora. Nemški župan Karl Luckmann je 20. februarja 1942 poročal: »Večina slovenskega prebivalstva stoji še vedno nasproti nam odklonilno. Četudi niso preštevni tisti, ki naše notranje sovražnike z denarjem, živili ali prenašanjem sporočil podpirajo, pa žele mnogi popoln uspeh dejavnosti teh sovražnikov. Ljudje verjamejo, da se partizani bore za svobodo slovenskega ljudstva...« (89)

Zato se je tudi spomladi 1942 boj nadaljeval. »Resnični mir bo nastopil šele takrat, ko bo vojna z Rusijo odločena in boljše življenje premagan.« beremo v poročilu orožniškega okrožja Radovljica z dne 24. aprila 1942. (90) Partizanski četni pod Stolom in na Pokljuki sta s prihodom 50 partizanov iz Dolomitov in vključevanjem novih borcev z domačega terena spomladi 1942 prerasli v bataljona, ki sta izvedla številne akcije tudi na Jesenicah in v njihovi okolici. Partizani so prihajali v letu 1942 v jeseniško bolnišnico po sanitetni material, na prehrabene akcije in po obutev v mesto, justificirali so nemškega župana Karla Luckmanna in druge izdajalce. Te uspešno izvedene akcije dokazujejo, da so Jeseničani ostali trdno na strani OF, čeprav je okupatorjevo nasilje in izguba skoraj vsega sposobnega kadra za nekaj časa zavrli njihovo organizirano delovanje.

Partizanskim akcijam so sledile ostre okupatorjeve represalije. Sredi aprila so izgnali družine partizanov. Za partizanske akcije pri Cerkljah in justifikacijo jeseniškega župana Karla Luckmanna in Volksdeutscherja Andreja Jaklja so nemški policisti ustrelili 50 ujetih partizanov in zaprtih aktivistov OF, (91) za porušeni most v Mostah pri Žirovnici so 1. julija 1942 ustrelili 29 talcev, (92) za napad partizanov na avto gestapa na cesti med Jesenicami in Hrušico je okupator 27. julija 1942 ustrelil 46 talcev. (93) Množična streljanja talcev in velike ofenzivne akcije proti partizanom spomladi in poleti 1942 pomenijo višek okupatorjevega nasilja. V tem letu je padlo 27 jeseniških prvoborcev. Zato se ni čuditi, da je bilo poleti 1942 na Jesenicah le nekaj odborov OF, 3 člani KPS in 2 kandidata. (94) Vendar je organizacija OF postopoma rasla in je ni mogla zadržati tudi nova nemška taktika v jeseni 1942, ko je okupator še z večjo vnamo vsiljeval prebivalstvu nacistično ideologijo in hkrati začel mobilizirati moške v nemško delovno službo in v

vojsko. Spomladi 1943 se je organizacija OF okrepila najprej v okolici Jesenic, kamor so v nočeh prihajali partizani, kmalu pa se je razrasla tudi v mestu. Na podlagi podatkov, ki so jih policisti našli pri ujetem partizanu, so v juniju 1943 na Jesenicah aretirali 70 aktivistov OF. (95) Po tej provali sta ostala v dolini zopet samo 2 člana KPS. (96) Rajonskemu komiteju KPS, ki je imel 6 terenskih delavcev – partizanov, pa je ponovno uspelo do začetka novembra 1943 ustanoviti poleg rajonskega odbora 3 mestne in 11 vaških odborov OF, glavni odbor in 11 tovarniških odborov Delavske enotnosti in desetino Narodne zaščite. (97) Do spomladi 1944 je odšlo z Jesenic v partizane 480–500 ljudi. (98) Na seji 4. aprila 1944 je OK KPS ugotovil, da je v jeseniškem okraju še vedno 1600 moških, sposobnih za odhod v NOV. (99)

Da bi okupator nadoknadil izgubljeno delovno silo, je privedel sredi poletja 1943 iz ujetniških in delovnih taborišč okoli 300 Francozov, kasneje pa še 120 Italijanov in 140 Belorusinj. (100) Z njihovim tabriščem pod Mežakljo so jeseniški aktivisti OF navezali stike in spoznali, da so mnogi pripravljene oditi v partizane. Prešernova brigada je 19. maja 1944 vdrla v taborišče in osvobodila okrog 300 prisilnih delavcev. (101) Ker so nemške enote to akcijo opazile, so močno obstreljevale strmo stezo, ki vodi iz doline, in poslale svoje enote na Mežakljo, da bi partizane in begunce obkolile. Zato se je takrat vključilo v NOV le okrog 150 mobilizirancev, (102) druge pa so nemške enote na Mežaklji zajele.

Postopno je na Jesenicah rasla tudi partijska organizacija. V 7 celicah je bilo spomladi l. 1944 21 članov in prav toliko kandidatov KPS, sredi julija pa okrog 50 članov. Odborov OF je bilo že nad 20 in v njih je delovalo 250 članov. (103)

S pomočjo teh organizacij so partizanske enote izvedle številne diverzantske akcije na železnici, razstrelile železniško postajo na Javniku in poškodovale postajno poslopje na Jesenicah, uničile progovno delavnico in železnico med obrati, razstrelile generator v tovarni in večkrat vodovodne cevi valjarne, rešile iz zaporov aktiviste, izvedle mobilizacijo v predmestjih Jesenic in justificirale nad 30 sodelavcev okupatorja. Bela garda se v tem izrazitem delavskem središču nikoli ni mogla uveljaviti, čeprav so aktivisti OF sredi leta 1944 opazili začetke njenega izdajalskega delovanja. (104) KPJ in OF sta morali na Jesenicah zelo odločno nastopiti proti sredincem, ki so se zaradi vse bolj očitnega poraza nacistov kazali kot pristaši OF, v resnici pa niso hoteli ničesar tvegati in prispevati k osvoboditvi, marveč so s svojim delom v tovarni služili nemškemu vojnemu stroju. OK KPS Jesenice je sredi avgusta 1944 sklenil, naj štabi enot NOVJ pošljejo pismene pozive vojnim obveznikom. Od 10. do 23. septembra 1944 se je mobilizaciji odzvalo 800 ljudi. (105) Po prvem večjem masovnem odhodu v NOV je okupator okrepil svoje enote na 883 mož (106) in poostrel nadzor nad okolico Jesenic, zlasti pa dostope v hribe, da bi preprečil nadaljnje odhajanje v partizane. (107) Ker na Jesenice niso mogle prodreti enote NOV, je ostala polovica vojnih obveznikov še vedno v dolini. (108) Proizvodnja v železarni je zaradi aretacij delavcev, odhoda mnogih delavcev v partizane, neprestanih zastojev v prometu, diverzij in sabotaž in vse pogostejših alarmov rapidno padala vse do 16. aprila 1945, ko so delo v tovarni ustavili. (109) V dneh, ko se je sovražnikova vojska pripravljala na umik, je prišlo na Poljane

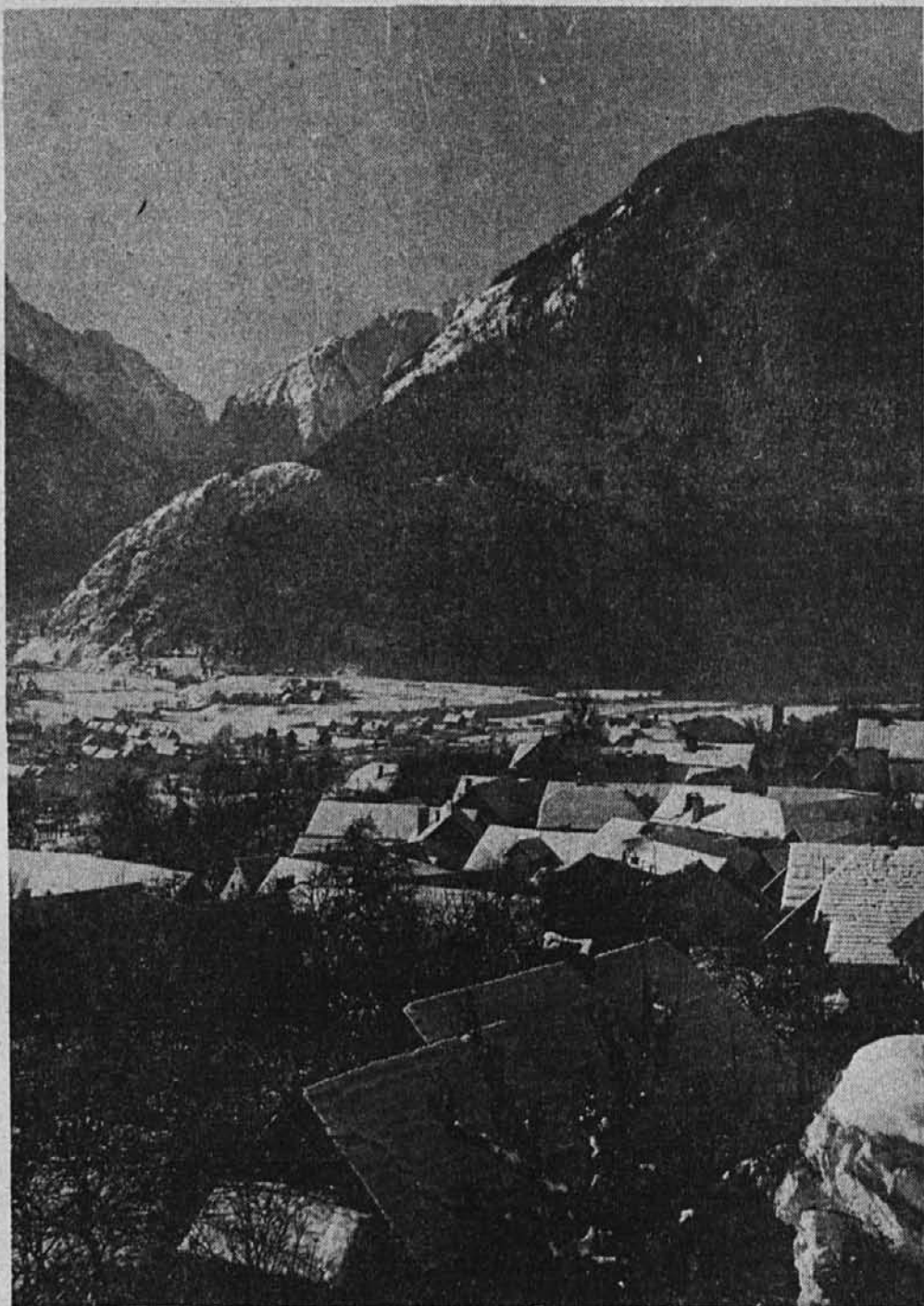

in v Gorje mnogo jeseniških delavcev in se vključilo v zaključne boje za osvoboditev jeseniškega kota. Člani Delavske enotnosti, ki je dobila vpliv na ravnateljstvo železarne, so zastražili in obvarovali naprave v Železarni pred uničenjem umikajočega se sovražnika vse do prihoda komande mesta Jesenice in dela motoriziranega odreda IV. armade JA 11. maja, ki je na Jesenicah in Hrušici zajel in razorožil okrog 4.800 sovražnikovih vojakov. (110)

Po podatkih, ki jih je zbral Matija Sušnik, objavil pa Ivan Mohorič v delu »Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem«, je do 16. aprila 1945 odšlo v partizane 1.661 delavcev jeseniške železarne, nemškimi oblastem pa je bilo javljeno, da so jih razen teh 1.136 partizani prisilno mobilizirali. (111) Po podatkih Tehniškega muzeja na Jesenicah je v bojih padlo 451 borcev in 8 bork iz območja sedanje jeseniške občine. prvoborec Ivan Vovk pa je ugotovil, da je bil 201 od teh doma na ožjem območju Jesenic in Javornika. Okupator je po istih virih ustrelil 132 talcev, od tega 42 z Jesenic in Javornika, in v Srbijo izgnal 421, v Nemčijo pa 417 ljudi iz sedanje jeseniške občine. V nemška koncentracijska taborišča je odvedel 811 ljudi, od katerih se jih 124 ni več vrnilo domov, v kazenska prevzgojna taborišča je poslal 150 ljudi, v zapore v Begunjah pa je bilo privedenih tudi 123 ljudi z ozemlja sedanje jeseniške občine, ki so bili kasneje iz zaporov izpuščeni. Črna roka je konec leta 1943 in v začetku leta 1944 pomorila 10 ljudi, 11 jih je izgubilo življenje med bombnimi napadi v Nemčiji, 29 domačinov pa ob letalskih napadih na jeseniško železniško postajo 1. marca in 23. in 24. aprila 1945, razen tega je bilo na sedanjem območju jeseniške občine še 29 drugih žrtev II. svetovne vojne. (112)

Cepprav ti podatki še vedno niso popolni, pa je že iz njih mogoče spoznati, da je bil delež jeseniških železarjev v NOV zelo pomemben in da so dale Jesenice v času NOB izredno visok krvni davek.

Kot je resnica, da je bila oborožena vstaja v zahodnem delu Gorenjske najintenzivnejša na Jesenicah, kjer je deloval sekretar okrožnega komiteja KPS in vojnorevolucionarnega komiteja in od koder je odšlo v partizane največ prvoborcev, tako je tudi res, da je okupator kasneje še vedno strahoval prebivalce Jesenic tudi takrat, ko so delovale že močne organizacije NOG po mnogih okoliških vaseh, od koder je že odšla večina moških v partizane in so se partizanske enote in aktivisti OF prizadevali pritegniti Jeseničane v organizacije NOG in v partizane. Zelo napačno bi bilo trditi, da so Jeseničani, razen redkih izjem, nasedli nacistični socialni demagogiji, ali da so bili manj narodno zavedni kot drugi Gorenjci. Bili pa so mnogo bolj izpostavljeni vsakodnevni nadzoru in pritisku okupatorja in domačih izdajalcev, ki so se tudi s podeželja umaknili v varstvo okupatorja v mesto. Nemška policija jih je oborožila in pošiljala kot »raztrgance« v gozdove poizvedovat za partizani in jih uporabljala za vodiče svojih enot v akcijah proti partizanom ter za odkrivanje aktivistov OF v mestu. Ker ekstremnim nasprotnikom OF ni uspelo o nekaterih pristaših OF zbrati dovolj dokazov, da bi jih okupator mogel obsoditi, so jih umorili pod plaščem teroristične tajne organizacije »črne roke«, ki se je v slovenskem prostoru najprej pojavila prav na Jesenicah. Medtem ko so mogli ljudje na podeželju stalno spremljati rast partizanskih enot in delovanje organov ljudske oblasti in so bili sproti obveščeni o dogodkih na svetovnih bojiščih, pa je okupator vse do konca vojne na Jeseni-

Dovje in Mojstrana, kjer je decembra vzplamtelo eno od žarišč vstaje na Gorenjskem

cah razkazoval svojo moč in po odvzemu radijskih aparatov ljudi obveščal samo o svojih uspehih, pred ljudmi pa prikrival svoje poraze. Družine vpoklicanih v nemško vojsko se na Jesenicah niso mogle izogniti okupatorjevim represalijam z izgovorom, da so njihove svojce odvedli v gozdove partizani, kot so to v mnogih primerih storili svojci partizanov po vaseh, ki jih okupator ni mogel stalno nadzorovati. Zato je odšlo z Jesenic relativno manj moških v narodnoosvobodilno vojsko kot s podeželja. Medtem ko je bila družina jeseniškega delavca materialno odvisna od njegove plače, se je kmečka družina mogla preživljati tudi sama, če so odšli moški v partizane. Ko so Nemci ukini živilske nakaznice družinam, ki so imele svojce v NOV, so s tem mnogo huje prizadeli take družine v izstradanem mestu kot pa na podeželju, kjer so hrano same pridelovale, oziroma so jih podpirali sovaščani.

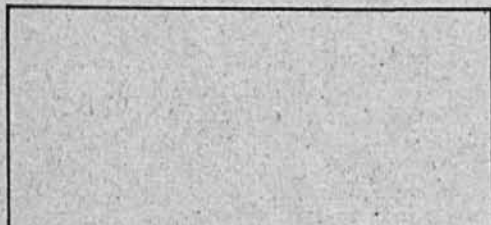
Tudi to so vzroki, da se narodnoosvobodilno gibanje na Jesenicah ni moglo razvijati tako intenzivno kot na podeželju. Glavna vzroka, da so Jesenice v NOB zastale za svojo podeželsko okolico, pa sta: prvič v tem, da je okupator zaradi gospo-

darskega in prometnega pomena imel na Jesenicah vedno toliko moč, da mesta partizanske enote niso mogle vse do 11. maja 1945 osvoboditi, in drugič v tem, da je iz mesta že v letu 1941 odšel v partizanske enote ves najspodobnejši kader in razen dveh vsi komunisti. Jeseniški prvoborci so pomagali dvigniti k uporju Gornjesavsko in Bohinjsko dolino, sodelovali so z drugimi gorenjskimi prvoborci v bojih na Jelovici, Mohorju, v Selški in Poljanski dolini ter v Dražgošah, ponesli so partizansko zastavo čez Karavanke tudi na Koroško in celo med slovenske izgnance v Srbijo; organizacijske izkušnje pa tudi v kamniško okrožje, v mestu pa po njihovem odhodu in številnih aretacijah ni ostalo ljudi, ki bi mogli organizacije KPS in OF v krajšem času spet obnoviti. Nekateri pred vojno najbolj ugledni in odgovorni jeseniški komunisti so odšli v Ljubljano, kar je CK KPS ostro obsodil, čeprav jih je večina odšla naprej v partizanske enote.

Po aretacijah aktivistov OF pozimi 1941/42 številčno okrnjena okrožni komite KPS in okrožni odbor OF Jesenice zaradi

silovitega sovražnikovega terorja nista uspela obnoviti terenskih organizacij KPS in OF. Njuni člani so padli v letu 1942 in v začetku leta 1943, nato pa sta se po iniciativi, ki je prišla iz partizanskih enot in okoliških naselij, postopoma obnavljala. Svojo dejavnost pa sta razmahnila šele potem, ko sta se preselila iz ilegalnih razmer najprej v okolico Jesenic, nato pa na osvobojeno ozemlje v Radovno in na Pokljuko, kjer sta mogla uspešneje delovati, prav tako kot sta imela sedež PK KPS in POOF za Gorenjsko v najglobljem zaledju osvobojenega ozemlja ob meji s Primorsko. Na osvobojenem ozemlju so mogli vodilni organi NOG pregrupirati svoje sile in jih okrepiti z novimi borci ter jih pripraviti na nove boje proti sovražnikom. Seveda je bilo pri tem potrebno ustvariti tudi z mestom nove oblike in sredstva zvez, za kar pa je bil potreben določen čas, zato vodilni kadri niso bili sproti obveščeni o razmerah na Jesenicah in so prejeli njihova navodila jeseniški aktivisti neredko z veliko zamudo. Morda je potrebno tudi v tem iskati vzrok, da so vlogo Jesenic med NOB ti organi ocenjevali mnogo bolj kritično, kot nam kažejo že navedeni podatki in kot bodo najbrž pokazale poglobljene razprave.

- (22) Telefonsko sporočilo višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju šefu civilne uprave na Bledu. Ivan Jan. Nekaj posebnosti NOB na Gorenjskem s poudarkom na dražgoško hitko, referat na XVI. zborovanju zgodovinarjev v Škofji Loki 4. 10. 1972.
- (23) Vprašalne pole za partizane iz leta 1941. Jeseniška četa, arhiv IZDG.
- (24) Dopis žandarmerijske postaje Jesepice z dne 19. 9. 1941 policijskemu komisarju v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. A.
- (25) Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941. Jeklo in ljudje, I., str. 372 in 373.
- (26) Ustna izjava Vencija Perka dne 25. 9. 1976.
- (27) Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941. Jeklo in ljudje, I., str. 374.
- (28) Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 104.
- (29) Ustna izjava Aleša Jelenca dne 25. 9. 1976.
- (30) isto.
- (31) Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 117.
- (32) Dopis žandarmerijskega okrožja Radovljica z dne 27. 11. 1941 komandantu orožništva pri šefu civilne uprave, arhiv IZDG, fasc. 24/11/4.
- (33) Dopis orožniške postaje Jesenice z dne 1. 12. 1941 političnemu komisarju v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. A.
- (34) Poziv okrožnega odbora OF Jesenice za praznovanje 1. decembra, opomba 2. Dokumenti ljudske revolucije, I., str. 196 in 197.
- (35) Pismo Edvarda Kardelja z dne 29. 3. 1942 Titu o položaju v Sloveniji. Zbornik dokumentov in podatkov ... VI. del, 2. knjiga, str. 71.
- (36) Dopis žandarmerijskega glavarstva v Kranju z dne 30. 11. 1941 vodjem žandarmerijskih okrožij Radovljica, Kranj in Kamnik, arhiv IZDG, fasc. 20/1/1.
- (37) Miha Marinko, Moji spomini, str. 261 in 262.
- (38) Zabeležka izpovedi izjave Franca Leskoška z dne 7. 10. 1976, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (39) Izjava Mire Svetina z dne 14. 10. 1976, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (40) Zabeležka izjave Toneta Dolinska z dne 26. 11. 1976, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (40a) Ivan Bertonecelj-Johan, Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto 1961, 1-2, stran 393.
- (41) Dr. Tone Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec 1971, št. 12, str. 731.
- (42) Ustna izjava Ivana Vovka dne 25. 9. 1976.
- (43) Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 do 1945, str. 199.
- (44) Dr. Tone Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec 1971, št. 12, str. 766.

OPOMBE

- (1) Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred, str. 13.
- (2) Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 2. knjiga, str. 419.
- (3) Izjava Alojza Tisova, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (4) Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina 1941. Jeklo in ljudje, I., str. 353-361.
- (5) Cvetko A. Kristan, Niso jim prizanesli, Tovariš, 1951, str. 3.
- (6) Partija med NOB v jeseniškem kotu 1941, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (7) Janez Mlakar, spomini, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (8) Ustna izjava Vencija Perka dne 25. 9. 1976.
- (9) Poročilo orožniškega okrožja Radovljica z dne 4. 5. 1941 namestniku šefa civilne uprave, arhiv IZDG, fasc. 22/1/1.
- (10) Ustna izjava Vencija Perka dne 25. 9. 1976.
- (11) Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina 1941. Jeklo in ljudje, I., str. 368.
- (12) Ivan Bertonecelj-Johan, Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, 1-2, str. 374.
- (13) Delo partijske organizacije v letu 1941 na Jesenicah, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (14) Ustna izjava Aleša Jelenca dne 25. 9. 1976.
- (15) Spomenica dr. Oskarja Kalteneggerja, uslužbenca pri šefu civilne uprave na Bledu, arhiv IZGD, fasc. 1003/IV/3.
- (16) Ukaz poveljnika žandarmerije pri šefu civilne uprave z dne 3. 7. 1941 rezervnemu policijskemu bataljonu 181, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, 1. knjiga, str. 254 - (odslej citirano Zbornik dokumentov in podatkov).
- (17) Franc Konobelj-Slovenko, Jeseniška dolina leta 1941. Jeklo in ljudje, I., str. 368 in 369.
- (18) Pismena izjava Mire Svetina dne 14. 10. 1976, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
- (19) Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 109.
- (20) Tedensko poročilo propagandnega urada Bled z dne 4. 8. 1941 državnemu propagandnemu uradu Koroške v Celovcu, arhiv IZDG, fasc. 1003/IV/2.
- (21) Vprašalne pole za partizane iz leta 1941, arhiv IZDG.

V Cimpkovi domačiji na Potokij je bilo leta 1941 več sestankov organizatorjev Osvobodilne fronte in odpora z jeseniškega območja

- (45) Ustna izjava Aleša Jelenca dne 25. 9. 1976.
 (46) Isto.
 (47) Jože Strlekar, spomini, rokopis, napisani za založbo Vojno delo.
 (48) Ustna izjava Staneta Omana s Hrušice Ivanu Vovku z Jesenic.
 (49) Franc Konobelj-Slovenko, Čankarjeva četa pod Stolom, Borec 1951, str. 224.
 (50) Poročilo žandarmerijskega okrožja Radovljica z dne 24. 12. 1941 komandantu žandarmerije pri šefu civilne uprave, arhiv IZDG, fasc. 22/P-1.
 (51) Vprašalne pole za partizane 1941, I., arhiv IZDG.
 (52) Dopis 3. čete 857. bataljona deželnih strelcev z dne 4. 12. 1941 propagandnemu uradu na Bledu, arhiv IZDG, fasc. 1003/1.
 (53) Dopis orožniške postaje Jesenice z dne 5. 1. 1942 političnemu komisariju v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. A.
 (54) Ivan Vovk, Jesenice 1941, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (55) Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 12. 3. 1942 Glavnemu državnemu varnostnemu uradu IV. v Berlinu, arhiv IZDG, fasc. 1049/V 1.
 (56) Osnovna šola »16. decembra« Mojštrana, Železar, 27. 12. 1975.
 (57) Ivan Vovk, Jesenice 1941, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (58) Vprašalne pole za partizane 1941, Triglavska četa, arhiv IZDG.
 (59) Ukaz komandanta orožniškega okrožja Radovljica z dne 17. 12. 1941 vsem podrejenim orožniškim postajam o koncentraciji orožniških postaj, Zbornik dokumentov in podatkov, VI. del, 1. knjiga, str. 495–496.
 (60) Dr. Tone Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec, 1971, št. 12, str. 761.
 (61) Poročilo žandarmerijskega okrožja Kamnik z dne 24. 12. 1941 namestniku poveljnika varnostne policije Alpenland, arhiv IZDG, fasc. 836/II 3.
 (62) Dr. Tone Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec, 1971, št. 12, str. 737.
 (63) Vprašalna pola za partizane iz leta 1941, Triglav, ska četa, arhiv IZDG.
 (64) Ivan Vovk, Jesenice 1941, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (65) Vprašalne pole za partizane iz leta 1941, Jeseniška četa pod Stolom, arhiv IZDG.
 (66) Ivan Vovk, Jesenice 1941, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (67) Slovenski poročevalci z dne 23. 12. 1941 o bojih Čankarjevega bataljona, Zbornik dokumentov in podatkov, VI. del, 1. knjiga, str. 170 in 172.
 (68) Ivan Bertonec, Organizacijsko stanje partijske organizacije okrožja Jesenice, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (69) Milan Zakej, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, Loški razgledi, VIII., 1961, str. 26.
 (70) Dopis žandarmerijskega okrožja Radovljica z dne 22. 11. 1942 namestniku redarstvene policije pri šefu civilne uprave, arhiv IZDG, fasc. 25/16.1.
 (71) Vprašalne pole za partizane 1941 na Slovenskem, arhiv IZDG.
 (72) Isto.
 (73) Letak okrožnega odbora OF Jesenice iz konca decembra 1941, Dokumenti ljudske revolucije, 1., str. 238–241.
 (74) Zaupna okrožnica komandanta žandarmerije na Južnem Koroškem z dne 31. 1. 1942 žandarmerijskim uradom, arhiv IZDG, fasc. 19/1 2.
 (75) Vprašalne pole za partizane iz leta 1941, arhiv IZDG.
 (76) Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu z dne 2. 1. 1942 državnemu propagandnemu uradu Koroške v Celovcu, arhiv IZDG, fasc. 1005/1 3.
 (77) Dopis žandarmerijskega glavarstva Kranj z dne 23. 1. 1942 obnovljeni orožniški postaji na Dovjem, arhiv IZDG, fasc. 20/1 2.
 (78) Dopis političnega komisarja v Kamniku z dne 27. 1. 1942 šefu civilne uprave, arhiv IZDG, fasc. 814/II 5.
 (79) Dopis visjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju – poveljstvo Bled z dne 18. 2. 1942 deželnemu svetniku v Kamniku, arhiv IZDG, fasc. 814/II 5.
 (80) Ivan Saksida, Izjava, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (81) Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 12. 3. 1942 Glavnemu državnemu varnostnemu uradu IV. v Berlinu, arhiv IZDG, fasc. 1094/II 1.
 (82) Zaupno poročilo župana Karla Luckmanna z dne 17. 1. 1942 deželnemu svetniku v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. 1049/II 2.
 (83) Ustna izjava Ivana Vovka in Franca Konobelja dne 25. 9. 1976.
 (84) Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 12. 3. 1942 glavnemu državnemu varnostnemu uradu IV. v Berlinu, arhiv IZDG, fasc. 1094/II 1.
 (85) Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 172.
 (86) Franc Križnar, Ne vdaj se fant, str. 31–36.
 (87) Poročilo o položaju v občini Bled z dne 4. 2. 1942 deželnemu svetniku v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. 1049/II 3.
 (88) Pismo Mateja (Mire Kebe) z dne 6. 7. 1944 Centralnemu komiteju KPS, arhiv VOS, fasc. III 2/3.
 (89) Poročilo župana na Jesenicah Karla Luckmanna z dne 20. 2. 1942 deželnemu svetniku v Radovljici, arhiv IZDG, fasc. 1049/II 3.
 (90) Poročilo orožniškega okrožja Radovljica z dne 24. 4. 1942 komandantu žandarmerije, arhiv IZDG, fasc. 22/1 2.
 (91) Razglas komandanta policije in SS Rösenerja z dne 21. 4. 1942, Zbornik dokumentov in podatkov, VI. del, 2. knjiga, str. 414–416.
 (92) Franc Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, str. 202.
 (93) Isto, str. 56.
 (94) Poročilo PK KPS za Gorenjsko z dne 17. 7. 1942 CK KPS, Dokumenti ljudske revolucije, II., str. 339 in 340.
 (95) Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 2. knjiga, str. 312.
 (96) Poročilo o organizacijskem stanju OK KPS Jesenice iz junija 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (97) Poročilo Milana (Franca Tomina) sekretarja RK KPS Jesenice z dne 2. 11. 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (98) Poročilo Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko z dne 26. 3. 1944 Centralnemu komiteju KPS, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (99) Zapisnik seje OK KPS Jesenice z dne 4. 4. 1944, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (100) Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 2. knjiga, str. 430.
 (101) Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred, str. 36.
 (102) Poročilo štaba IX. korpusa NOVJ z dne 24. 7. 1944 Glavnemu štabu NOV in POS, Zbornik dokumentov in podatkov, VI. del, knjiga 15, str. 135.
 (103) Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 4. knjiga, str. 517 in 519.
 (104) Isto, str. 518.
 (105) Isto, str. 519.
 (106) Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred, str. 92.
 (107) Poročilo Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko z dne 17. 10. 1944 Centralnemu komiteju KPS, Zgodovinski arhiv CK ZKS.
 (108) Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 4. knjiga, str. 519.
 (109) Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 2. knjiga, str. 415.
 (110) Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 960.
 (111) Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 2. knjiga, str. 420.
 (112) Dopis Ivana Vovka z Jesenic z dne 26. 9. 1976 Zgodovinskemu arhivu CK ZKS.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Obisk na Rabu

*Tod bilê nekoč so njive,
 oljke, rožmarin in bori,
 a potem vsečez šotori
 in ljudje usode sive.*

*Zdaj so tod samo grobovi:
 štiri tisoč in Cuiuli
 tam pod pragom – mar ste čuli –
 z žrtvami leži surovi.*

*V pesku slišim njih korake –
 štiri tisoč – mimo grejo –
 čutim glad in mráz in žejo,
 vidim bedne okostnjake.*

*Če bi morje občutilo,
 smrt in zlo čutilo skale:
 o zločincih bi kričale,
 morje bi jih potopilo ...*

Zemlja

*Od vseh preprostih besed,
 od vseh preprostih imen,
 meni najlepše zveni:
 zemlja.*

*Vsa mi diši po trpljenju
 in znoju,
 vsa mi diši
 po tisočletnem opoju
 ljubezni in tople krvi.*

*Vse, vse velja nji:
 še v ljubljene žene objemu
 njen sem samo,
 v brbljavi besedi otroka
 slišim le njo
 in v vetru, ki v belih se brezah igra,
 ona šumi mi mehko ...*

*O, zemlja: žena in dete,
 ljubezen in jaz
 smo v tvojem imenu doma!*

Obisk na griču

*To, otroci, domačija je Na griču,
 kamor partizani smo hodili radi.
 Ja, presneto, trideset je vmes pomladi,
 koliko je časa šlo k hudiču.*

*Ane se spominjam, nam bilâ je kakor mati,
 darežljivo stregla je z domačim kruhom,
 hleb ko sonce rezala je s svetim duhom,
 zraven primaknila tokovca in gnjati.*

*Ej, hčera se treh spominjam, pravih
 zlomkov treh:
 Vera, vitka je bilâ kot mlada smreka,
 Ljuba, svetla, kakor breza svetlolasa,
 Nada, kaj bi pravil – sama pesem, smeh.*

*Vsak večer v bolnišnico na gôro
 v jerbasih so nesle fantom ranjenim
 dobrote,
 ko so vračale se s prvo zoro
 ptice so zasipale jih z žurgolenjem ...*

*Topli so spomini na to domačijo!
 Ali kje zdaj oča je in hčere, dobra mati?
 – Hčere so po svetu, v grobu oča, mati,
 urbje je preraslo črno podrtijo ...*

MOJE PRVO VOJNO LETO

(dopolnitve in popravki)

V sestavku, ki je bil pod gornjim naslovom objavljen v aprilski in julijski številki LISTOV, sem hotel osvetliti del naše revolucionarne zgodovine s posebnim poudarkom na letu 1941 in s tem tudi moj prispevek v tem usodnem in težkem času, je prišlo do nekaterih napak. Dolžan sem jih popraviti in se obenem opravičujem, ker je do njih prišlo. Štiridesetletni odmik je vplival, da so nekateri spomini že zamegleli in da mi pri tem ni mogel nihče pomagati. Nekaj napak je tudi tehničnega značaja. Mogoče sem bil premalo natančen pri opisovanju življenja nekaterih soborcev, vendar mi prostor ni dopuščal, da bi v sestavku zajel vse, kar se je dogajalo v tem prvem letu ali, da bi opisal življenje vseh borcev; to tudi ni bil namen sestavka.

Spominu padlih sem se skušal oddolžiti s posebnim dodatkom pod naslovom »Na njih nam je ostal spoštljiv in drag spomin«. Prepričan sem, da bo vse to gradivo služilo tudi mladim, šolam in drugim organizacijam, ki se bodo poglobljale v zgodovino naše revolucije in NOB.

S tem se tudi zahvaljujem vsem, ki so me na nekatere napake opozorili.

LISTI, številka 51/XI. — 29. aprila 1981

Str. 2, drugi stolpec, zadnji odstavek, predzadnja vrsta: pravilno »Lajner (ne Lasner)».

Str. 5, prvi stolpec, sedmi odstavek, četrta vrsta — pravilno: Franc Iskra z Javornika nam je prinesel ... (ne nekdo).

Str. 8, prvi stolpec, drugi odstavek, 16. vrsta — pravilno: Sihtova žajfa (ne Lazarjeva žajfa).

Str. 8, drugi stolpec, drugi odstavek, prva vrsta — pravilno: V noči od 13. na 14. septembra smo bili zopet pripravljeni ... (ne, Tako smo bili ...).

Str. 8, tretji stolpec, tretji odstavek, deseta vrsta — pravilno: po tem sem pri lovski koči na Zakopih, last tovarne KID (Kranjske industrijske družbe), kamor je zelo pogosto zahajal jeseniški župan in izdajalec — petokolonaš Karl Lukman (ne, po tem sem pri Lukmanovi ...).

Str. 8, tretji stolpec, osmi odstavek, tretja vrsta — pravilno: Tovarniška lovska kočja je bila tik nad naseljem Podmežaklja na Zakopih (ne, Lukmanova lovska kočja ...).

LISTI, številka 52/XI, 30. julija 1981

Str. 3, prvi stolpec, zadnji odstavek, tretja vrsta — pravilno: Prišel je klicati »žaba« in čakal, da bi se kdo odzval ...

šesta vrsta, pravilno — je tudi odgovoril na znak in zaklical jezno pod most »žaga« (ne »kava-čaj«). Stane Kernik me je opozoril, da smo take besede uporabljali zato, ker so jih Nemci težko izgovarjali.

Str. 3, drugi stolpec, šesti odstavek, sedma vrsta — pravilno: Poleg moke smo zaplenili še Resmanov kamion, ki je bil v garaži ... (ne, vojaški kamion).

Str. 5, prvi stolpec, prvi odstavek, prva vrsta — pravilno: Ivan Vovk Živan se spominja, da v tej akciji nismo bili uspešni. Morali bi priti v Lovčev hotel, pa smo pomotoma šli v drugo zgradbo, ki je bila popolnoma prazna, tako smo se vrnili popolnoma prazni ... (ne, založili smo se ...).

Str. 5, drugi stolpec, četrty odstavek, 18. vrsta — pravilno: na Javorniku pri Tinetu Noču-Stanejevemu, ki jo je vodil Aleš Jelenc ... (ne: pri Tinetu Noži ...).

Str. 6, prvi stolpec, zadnji odstavek, peta vrsta — pravilno: požagali drevje ob njih, (ne: požgali drevje ob njih).

Str. 6, drugi stolpec, peti odstavek, šesta vrsta — pravilno: komandir Kacijanka ... (ne, Kocijanik).

Str. 7, drugi stolpec, drugi odstavek, 20. vrsta — pravilno: Kacijanka ... (ne Kocijanka).

Str. 8, prvi stolpec, zadnji odstavek, 11. vrsta — pravilno: Jože Koder v tem času ni šel več na Primorsko, kar mu je bilo sedaj kot partizanu to onemogočeno, pač pa sta šli po pištolo na Lubnik Kristina Pečar, oskrbnica Valvasorjevega doma in njena hčerka Zlata. Pištolo je na Lubnik skril Jože Pavlica, posvojenec Pečarjeve mame, ki so ga Nemci že jeseni leta 1941 ubili na Lubniku (ne: ... bo šel ponje, kar je kasneje tudi storil).

Str. 8, drugi stolpec, četrty odstavek, 11. vrsta, dopolnitev: Počitniška kočja nad Zabreško planino je dobila ime po znanem slovenskem misijonarju in škofu Frideriku Baragi, ki je dolga leta, do svoje smrti živel med Indijanci v Ameriki.

Str. 10 — pravilno: Jože Gregorčič-Gorenjc je bil v času dražgoške bitke komandant Cankarjevega bataljona in član ožjega gorenjskega vojnega poveljstva. Komandant I. grupe odredov je postal z uvedbo poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 4. aprila 1942. (ne: Vodil je boje v Dražgošah kot komandant I. grupe odredov).

Str. 10, pravilno — Franc Benigar ... se je smrtno ponesrečil leta 1945 v Beogradu še pred osvoboditvijo.

Str. 11, pravilno — Franc Jerala ... bil zajet od Nemcev na hribu Vrše, med Poljanami in Blejsko Dobravo. (ne: na Vrseh).

Str. 13 — pravilno — Slavko Oman ... na Zakopah je bil ustreljen. (ne: v Zakopih).

Str. 13 — pravilno: Julka Pibernik (popravek: pomotoma je bila objavljena slika Marije Žumer, znane predvojne revolucionarke, ki je preminula v nemškem koncentracijskem taborišču).

Str. 16, slika: Marjan Šiferer-Kuki.

Str. 16, pravilno — Cirila Curk, roj. Rebernik (ne: Turk).

Str. 16, pravilno: Vlado Kernik-Fifi (ne: Vlado Kernik-Fifi).

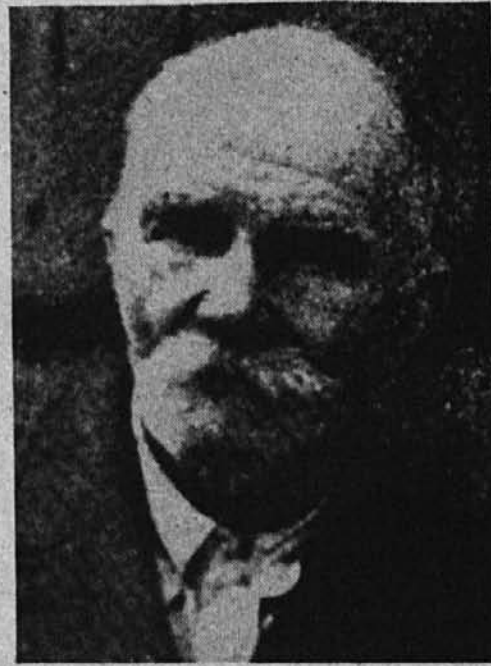
Preveriti bo potrebno le še sliko Cimpkovega očeta, stran 6, nekateri sorodniki namreč pravijo, da je to druga oseba.

Marjan Šiferer-Kuki

Julka Pibernik

Cimpkov oče

OB 150 LETNICI ROJSTVA FRANA LEVSTIKA

»Martina Krpana«, to prelepo slovensko povest, gotovo poznate. Vsi jo radi beremo, mladi in stari in čudno ni, saj je napisana v preprostem, a v klenem in jedrnatem jeziku. Ta povest opisuje velikana, silnega moža, ki se ni ustrašil mogočnega cesarja niti krvoločnega in nasilnega Brdavsa.

»Martina Krpana« pa ni napisal nihče drugi, kakor Fran Levstik, doma iz Spodnjih Retij pri Velikih Laščah na Dolenjskem. Retje je majhna vas med drevjem in njivami in baje prav v tem okolišju govore najlepšo slovenščino. Rodil se je v preprosti hiši majhnega kmeta leta 1831 in rasel med ubožnimi ljudmi. Že zgodaj je kazal vsa znamenja bistrega, umsko vsestransko nadarjenega dečka. Tri leta je hodil v velikolaško osnovno šolo, nato ga je skrben oče Matevž poslal v ljubljanske šole. Solal se je v času, ko so Slovenci zahtevali združeno Slovenijo in dosegli odpravo tlačanstva. Bil je vseskozi marljiv in odličen dijak, ker pa je bil naprednega mišljenja se je kmalu sprl z oskosrčnimi katoliškimi gospodi. Zato so ga pognali iz dijaškega doma na cesto. Spor s predstojniki je bil za Levstika usoden za vse življenje. Ker ni bil prijatelj računske znanosti, so mu tem laže preperečili opraviti zrelostni izpit, s čimer mu je bilo zabranjeno nadaljnje šolanje.

Tako je postal po sili domači učitelj. Ker je pisal pesmi že od četrtega razreda gimnazije dalje, se mu je do osmega razreda nabralo toliko pesmi, da jih je zdaj povezal v knjigo in jih leta 1854 izdal pod imenom »Pesmi«. V teh pesmih je bila mladost in lepota, veselje in smeh, zdravje in prešernost. Razumljivo je, da so postale priljubljene branje mladini. To pa ni bilo po volji njegovim nekdanjim predstojnikom in so pesmi obsodili, češ, da so za mladino pohujšljive in nevarne. Levstik se je med tem, v veliki gmotni stiski, odločil za bogoslovje. Ko so »Pesmi« izšle iz tiska je bil že v Olomucu na Moravskem, kamor je bil odšel v samostan, misleč, da se bo mogel posvetiti pisateljevanju in jezikoslovju. Toda gospodje iz Ljubljane so ga zaradi pesmi tudi tu očrnil in samostanski predstojniki so ga izgnali. Zopet je bil na cesti in se odslej kot večni popotnik odpravil peš na pot proti domovini.

Vrnil se je sestradan in do smrti utrujen. Zadnji belič, ki ga je še imel v žepu, je vrgel ob prestopu na slovenska tla, v Dravo. Njegovi sovražniki pa so dejali: »Pes se je vrnil v domovino«. V Ljubljani so ga celo zaprli kot potepuha. Skrušen in žalosten se je zatekel pod rodno streho k materi in očetu. Ta dva sta bila revna, zato si je sin moral poiskati primerno službo. Nekaj let je bil tu pa tam po raznih graščinah in tudi pri pesniku Vilharju na Kalcu pri Knežaku za domačega učitelja. Kmalu se je odpravil v Trst. Tudi tu ni našel zaželenega zavetja, razočaran se je vrnil v Ljubljano in postal urednik prvega političnega lista »Naprej«. V njem je s članki obsojal narodno omahljivost slovenskih izobražencev. S tem se je le-tem hudo zameril. Poskrbeli so, da je oblast list prepovedala. Levstika pa postavila pred sodišče. Bil je v veliki stiski in namesto, da bi mu bili pomagali, so dejali: »Pogine naj pes!«

V Levstikovih mladih letih se je slovenska književnost šele začela razvijati. Imeli smo sicer že Vodnika in Prešerna, vendar je bil Levstik tisti, ki je ob svojem času zaoral najgloblje brazde. Rad bi bil

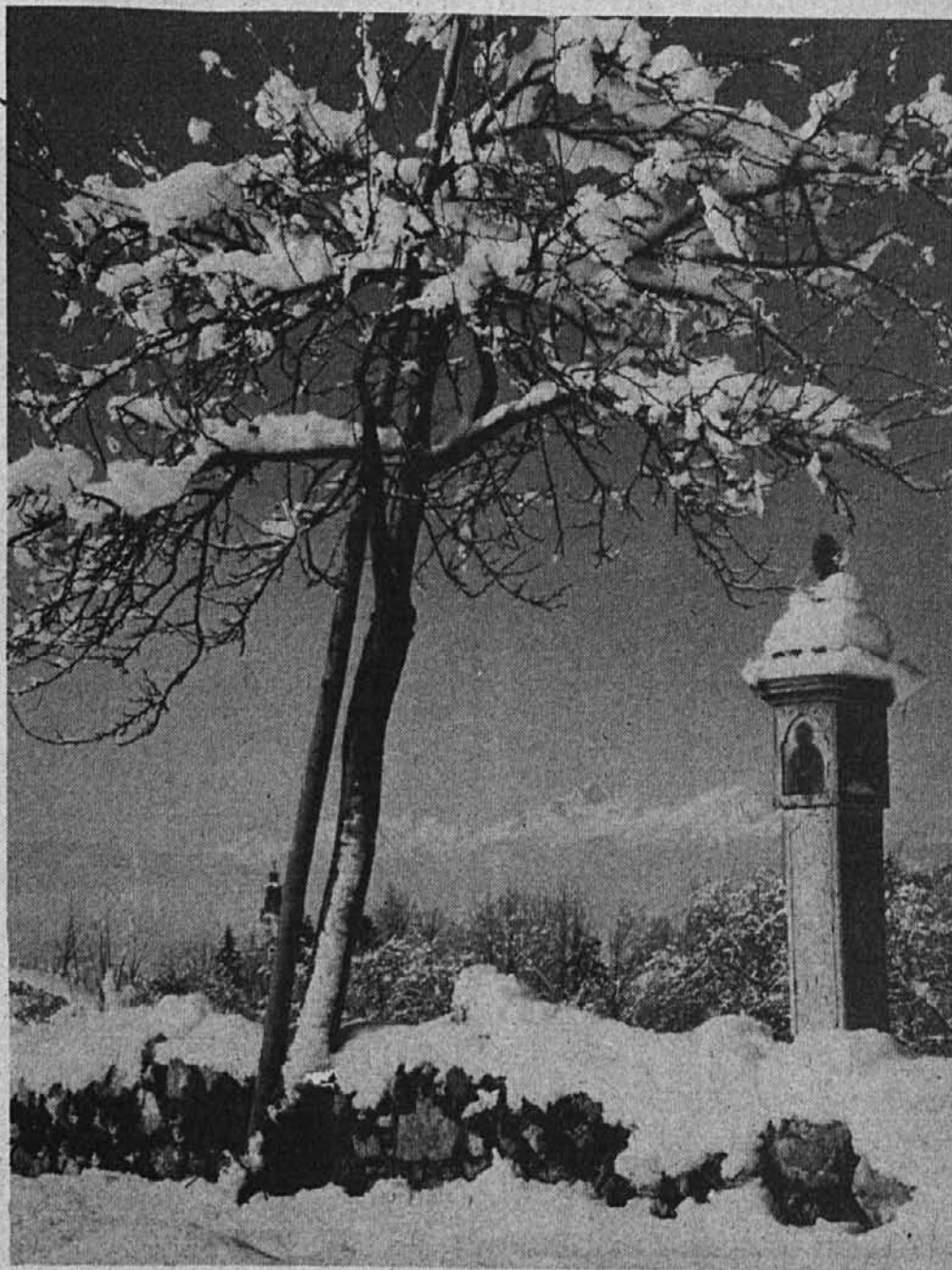
vzgojil rod mladih pisateljev, zato je napisal potopis »Popotovanje od Litije do Cateža«, v katerem je opozoril na življenje preprostega ljudstva, o katerem tedaj ni pisal nihče. Opozoril je na desete brate, rokovnjače, tihotapce in turške boje, kar vse je pozneje opisal Josip Jurčič. Kmalu nato je napisal slovitega »Martina Krpana«, svojo najlepšo in najpopolnejšo povest ter »Napake slovenskega pisanja«, kjer je poučeval, kako je treba pravilno pisati. Hotel je doseči, da bi bila književnost razumljiva tudi preprostem ljudstvu. Medtem je bil nekaj časa tajnik Slovenske maticice in urednik prvega slovensko-nemškega slovarja.

Ker ni imel stalne službe in niti najpotrebnejšega vsakdanjega kruha, se je na vabilo prijatelja Stritarja zopet odpravil zdoma. Na Dunaju je začel izdajati šaljiv

list »Pavliho«, odkoder je spustil marsikatero ostro puščico na slovenske gospode brez značaja in narodne zavesti. Le-ti so začeli proti Levstiku podlo rovariti, kar je Levstika zelo potrl. Tudi »Pavliha«, ki je bil izvrsten list in je povedal mnogo bridkih resnic, je moral že pri sedmi številki obmolkniti.

In Levstik je bil zopet brez službe in kruha. Primerno službo si je dobil šele čez dve leti v ljubljanski Licejski knjižnici. Zdaj šele se mu je kot zrelemu možu življenje ustalilo in svoja zadnja leta je preživel v miru. Umrl je 16. novembra 1887.

Fran Levstik je v času svojega življenja ustvaril veliko delo. Zanj bi do kraja veljal pregovor: »Vseh del mojster, vseh rev gospodar«. Bil je pesnik, pisatelj, dramatik, kritik, jezikoslovec, časnikar in politik. V osamelosti in zapuščenosti v času pred smrtjo se je poglobil v otroško dušo in začel pisati ljubke otroške pesmi. Malo imamo pesnikov, ki bi tako znali prisluhniti drobnemu otroškemu srcu. Te pesmi je začel objavljati v »Vrtcu«, nekdanjem listu za otroke, pod imenom »Otročje igre v pesenčah«. Se dandanes so lepe in sveže in vsi jih prav radi beremo. Dokaz temu je, da je Mladinska knjiga v nekaj pičlih letih izdala že dvakrat v visoki nakladi zbirko pesmi »Najdihojce« in prav tako »Martina Krpana«. Vem, da ni nikogar med vami, ki bi teh knjig ne poznal, ker so zares poučno in zabavno branje za otroke.

Jaka Čop: Kužno znamenje v Begunjah

OB 30-LETNICI SMRTI LOUSA ADAMIČA

Govor Vide TOMŠIČ na osrednji slovesnosti

Vedno, kadar se spominjamo osebnosti, dela in življenja Louisa Adamiča, ameriškega in slovenskega pisatelja, publicista in javnega delavca, se nam širi pogled v njegov obsežni življenjski opus, bogati naša lastna misel in potrjuje spoznanje o njegovi pomembnosti za Slovence, za vse narode Jugoslavije, za Združene države Amerike in za sodobni svet.

V letošnjem letu, ko v septembru mineva trideset let od njegove še doslej nepojasnjene smrti, se nam njegova enkratna osebnost predstavlja v novih razsežnostih v obeh njegovih domovinah in tudi širše. S poglobljeno prizadevnostjo mnogih znanstvenikov in publicistov je uspelo iztrgati iz pozabe mnoga pričevanja o njegovem delu in življenju, osvetliti njegov pomen v tedanjem in današnjem času. Slovenski pa tudi drugi jugoslovanski izseljenci v ZDA, ki so z njim vred bojevali mnoge boje, ponosni na njegovo vlogo v novi domovini, so že pred leti začeli oživljati spomin na Louisa Adamiča in so podprli tudi letošnja temu posvečena znanstvena srečanja v ZDA ter se — kot vselej — odzvali tudi podobnim naporom pri nas.

Njegova živahna, neugnana narava ga je zgodaj odtrgala s kmetije v Blatu pri Grosupljem in ljubljanskih šol, ga napotila v takrat »obljubljeno deželo« — Ameriko, ki je pred prvo svetovno vojno še na stečaj odpirala vrata siromašnim kmečkim in delavskim množicam Evrope, preganjanim revolucionarjem in upornikom, pa tudi ljudem, ki so kot Lojze Adamič hrepeneli po svetu širokih možnosti. Amerika ga je vsega prevzela s svojo dinamiko in z razsežnostmi dogajanj pa tudi razočarala s svojimi težkimi družbenimi nasprotji. Priložnostni delavec, časnikar, težak,

vojak, mornar, uslužbenec v luški upravi je vse to doživljal na svoji koži, začel proučevati in opisovati to novo okolje, saj je hotel svojo novo domovino ne le razumeti, ampak tudi spreminjati v skladu z ideali, ki jih je imela zapisane v svoji revolucionarni, svobodnjaški preteklosti.

Mrzlično bere in študira, išče odgovore v knjigah in pri soljudeh, pa tudi v delih slovenskih pisateljev. Med prvimi njegovimi literarnimi prizadevanji so prevodi del Ivana Cankarja, Zofke Kvedrove, Prežihovega Voranca in drugih. Značilno je, da med svoja dela uvršča tudi svoj prevod »Jernejeve pravice«, saj je brez dvoma čutil, kako to delo tudi amerškemu občinstvu govori o nasprotju med pravico dela in krivico lastnine.

Ves zagnan je želel dojeti svojo novo domovino, se v njej in ob njenih vprašanih miselno oblikoval. Občudoval je mogočni industrijsko-tehnološki razvoj Amerike, a hkrati odkrival v njej Sinclairovo »džunglo«, v kateri pa se ni hotel zgubiti. Z njemu lastno neposrednostjo, prodornostjo se je poglobljal v probleme delavcev, še posebej priseljencev. Skoraj istočasno je napisal in izdal dve knjigi z izrednim uspehom v Ameriki — in tudi v Jugoslaviji: »Dinamit« in »Smeh v džungli«. Bilo je to zanj veliko pisateljsko dejanje — in tudi progresivna akcija. Iz izkušnje svojega lastnega delavskega življenja — a tudi nadvse skrbnega proučevanja zgodovine delavskih bojev — je odkrival korenine družbenih problemov, anarhističnih, terorističnih in tudi izsiljevalskih, mafijskih oblik obrambe obupanih — od plodov svojega dela odtujenih — delavskih množic pred očitnimi zlorabami svobode privatne lastnine vse do policijskega, vojaškega nasilja in justičnega

umora Sacca in Vanzettija. Hotel je dopovedati odgovornim v Ameriki, da tako stanje nujno vodi do razkroja gospodarstva, družbe in posameznikov v veliki krizi, ki je prav po 1929. letu, ko je pisal te knjige, začela pretresati ZDA in ves industrijski svet.

Poleg osnovnih socialnih in razrednih protislovij je odkrival še druge probleme Amerike — položaj in usodo priseljencev različnih etničnih neanglosaksonskih skupin, saj je v vseh delavskih bojih in spopadih naletel nanje kot na najbolj izkoriščani in zapostavljeni sloj v ameriški družbi.

Tako kot je z izkušnjo ponovno odkrival vrednote svoje stare domovine, tako je iz zornega kota svojega obiska v domovini še posebej jasno zagledal Ameriko kot narod narodov. Menil je, da se ZDA ne smejo in ne morejo odrekati bogastva, ki ga predstavljajo različnost njenih priseljencev in njihova kulturna dediščina. Prekrižaril je deželo od Atlantika do Pacifika, da bi srečal ljudi različnih etničnih skupnosti in porekla, sistematično organiziral in obdeloval ankete, na katere je dobival stotisoče odgovorov, neutrudno dopisoval, razpravljal, polemiziral in predaval, v želji da poglobljeno in življenjsko resnično prikaže dotlej še neizpisane liste kulturno-socialne in gospodarske zgodovine dežele in ljudstva Združenih držav, ter opozori na izjemen prispevek, ki so ga priseljenici dali gospodarskemu razvoju in kulturi svoje domovine. S temi idejami je postal vodilna osebnost tako imenovanega etnicističnega gibanja v ZDA.

Že pred petdesetimi leti je postavil kot osrednje vprašanje boj za sožitje ljudi raznih ras, nacionalnosti in jezikov, tako v deželi, kjer se je nastanil in deloval, kot tudi v svetu, zavedajoč se, da je obenem tudi boj za nove pravice delavstva, za nove družbeno-ekonomske odnose. V boj za enotnost v različnosti in različnost v enotnosti, za zavest, da je vsaka asimilacija nasilje, je vključil svoj umetniški navdih. Ni treba da te pretopijo v »talilnem loncu«, da bi bil dober Američan, je rekel. Narod narodov naj s potrditvijo socialne in kulturne enakopravnosti desetina milijonov priseljencev in njihovih potomcev, premaga nacionalizem, šovinizem, rasizem. Ta Adamičeva spoznanja so pozneje družboslovne znanosti potrdile v sodobnih raziskavah o migracijah, o položaju etničnih skupin, o večjezičnosti, večkulturnosti.

Na njegovo občutljivost za ta vprašanja pa je nedvomno posebej vplival njegov obisk v stari domovini. Le-ta ga je še enkrat rodila in odločilno zaznamovala, da je poslej s tako silo svojemu pisateljskemu delu dodal svojevrstno vlogo borca proti staremu v stari domovini, za novo v novi Jugoslaviji, za nove odnose v svetu, za svet miru in sodelovanja. V tem smislu pomeni prelom v njegovem delu prva vrnitev v rojstni kraj po 19 letih v Ameriki, ko je s svojim literarnim delom že dosegel prva velika priznanja. Poleg preproste domače hiše in materine dobrotne topline, ga je presenetil prisrčen sprejem slovenskih kulturnih delavcev. Spoznal je posebni združevalni pomen slovenske kulture. Srečal se je z Otonom Zupančičem, Miletom Klopčičem in drugimi pisatelji, navezal stike z najvidnejšimi kulturnimi in javnimi delavci v Sloveniji in Jugoslaviji, se srečal z Borisom Kidričem in preko njega z Edvardom Kardeljem, z ljudmi, ki so, kot so pokazali poznejši dogodki, bili v prvih vrstah antifašističnega, osvobodilnega boja. Sam in z njegovo pomočjo je v stari domovini Adamič ugotovil težke nacionalne in socialne probleme dežele in odkrival resnico o brutalnosti policijskega režima v času kraljeve diktature. S svojim orožjem — s peresom, s knjigo »Vrnitev v rodni kraj« se je vključil v boj proti zatorskemu režimu in grozeči nevarnosti fašizma, za novo demokratično, federativno zvezo jugoslovanskih narodov. S knjižico »Boj« v kateri je opisal teror nad komunisti, je sprožil mednarodno akcijo proti diktaturi v stari Jugoslaviji. Dosegel

Jaka Čop: Zima v Bohinju

je veliko odmevnost v ameriški javnosti — in si obenem seveda tudi nakopal globoko sovraštvo kraljeve vlade in njenih oprod.

Njegovo videnje tedanje Jugoslavije in njenih korumpiranih politikov preveva prepričanje, da takšna ne bo kos viharju, ki ga je predvideval v Evropi in v svetu. Čutil je nujno revolucionarnih sprememb in slutil, kdo bodo njeni nosilci, saj je srečal ljudi, take, ki tudi v mučilnicah Glavnjače niso klonili. Iz te njegove vednosti si lahko razlagamo, da je Adamič kljub poplavi laži in dezinformacij lahko tako zgodaj dojel bistvo tistega, kar se je v Jugoslaviji dogajalo v času druge svetovne vojne. Doumel je, da mora naša narodnoosvobodilna vojna biti tudi boj proti tistim silam, ki bi hotele le obnoviti staro Jugoslavijo.

Z vsem žarom se je tedaj postavil na stran osvobodilnega boja, boja za zmago resnice, o vlogi komunistov in Tita na čelu vseh progresivnih sil, boril se je za razumevanje in pomoč, tako v vrstah izseljencev, kakor tudi ameriške javnosti in vodilnih krogov Združenih držav. Opozarjal je na pomen, da bi njegovi dve domovini gradili svoje bodoče odnose prav na osnovnih izhodiščih zaveznitva vseh sil proti fašizmu, imperializmu in vsakršni dominaciji.

Postal je predsednik Slovensko-ameriškega narodnega sveta in Združenega odbora organizacij južnih Slovanov, kakor tudi član odbora ameriškega slovanskega kongresa. Neutrudno je razdal svoje moči, pisal pisma, članke, pošiljal telegrame, predaval in razpravljaj, zbiral gradivo in s svojo knjigo »Moja rojstna dežela« še v času vojne predstavil ameriški javnosti, kaj se resnično dogaja v okupirani Jugoslaviji. Iz tega obdobja izhaja danes že znamenita korespondenca med Louisom Adamičem in Titom, ki je v faksimilu in letakih krožila po naselbinah jugoslovanskih izseljencev v ZDA. Na teh zaslugah sloni sklep predsedstva AVNOJ, da podeli Louisu Adamiču eno prvih odlikovanj nove Jugoslavije.

Izjemno dejavnost je Adamič razvil v boju za pravične meje nove Jugoslavije. Ob tem velja omeniti, kako se je zavzemal za to, da naj bi bodoče sožitje med Jugoslavijo in Italijo slonelo na tradiciji skupnega boja jugoslovanskih in italijanskih partizanov proti fašizmu — brez vmešavanja velikih sil.

Louis Adamič se ni nameraval ukvarjati z vprašanji mednarodnih odnosov, temveč ga je v to problematiko potisnilo odkritje o nujni povezanosti med bojem za človeka vredno življenje, z bojem proti mednarodnim zavezništvo reakcije. Ni bil diplomat ali strokovnjak za mednarodna pravna, ekonomska in politična vprašanja, pa vendar so mnoga njegova zapažanja, spoznanja in misli o tem še danes živi. Tudi takrat, ko se z nekaterimi njegovimi ponujenimi rešitvami ne moremo strinjati, nas prevzame iskrenost pobude, prodornost v bistvo zla, ki ga želi premagati. Tako ostaja naš sogovornik tudi v današnjem času. Z občutljivostjo umetnika in ostrino raziskovalca se je zgodaj opredelil za ideal sožitja narodov in držav. Tako kot je pravočasno ocenil nevarnost fašizma, je že med drugo svetovno vojno razmišljal o povojni ureditvi sveta. Nasprotoval je politiki s pozicije sile; ni videl miru in varnosti v politiki ravnotežja, globoko se je zavedal potrebe po spreminjanju sveta, potrebe afirmacije pravic narodov in vseh držav do razvoja in obsojal vsako politiko dominacije. Še pred izumom jedrskega orožja je zastavljal vprašanja o odgovornosti znanosti in znanstvenikov, ki izumljajo vedno nova in strahotnejša orožja, o tem, da se za to trošijo ogromna sredstva namesto da bi služila dobrobiti človeka. Boril se je za zmago ideje o enem svetu Združenih narodov.

V številnih predavanjih v tistih letih, ki jih je vnesel tudi v svoje zadnje delo »Orel in korenine«, pravi: »Ne vem ali se lahko ognemo tretji svetovni vojni ali ne, čutim pa, da ni vredno delati nič drugega, če tega vsaj ne poskušamo... Če se ne poskušamo

Jaka Čop: Bohinjsko jezero

ogniti tretji svetovni vojni, si je smešno delati skrbi ali nas morda nimajo za rdečega, za komunista ali karkoli, ali nas ne nameravajo poklicati pred komisijo proti neameriški dejavnosti. Če ne poskušate ničesar, da bi odvrnili tretjo svetovno vojno, je verjetno zaman, da se trudite opravljati svoje delo in poskušate držati s tistimi, ki bi vas lahko pogнали iz službe...«

Bil je med tistimi redkimi, ki so zelo zgodaj uvideli potrebo, možnost in nujnost sožitja ZDA in Sovjetske zveze ter pomen tega za nje same in za ves svet. Spraševal se je o tem, kako bi koeksistenca lahko postala osnova za stike ali vsaj za modus vivendi med dvema velesilama. Zavedal se je razlik v družbenih sistemih in ideologijah, vendar jih ni sprejemal kot opravičilo za hladno vojno, katere začetnemu razraščanju je bil priča. O temu izraža svoje slutnje: »Dolgo že čutim, da bo politika sile, z ideološkimi primesmi ali brez njih, nekega dne pogнала svet v uničenje...« Se posebej se je zavedal odgovornosti velikih dežel, kot so ZDA s svojim industrijskim in tehnološkim potencialom. Želel je, da bi se le-ta izkoristil v dobro ljudi na svetu, ne da bi njegova Amerika kot velika sila nastopala v paternalistični vlogi ali kot žandar. Zavzemal se je za razumevanje teženj po družbenih spremembah v mnogih deželah, pojasnjeval je, da je treba videti v teh težnjah in spremembah pristihi boj ljudstev, težnje delovnega človeka in ne prste zarot. Razumeval je nujno sodobnih revolucionarnih procesov emancipacije narodov in držav, ki se je tedaj že silovito najjavljala. Primer Jugoslavije in njen boj za neodvisno, samostojno pozicijo, za lastno pot v graditvi socializma, mu je tudi v svetovnem merilu pomenil potrdilo njegovih pričakovanj, spodbudo in pomemben korak k izoblikovanju sveta, za kakršnega se je z vsem svojim delovanjem angažiral — in v tem boju tudi izgorel.

Pisatelj Louis Adamič je bil nedvomno v svojem delu zapisan boju za resnico in pravico; bil je opredeljen Spoznanja, do katerih se je samorastniško prebil s svojim nemirnim duhom in na podlagi lastnih izkušenj, je želel posredovati širši javnosti, prepričati ljudi. Studij delavskih bojev v Ameriki mu je odkril, kako nove proiz-

vajalne sile sicer rušijo stare odnose in razmere, a kako brez zavestnega posega samih ljudi, subjektivnega faktorja bi danes rekli, ne more prit do pozitivnih družbenih sprememb.

Tudi ko govori o usodi posameznega preprostega človeka, ameriškega priseljence iz ene ali druge etnične skupnosti, ko govori o svoji rodni deželi, se obrača k vsem Američanom in jim skuša na za njih dojemljiv način predstaviti svoje videnje resnice o ljudeh, družbi in njenih notranjih procesih. Lahko bi rekli, da je Louis Adamič v svojem delu na njemu svojsten način združeval navdih pisatelja, znanje družbenega raziskovalca in odgovornost družbeno-političnega misleca, z namenom, da bistvena protislovja in dileme tedanjega in tudi današnjega časa pojasni sebi, ameriškim rojakom in svetu. V marsičem je zaradi tega videti njegov postopek in pristop pragmatičen, parcialen, a hkrati izviren, saj ga na raznih področjih pripelje do spoznanj, za katera lahko danes rečemo, da sta jih znanost in družboslovje celoviteje analizirala in širše predstavila šele pozneje.

Njegovo zadnje nedokončno delo odkriva, kako je Adamič že dojel možnosti in nevarnosti strahovito hitrega, znanstvenega in tehnološkega razvoja atomske dobe. Hotel je doseči razumevanje pristihi jugoslovanske revolucije v ZDA, obenem pa je jugoslovanske voditelje opozarjal na nevarnost, če bi Jugoslavija zamujala tehnološki razvoj in s tem postala odvisna. Zavedal se je pomena, da bi delovni človek obvladoval odnose v svoji družbi, potrebe, da se preživelo in zastarelo pravočasno prilagodi ali zamenja s sodobnejšim. Tuj mu je bil vsak dogmatizem in obenem je vedel, kako težko je preseči demagoške manipulacije z ljudskimi množicami. Deloval je iz prepričanja, da bo prebujena zavest o najglobljem interesu vseh delovnih ljudi odpirala pota, ki vodijo naprej, k pravičnejši družbi in pravičnejšim odnosom, v Ameriki in v svetu. Saj je hkrati uvidel nevarnost, da bi se stihijski, neobvladan razvoj proizvodilnih sil lahko usodno obrnil proti človeštvu.

V takem boju je izgorel, toda iskre njegovega duha, njegovega ustvarjanja ostajajo sodobne, postajajo del skupne kulturne dedišine njegovih dveh domovin, pomenijo svojevrsten, dragocen prispevek v sklad sodobne napredne misli in prizadevanj proti delitvam, za en svet.

OB OBLETNICI SMRTI SLIKARJA MAKSIMA GASPARIJA

Stanoval je na Gradišču v Ljubljani, prav blizu tovarne bonbonov Sumi. Če vas je zanesla pot mimo Slovenskega narodnega gledališča, ste čestokrat lahko srečali moža s psičkom na konopcu in z dobrodušnim nasmehom na obrazu. Kdo naj bi bil ta mož, če ne slikar Maksim Gaspari. Poznate ga po mnogih lepih slikah, s katerimi je opremil številne knjige za otroke, poznate ga po ilustracijah iz Cicibana in Pionirja. Naj vam na kratko predstavim življenje tega priljubljenega slikarja.

Na svet je prijel 26. februarja 1883 v Selsku pri Cerknici, se pravi na notranjski zemlji pod Javornikom. Nihče ni tedaj o njem mislil, da bo postal slikar, da bo vzljubil barve in da bo z barvami vtisnil na platno precejšen del izbrane lepote naših krajev in ljudi.

Maksim Gaspari sam rad pripoveduje, da mu je bilo risanje že v otroških letih najljubša zabava. Tedaj sicer še ni imel različnih barv, vendar je s kredjo in ogljem porisal vse klopi, vrata in mizo. Medtem ko je bil sam teh čačk zelo vesel, jih niso bili veseli njegovi domači. Marsikdaj se je nad mladim slikarjem kdo vznemoljil in negodoval. Bolje od domačih ga je razumel stric, ki mu je daroval moder in rdeč svinčnik. To je bilo za Maksima, ki takega svinčnika v življenju še ni videl, čudovita novost. Zdaj je lahko risal hiše in drevje, konje in krave kar s štirimi barvami: z ogljem črno, s kredjo belo, s svinčnikom pa modro in rdeče. V osnovni šoli je narisal celo podobo iz turških časov »Jerneje muhe v Begunjah« in sicer po ljudski pripovedki, kako so čebele opikale in pognale v beg krvoločne Turke. Te slike se je zelo razveselil tudi njegov učitelj in mladinski pisatelj Janko Leban. Odtlej je prekašal v risanju vse součence. Želja po slikarskem poklicu se je vse glasneje oglašala v njegovem srcu.

Bilo mu je komaj devet let, ko se je moral posloviti od notranjskih travnikov in brezskrbnih iger s tovariši ter oditi v ljubljanske šole. Učenja se je oprijel z vso vnemo, toda šolanje ni trajalo dolgo, le do prezgodnje smrti dobre matere, katera edina je razumela sinovo veselje do slikarstva, saj je tudi sama ljubila lepo glasbo in slike. Ovdoveli oče, ki je bil po poklicu trgovec, pa do osirotelega Maksima ni imel posebnega razumevanja, kljub temu, da se je odlično učil, da je bil med najnadarnejšimi dijaki in da je za šolo narisal že celo zbirko hroščev in metuljev, je moral v uk za trgovskega vajenca v Kamnik.

Delo v trgovini pa mladega Maksima ni nič kaj veselilo, bilo je predaleč od njegovih sanj in barv. Trgovec je uganil, kakšen trn tiči v peti po sili vajenca, zato mu je v prostem času poverjal v delo risanje reklam. Nekoč je za izložbo narisal slanika in prav ta slanik mu je odprl vrata umetnosti, zakaj vzbudil je zanimanje nekega kamniškega zbiralca umetnin. Ta je spoznal vajenčevo nadarjenost za risanje in se za njega zavzel, mu dajal napotke ter ga učil razumevati skrivnost slikarske umetnosti. Tako so pod njegovim čopičem zaživeli v okorni podobi rokvnjači, pravljica o kamniški Veroniki, ki ni bila ne deklica ne kača in podobno. To pa je bilo že toliko, da ga je prijatelj Sadnikar napotil na Umetno-obrtno šolo v Ljubljani. Šole, ki mu je obetala uredničevanje njegovega pravega poklica, se je oprijel z vso marljivostjo in jo dovršil

z odliko. Toda znanja mu še ni bilo dovolj – odpravil se je še na Dunaj, kjer se je učil na visoki šoli za slikarstvo. Šolanje v tujini pa za revnega študenta ni bila lahka stvar. Bil je večkrat lačen kot sit in mnogokrat brez strehe nad glavo. Skratka: doživljal je usodo mnogih slovenskih študentov na tujem, v hladnem velemestu, daleč od doma in svojcev. Toda Maksim je bil vztrajen, prebredel je vse težave in se čez dve leti vrnil obogaten s spričevali in znanjem v domovino.

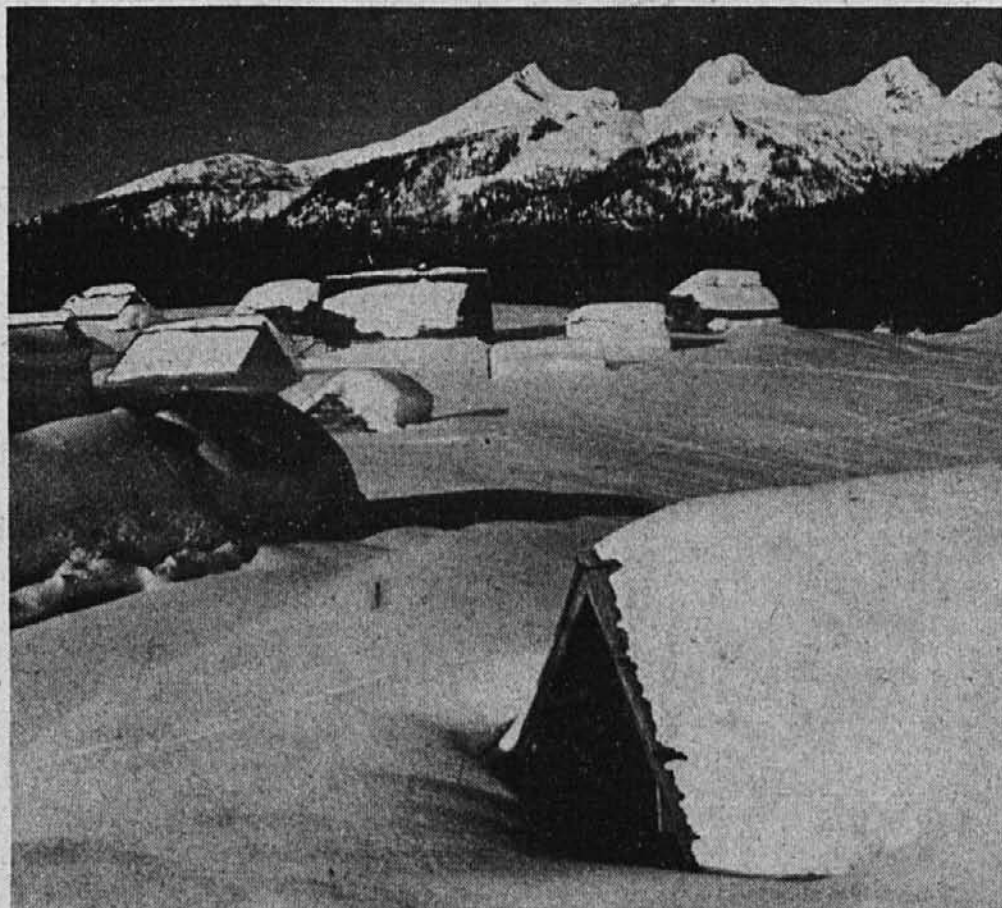
Vrnil se je vesel in srečen. Zopet je našel gostoljubno streho pri Sadnikarju v Kamniku. Mikala pa ga je tudi kamniška okolica in pisan svet pod Šmarno goro mu je nudil nešteto čudovitih motivov. In pod njegovim čopičem so nastajale tople barvite krajine, ljudski običaji, stari predmeti, preprosti domovi in ljudje pri delu in počitku. Risal je vse, kar je vzljubil in vse, kar je vzljubil, je bilo lepo. Postal je slikar-umetnik in takega so povabili v Ljubljano. Postal je profesor risanja, pozneje je delal vse do upokojitve leta 1952 v Narodopisnem muzeju. To leto je prejel za življenjsko delo najvišje priznanje – Prešernovo nagrado.

Maksim Gaspari je že v mladosti spoznal, da bo imel kot slikar največ povedati o življenju preprostega ljudstva. S čopičem je opeval starinske običaje in

v svojih delih je ohranil živ spomin na našo ljudsko umetnost v preteklosti. Najbolj pa so ga mikali motivi iz otroškega življenja. Ni naključje, da so prve Gasparijeve risbe izšle v »Vrtcu«, listu za otroke, ki je izhajal vse do zadnje vojne. Vedno je najraje risal za otroke, saj so ga otroci najboljše razumeli. K risanju za otroke ga je vabilo zavestno sočutje do nebogljenih malčkov, ljubke kretnje dojenčkov in prisrčnost razposajenčkov, ki so bosonogi prav tako veselo skakali po cvetočih travnikih, kot po mrzlem snegu. Nadvse mu je bila topla podoba slovenska mati ob zibelki ali z otrokom v naročju, pa tudi otroci ob vedri babici in dobrodušnem dedu, kjer zaverovani poslušajo stare pravljice. Mikala ga je tudi slikovitost staromodnih, a živobarvnih oblek, borne igračke, koledovanje, tepežkanje, sekanje pirhov in raj pod lipo. Mnogo je ljudskih motivov, ki jih je Gaspari zajel v svoje tople barve. In otroci imajo te slike radi, ker jih razumejo in občutijo, saj so zajete iz otroškega življenja v nekdanjih časih, ko so naši predniki še nosili škorenjčke in kučme, ko so si deklice še same stkale obleke, si uvezle dragocene vezenine, peče in avbe. Vse Gasparijeve slike so tako barvite in slikovite, da se nam zde kot lepa pravljica.

To sem videl in o tem sva se pogovarjala z Gasparijem, ko sem ga ob neki priložnosti obiskal. Za zaključek pogovora pa mi je še posebej naročil, naj cicibanom in pionirjem napišem njegovo naročilo: »Včasih je bilo za otroke in dijake hudo v šolah, kjer so večinoma poučevali tujci. Stradati je bilo treba in trpeti pomanjkanje. Danes pa tega ni... Zato nikar ne pozabite junaškega boja očetov v pretekli vojni, zato se vedno zavedajte blagoslova socialistične domovine, katera vam z navrhano meró nudi vse potrebno za vaš telesni in duševni razvoj.

Slikar Maksim Gaspari je umrl 14. novembra 1980.

Jaka Čop: Planina Javornik – Pokljuka – od leve proti desni Viševnik, Draška vrhova, Triglav

NEKAJ PRISPEVKOV IN MISLI O NAJSTAREJŠI PRETEKLOSTI MOST IN ŽIROVNICE

4

Po frankovskih zmagah nad Bavarci in Obri so prišli Karantanci in panonski Slovani v državo Karla Velikega (768 do 814), vendar so v Karantaniji do tretjega desetletja 9. stoletja še vladali domači veljaki-vojvode. Reka Drava je postala meja med solnograško in oglejsko jurisdikcijo. Sredi 9. stoletja je nastala v Panonski nižini pod slovanskim fevdalcem Pribino in njegovim sinom Kocljem precej samostojna veleposest s središčem v Blatnem Kostelu (Mosapurg). Preko solnških »bratov«, duhovnika Konstantina (kasneje Cirila) in meniha Metoda, ki sta se kasneje na poti iz Moravske nekaj časa zadržala pri Koclju, bi se skorajda razširil bizantinski cerkveni vpliv in mlada slovanska liturgija med Slovane. Vendar so Franki leta 874 zadušili dva upora kneza Koclja, rezultate delovanja obeh bratov pa je kasneje postopoma uničila solnograška cerkev s svojim stalnim in doslednim delovanjem. Obrski vdor v 9. stoletju je uničil slovansko in nemško kolonizacijo v Panoniji in nekoliko zavrl uveljavljanje fevdalnih konstrukcij med Karantanci, ki pa se je po porazih Madžarov v 10. stoletju nemoteno nadaljevala. Slovensko ozemlje je prišlo v 10. stoletju pod nemške vladarje, ki so delili ozemlje s prebivalci vred cerkvi in posvetnim fevdalcem, s čimer sta si oba stebra fevdalne družbe pridobila solidno materialno osnovo za svoj položaj. Iz tega obdobja (čas okoli leta 1000) so t. i. »bržiški spomeniki« (ohranjeni v škofovskem kodeksu mesta Freising ali Brižin), tekst verske vsebine v staroslovanskem jeziku. Posebnosti pri pridobitvi Karantancev in pri razvoju Vojvodine Koroške so bile verjetno vzrok za ohranitev ustoličevanja koroških vojvod skozi stoletja in srednji vek, do leta 1414. Stara vaška skupnost velikih družin je odmirala, svobodni ljudje so postajali podložniki fevdalcev in prej skupna zemlja je postajala, oz. se delile na kmetije (huba mansus), ki so dajale obvezne dajatve in opravljale tlako. Kategorije podložnikov gredo od pridvornih hlapcev preko polsvobodnih do svobodnjakov, ki so se, čeprav redki, obdržali ves srednji vek. Vedno bolj je prevladovalo triletno kolobarjenje (ozimina, jaro žito, praha) in končno premagalo t. i. požigalništvo. Posebnost slovenske zgodovine sta bila relativno pozna uveljavitev cerkvene desetine in sloj kosezov, ki so bili po vsej verjetnosti nasledniki nekdanjih knezov, ki so se vedno bolj izenačevali z ostalimi prebivalci.

Obdobje med 11. in 14. stoletjem je v političnem pogledu prineslo slovenskemu ozemlju razdelitev na dežele (vojvodina Koroška je nastala že leta 967), kot jih poznamo še dandanes in katerih meje so se v začetku precej spreminjale. To je bil namreč čas, ko so se porajale, nastajale in se utrjevale mogočne, na naših tleh pogojene družine plemičev, kot so Spanheimi, Eppensteini, Traungauci, Babenberžani ter Ebersbergi in kratke dobe vladanja češkega kralja Otokarja Premisla, ki pa je bil v boju s Habsburžani premagan in ubit. Gospodarske značilnosti tega časa so bile:

uvajanje novih poljedelskih orodij in tehnike ter konolizacija, se pravi krčenje gozda in naseljevanje tako pridobljenih področij. To dejstvo je privedlo na slovensko ozemlje precej nemških kolonistov, ki so precej germanizirali redko naseljeni severni del nekdanje Karantanije, medtem ko so se na današnjem slovenskem ozemlju, z izjemo Kočevarjev, v glavnem asimilirali.

Veliko vlogo v gospodarskem in kulturnem življenju tedanjega časa so imeli samostani, ki so začeli v tem času nastajati. Zastopani so bili zlasti cisterjanci in kartuzijanci (Stična, Vetrinj, Kostanjevica, Bistra itd.). Mesta so se razvijala v prvi vrsti kot tržne postojanke. Nastajala so v bližini gradov tako, da razen v primorskih mestih in morda v primeru Ptuja, težko govorimo o kontinuiteti z antiko. O začetku teh aglomeracij ne vemo veliko: Ljubljana se, na primer, omenja že leta 1144, ko je moralo biti tu prebivalstvo že precej koncentrirano. Primer mesta, ustanovljenega z listino, je Novo mesto (Rudolfswerth, po ustanovitelju Rudolfu). V začetku so se mesta borila za svoje pravice (avtonomijo) proti fevdalcem, kasneje pa proti prodirajoči kmečki trgovini, ki jim je jemala lep del dohodkov. Poseben razvoj so imela obmorska mesta, ki so že zgodaj dosegla samostojnost in jo obdržala tudi po tem, ko so prišla pod beneško nadoblast.

Iztekajoči se in odmirajoči srednji vek je prinesel mnogo pomembnih sprememb. Sicer nevažni žovneški gospodje so se povzdignili v celjske grofe (leta 1341) ter postali, ob velikih ozemeljskih pridobitvah in še večjih aspiracijah, nemški državni knezi, vendar so kmalu propadli v boju s Habsburžani, ki so do leta 1500 združili pod svojo oblastjo največji del slovenskega ozemlja in nato prišli do Trsta – do morja. Nekoliko drugačna je bila usoda današnjega Prekmurja v ogrski državi in Beneške Slovenije.

V 15. in 16. stoletju so normalen razvoj motili nenehni vpadi turških tolpa, notranji boji med fevdalci in njihovimi upravniki in povečan davčni pritisk, ki ga podložniki niso bili več pripravljani prenašati. Vse to je bilo vzrok za velike kmečke upore in verska gibanja. V rokah nekaterih trgovcev se je koncentriral znaten kapital, ki pa je bil namenjen za nakup novih posestev ter dobrin in ne v neagrarne namene. Nenazadnje pa je važen moment leto 1461, ko je bila ustanovljena ljubljanska škofija, kot prva pomembna institucija te vrste v osrednjem delu slovenskega narodnostnega ozemlja. V dvajsetih letih 16. stoletja je reformacijsko gibanje pognalo korenine tudi izven meja nemškega cesarstva. Lutrovemu nauku so se odprle Skandinavija, Baltik in Prusija. Vpliv evangelizma in njegovega nauka je preskočil tudi v Francijo, Poljsko in Ogrsko. Istočasno je več evropskih dežel podoživljalo hude, čisto tudi krvave spore (Španija, Švedska, Danska, Švica, itd.). Na jugu in zahodu so bili kraji prizadeti od časa vojne med Francem I. in Karlom V. Pri tem je pred-

vsem trpela Italija in z njo Francija ter Nizozemska. Na jugovzhodu so bili stalna in resna nevarnost Turki. Le-ti so 1526. leta vdrl na ozemlje ogrske države in njen precejšnji del pripojili svojemu osmanskem cesarstvu. Že leta 1529 so prodri celo do Dunaja in posled stalno ogrožali Avstrijo in področje srednje Evrope. S tem so skoraj nenehno vplivali na politične početje Karla V. in njegovega naslednika Ferdinanda »Avstrijskega«.

Ob prehodu 15. v 16. stoletje se je za dobo več sto let ustalila tudi razdelitev slovenskega ozemlja med različne pokrajine. Med desetletno vojno s Habsburžanom Friderikom III. je Matija Korvin sicer začasno zasedel dobršen del slovenskega narodnostnega ozemlja (1479–1490) – v Podravju, na Dolenjskem in nekaj solnograških krajev na Koroškem. Ko pa so po njegovi smrti Habsburžani obnovili svojo oblast in leta 1500 po goriških grofih jededovali posest (Goriška grofija), je bilo nazadnje slovensko ozemlje razdeljeno med tri države. Dva manjša dela je imela pod svojo oblastjo Beneška republika. Tu mislimo na ozemlje med Miljami, Dragono (reka) in Buzetom v severozahodni Istri in hribovito ozemlje med Čedadom in Trbižem. Tretji del slovenske dežele pa je pripadel Ogrski državi.

Meja med habsburškimi deželami in Beneško republiko se je dokončno izoblikovala šele v devetletni vojni med Benetkami in cesarjem Maksimiljanom (1508 do 1516). Ko so Benetki leta 1420 uničili posvetno oblast oglejskega patriarhata, je posredno prišlo pod njihovo oblast tudi Tolminsko. Benetke so si kot dediči patriarhove posvetne oblasti v Furlaniji po koncu dinastije Goriških grofov prisvajale tudi pravico do nekdanjih njenih posestev, predvsem v Istri. Ko je zaradi teh in drugih sporov med Beneško republiko in Maksimiljanom izbruhnila vojna, so sprva Benetki zaveli Gorico, velik del Krasa ter Istre z Reko in Vipavo (1508), a že leta 1509 je cesarska vojska ponovno zavzela izgubljeno ozemlje. Poleg tega pa je povrnil Maksimiljan tudi tolminsko in bovško ozemlje. Čeprav premirje (1516) v bistvu ni spremenilo političnih mej, so Habsburžani z njim in s končno mirovno pogodbo iz leta 1521, vendarle pridobili Tolminsko, Bovško in Oglej. Gradiško ter Marano na romanškem etničnem ozemlju. S tem se je med habsburškimi deželami in Benetkami izoblikovala meja, ki se ni več spreminjala do konca Beneške republike (leta 1797).

Leta 1521 se je v delilni pogodbi med Karlom in Ferdinandom iz rodu habsburškega pojavil načrt, po katerem naj bi bilo slovensko ozemlje razdeljeno med avstrijske in španske člane te dinastije. Slovensko ozemlje naj bi sicer, poleg ostalih alpskih dežel, dobil Ferdinand, toda Goriška grofija, Reka s Krasom, Trst, kneževina pazinska v Istri, Slovenska marka na današnjem Dolenjskem ter nekoč goriška Koroška (zahodni del le-te), bi bile morale biti združene s habsburškimi pokrajinami ter posestvi v Italiji in podrejene španskemu vladarju in nemškemu cesarju Karlu V. Ta delitev bi bila povzročila bistvene spremembe v načinu življenja, vendar je bila zlomljena z odporom kranjskih in koroških deželnih stanov. Le-ti so leta 1522 zahtevali ponovno združitev obeh dežel oz. pokrajin.

Tudi vse prejšnje spremembe, ki so prizadele to preliminarno razdelitev slovenskega ozemlja med omenjene tri državne tvorbe do konca 18. stol., so v bistvu kaj malo pomenile. Leta 1526 so tudi ostali ogrski Slovenci prišli pod habsburško nadoblast. Vendar se s tem razmerje do ostalih Slovencev ni skoraj nič spremenilo. Po drugi strani pa je Kranjska, kot enotno narodnostno telo, izgubila dva manjša dela. Tudi meje zgodovinskih pokrajin so se ustalile dokončno šele do reform

(Nadaljevanje na 18. strani)

v 18. stoletju, ki pa so jih zopet delno spremenile. Le Štajerska in Trst sta ohranila meje iz konca 15. stoletja.

Kot je bilo v tem zapisu že večkrat omenjeno, je bilo za naše visokogorenjsko področje usodnega pomena leto 1004, ko je cesar Henrik II. podelil briksenskem škofu Albuinu gospodstvo Bled. Z nadaljnjimi darovnicami njega in njegovih naslednikov (iz let 1011, 1040, 1073) se je tako izoblikovalo blejsko gospodstvo briksenskih škofov, ki so sicer imeli svoj sedež v tirolskem Briksnu (Brixen). Tako se je s postopnim večanjem ustvarila fevdalna zemljiška posest na obsežnem področju, ki je imela svoja jedro okoli Bleda in med obema Savama, segala na zahodu še v Bohinj, na vzhodno stran pa v manj sklenjenem obsegu na levo obalo Save, tja do trziške Bistrice in še prek nje. To svojo posest je briksenska cerkev na različne načine tekom časa množila in zaokroževala. Prišlo je tudi do nekaterih izgub. Za čas 11. stoletja so glavni vir posestnih razmer in sprememb te posesti na visokem Gorenjskem t.i. tradicijske listine, to so listine, ki govorijo o predaji ali tradiciji posesti na različne načine (npr. prodaja, darovanje, zamenjava) v korist ali zvezo z briksensko posestjo na Bledu. Odpirajo nam vpogled v problematiko naselitvene in družbene zgodovine na področju te posesti v 11. stoletju, torej že v času, do katerega arheološko gledano sega t.i. zgodnjerednjeveško obdobje. V ta ozemeljski sklop pa sodi tudi naše ožje obravnavano področje.

Poleg te glavne in največje fevdalne posesti, ki je odločilno posegala na področje dandanašnjih Most in Žirovnice, predvsem zadnje, pa so na visokogorenjskem ozemlju obstojale še druge večje in manjše posesti. Pravzaprav lahko rečemo, da so bile vključene v okviru briksenskega gospodstva. Le-te so imele, predvsem v zgodnjem obdobju, precej svoje posesti (večje ali manjše število hub-kmetijskih posesti) v vaseh pod Stolom. Bile so naslednje: Radovljiško gospodstvo. Jama pri Begunjah oz. kasneje Kamen, Katzenstein v Begunjah, Grimšice in Bohan v Zagoricah pri Bledu.

V sam okvir blejskega gospodstva pa sodita posesti Marijine cerkve na otoku in otoške proštije briksenskih kanonikov. Premoženja in posestva otoške cerkve ne smemo zamenjevati ter mešati s proštij-skimi posestmi. Proštijško posestvo je bilo popolnoma samostojno in je vsakoletni dohodek le-tega pripadal kanonikom briksenske škofijske cerkve. Posestvo in sploh premoženje otoške cerkve pa je bilo tudi popolnoma ločeno in samostojno ter je dohodek pripadal cerkvi sami za vzdrževanje cerkvenih stavb in cerkvene službe v njej.

Najstarejša znana listina (Santifaller, Urkunder der brixener Hock-Archive 845 bis 1295, Innsbruck, 1929) o otoški cerkvi je iz leta 1185. Z njo je tedanji briksenski škof Henrik potrdil veljavnost darov škofa Hartmanna otoški cerkvi. Ker je vladoval briksenski cerkvi škof Hartmann v letih od 1141 do 1164, moremo to darovanje povezati z nastankom romanske cerkvene stavbe na otoku. V skladu s tem je verjetno tudi poročilo P. Paschinija (F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, 172/s), ki poroča, da je 11. januarja 1142 oglejski patriarh Pellegrino posvetil neko cerkev na Bledu. Ob tem velja še pojasniti, da je prisotnost oglejskega patriarha na Bledu v zvezi z dejstvom cerkveno-pravne razdelitve med Oglejem in Solhogradom, ki je bila še vedno v veljavi: meja med njunima območjema je bila reka Drava. Omenjena listina iz leta 1185 se nanaša tudi neposredno na vas Moste in s tem pravi: ... Tudi ministerial Popon z Bleda je prepustil isti cerkvi eno kmetijo, ležečo pri Mostah; njegova viteza Engelbero in Ekkerich sta po njegovi volji darovala eno

kmetijo v istem kraju... Tudi grof Henrik Ortenburški (op.: vlastelin radovljiškega gospostva) je daroval eno kmetijo pri Mostah istemu kraju... Dano v letu Gospodovega učlovečenja MCLXXXV, 3. decembra, v tretji indikaciji, v VII. letu posvečenja gospoda Henrika, briksenskega škofa... (Santifaller, o. c.).

Prvotno posest otoške proštije je sestavljala tista-tretjina leta 1004 darovanih zemljišč; za katero je cesar Henrik II. določil, naj po smrti škofa Albuina pripade v korist briksenskim kanonikom. To se pravi, da je tretjina od prve darovnice blejskega gospostva pripadla proštiji. Prve pisane podatke o tem posestvu poznamo zanesljivo šele iz urbarja iz leta 1751, med drugim omenja, da v Mostah pripada otoški proštiji pet kmetij in štiri kajže. Šest let kasneje pa urbar iz leta 1757 izpričuje le še sedem podložnih kmečkih družin brez vrednostne opredelitve (F. Gornik, o. c., 142 s.). Po tem urbarju naj bi v celoti proštiji pripadale 102 družini. Takoj moramo tudi pripomniti, da je najkasneje do sredine 15. stoletja (1461, ustanovitev ljubljanske škofije) otoška proštija prevzela v svoj sklop tudi posest otoške cerkve in se s tem nedvomno razširila.

Pod samo blejsko gospostvo briksenskih škofov pa je na našem obravnavanem področju spadalo po urbarju iz leta 1253 v Žirovnici (Zarnonize) enajst cenualnih kmetij, po urbarju iz leta 1306/9 pa trinajst in pol kmetije. Leta 1602 pa je bilo tod blejskih enajst kmetij in sedem kajž (Gornik, o. c., 27 s.).

Briksenska posest je na levem bregu Save posedovala še naslednje vasi v celoti: Koroško Belo, Rovte nad Koroško Belo (danes Javorniški Rovt), Potoke, Doslovče, Dvorsko vas, Novo vas, Perašico in Čadovje. V nekaterih drugih vaseh pa je imelo eno ali več kmečkih posestev prav tako blejsko gospostvo ali proštija.

Podani podatki, ki se nanašajo na nastanek in razširitev t.i. blejskega gospostva, so najstarejši historični pisani viri, ki nam prinašajo podatke ter omogočajo študij naselitvene in etnične podobe na našem ožjem ozemlju. Prav tako nam nudijo vpogled v družbeno in socialno strukturo prebivalstva 11. ter naslednjih stoletij.

Darovnice iz 11. stoletja izpričujejo, kako je škof Altwin širil površino fevdalne posesti blejskega gospostva in gotovo tudi, vsaj v nekaterih primerih, množil tudi število podložnikov z družinami, ki so živele na podarjenih posestvih. Kaže, da je fevdalec segel tudi po tistih slovenskih kmetijah, ki so do 11. stoletja ohranile svojo lastno svobodo. Mnoge darovnice, ki jih je, kot smo omenili, šestinštirideset, so prave osmrtnice ter svobode (F. Gornik, o. c., 30 s.). Poleg tega nas te listine poučujejo, kako je fevdalni red v svojem razvoju težil zbrati pod svojo oblast čim več zemlje in nenazadnje so pomembne ter zanimive, ker nas seznanjajo z imeni, ki so jih nosili tedaj pri nas živeči ljudje (Nepokor,

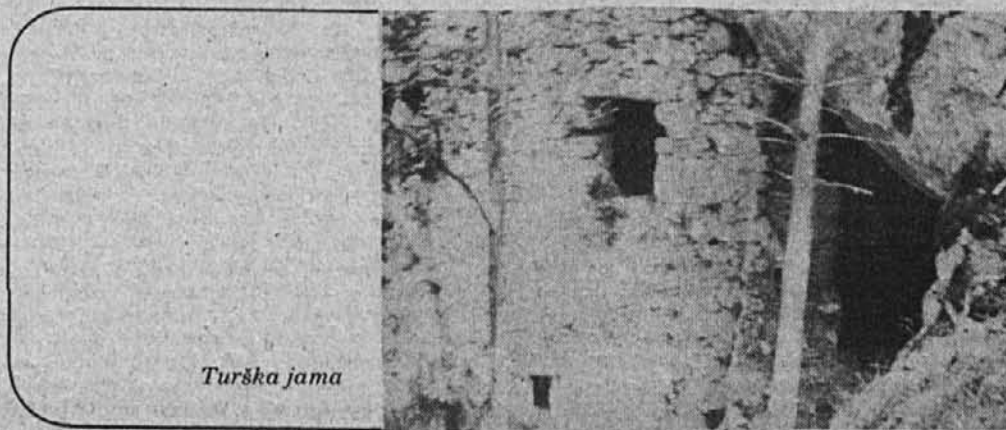
Prisnoslav, Trebinja, Dobrogoj, Bojnoslav, Muzili, Godeslav, Modriško, Vencegoj, Bodigoj itd.).

Na ozemlju, ki je na visokem Gorenjskem pripadalo Briksnu, moramo razlikovati domače prebivalstvo od prišlekov. Domači so vsi tisti svobodni in plemiči, omenjeni v briksenskih tradicijskih listinah iz 11. stoletja, v katerih moramo videti sloj staroslovanskih kosezov. Imena teh ljudi so po večini domača, slovenska. Pojavljajo pa se tudi nekatera, ki so krščanskega ter grmanskega izvora (Hademar, Tunzo, Windrih, Paulus, Georgius itd.). Zaradi tega ker so v nekaterih primerih ta imena na podlagi razporeditve vrst in skupin prvič na listinah ter zaradi dejstva, da se ta imena v listinah, izdanih izven Gorenjske, nikdar ne omenjajo, lahko rečemo, da so bili nosilci takih in teh imen tudi domačini. Ti se zadržujejo doma na Gorenjskem, so sicer v spremstvu škofa iz Briksna, so pa omenjeni kot priče v listinah, vendar le v onih pravnih spisih, ki se tičejo zgolj Gorenjske.

S tujci je v tem primeru drugače. Spoznamo jih namreč po tem, da se mimo listin, izdanih na Gorenjskem in za Gorenjsko, navajajo kot priče ali tradenti tudi v briksenskih listinah, ki so bile izdane na Koroškem in Tirolskem v zvezi s tamkajšnjimi zadevami. Nadalje na mnoge od njih naletimo na Gorenjskem, v spremstvu briksenskega škofa, če se je le-ta podal ali mudil na Gorenjskem in jo z njim nato tudi zapuščajo. Nekateri od teh nedomačinov pa so vendar imeli posest na Gorenjskem, bodisi da so si jo pridobili od briksenske cerkve, bodisi od domačinov. Za nekatere posameznike je celo možno ugotoviti od kod izvirajo.

Analiza imen tradentov in prič v številnih briksenskih tradicijskih listinah, ki se nanašajo na ozemlje Gorenjske torej kaže etnično podobo le-te v 11. stoletju. Prebivalci so bili v veliki večini Slovenci, predvsem ljudje s slovenskimi imeni in med njimi tudi številni njihov plemeniti in svobodni stan kosezov. Le-ti so bili kot taki omenjeni, kot edlingi in kasneje dinstmani, v briksenskih tradicijskih listinah iz druge polovice 11. stoletja. Omenjeni so predvsem na Bledu, v Gorjah, Žirovnici, Srednji vasi v Bohinju, Dobravi, Poljšici in drugod (B. Grafenauer, Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, 1952, 330 ss.). Za nekatere, po številu sorazmerno redke prišleke od drugod, ki so si tod pridobili posest in imetje, pa je možno dokazati, da so bili po izvoru s Koroške in Tirolske. V listinah navedene priče pa so po večini na Gorenjsko prihajale in po opravljenih poslih ponovno odhajale.

Če se povrnemo k darilni listini iz leta 1185, ki med ostalim omenja darovanje treh kmetij iz Most, ki so bile predane v posest otoški cerkvi na Bledu, vidimo, da so darovalci le-teh tujega rodu in plemenitega stanu in so jih že pred tem imeli v posesti. Te kmetije so bile že ne-

Turška jama

svobodne, v fevdalnem odnosu in imele torej status t. i. »mancipija«. Tako so tedaj imenovali kmečko družinsko skupnost, ki je živela v taki odvisnosti od fevdalnega gospoda, da ta ni užival samo sadov kmetovega dela, temveč je razpolagal tudi s podložnikovo osebo, njegovo družino in premoženjem s tako pravico, da je smel kmeta z družino komurkoli prodati ali podariti in je smel ob podložnikovi smrti zaseči vse njegovo premoženje. To je že bil čas (12. stol.), ko se je briksenska posest precej razmahnila in postopno pritiskala na manjše fevdalce. To nam potrjuje z našega področja tudi primer ministeriala Versa, ki je leta 1257 podaril škofu po pet kmetij v Doslovičah in pri Vrbi z družinami (mancipiji). V 13. stoletju se je ta nesvobodni položaj kmeta, ki ga je od suženjstva ločilo le dejstvo, da njegov gospodar ni smel seči po njegovem življenju brez razloga, začel spreminjati nekoliko na bolje. Mancipije so začeli spreminjati v polsvobodne cenzualne kmetije, ki so postale dedne v posameznih družinah. Razvoj fevdalnih odnosov pa je kasneje privedel do novih oblik zaostrevanja in izkoriščanja, ki so ga dopolnjevale še razne naravne nevolje in katastrofe ter razne bolezenske epidemije. To je privedlo na začetku 16. stoletja do prvega vselovenskega kmečkega upora (1515). Kmetje so se stalno pritoževali nad nasiljem in samovoljo različnih oskrbnikov oz. zakupnikov blejskega gospostva. Tako nam je znano, da si je Andrej Kreig v Mostah prlastil kmetijo kmeta Prucklerja in po eno kmetijo v Doslovičah ter Zapužah.

Po zadušitvi kmečkega upora leta 1515 so kot dodatno breme in kot spomin ter opomin naložili kmetu plačevanje t. i. puntarskega pšeniga. Na področju blejskega gospostva je ta davek plačevalo 285 kmetov, kar nam izpričuje evidenca iz urbarjev.

Leta 1509 je veliko škodo graščinskim poslopjem na Bledu prizadel hud potres. Obnovitvena dela so zaradi pomanjkanja denarja le počasi napredovala. Delali so tudi s pomočjo tlake. V letih 1523 in 1524 so pri gradnji tlačenili tudi Žirovničani: Gogala, Kapus, Kuhar, Bulovec, Cebular in Kozelj (F. Gornik, o. c., 121 s.). V letih 1567 in 1568 se med obrtniki-mizarji iz Žirovnice omenjata tudi Anton Glaser in Lenart Wideman (isti, o. c., 123 s.).

Precejšen in pomemben razmah ter velik odmev pa je v drugi polovici 16. stoletja doživelo protestantsko gibanje na visokem Gorenjskem. O tem so se nam ohranili tudi številni podrobni podatki v zapisih ter dokumentih. Protestantizem so podpirali tudi v veliki večini fevdalni gosposde, predvsem takratni zakupnik blejske briksenske posesti Herbart Turjaški. Prišlo je do hudih trenj med pristaši rimokatoliške vere in zagovorniki nove veroizpovedi. To so pogojevale tudi tedanje zaostrene politične ter gospodarske razmere. S hudimi napori in po dolgi šestnajst let trajajoči pravdi so končno one, ki se niso hoteli odreči Lutrovemu nauku, pregnali z njihovih posestev. Le-ta so pred tem ocenili in jim izplačali odškodnino. Iz vasi pod Stolom so izgnali Valentina Trpinca iz Zabreznice (podložnik Lambergov), Andreja Pretnarja s Studenčic in Andreja Strelca iz Žirovnice (podložnik radovljiškega gospostva), Boštjana Finžgarja, Mihaela Legata ter hčere Jere Legat z Zabreznice (podložnik gospostva Wagen-Boben iz Zagoric) (isti, o. c., 59).

Nedvomno je bila osnova vseh gospodarskih prizadevanj v obdobju fevdalnih odnosov poljedelstvo povezano z intenzivno živinorejo. Kmetovo gospodarstvo je bilo v glavnem usmerjeno na pridobivanje hrane in oskrbo z obleko. Ko urbarji navajajo podatke o kmečkih dajatvah, kažejo s tem podobo takratnega poljedelstva in njegove pridelke. Dajatve žitaric so obsegale pšenico → oves in v nekaj

Rudni kotel v Njivicah

majši meri še ječmen, proso in ajdo. Krompir in koruza sta bila tedaj še neznan. Namesto tega so porabili več sira. Drugače so se hranili s kašo, močnatimi jedmi in suhim mesom. Predvsem drobnica je bila zato pomembna, kajti dajala je tudi volno za obleko. Razvite so bile tudi različne obrti in dejavnosti. Med temi dejavnostmi je izredno pomembno vlogo igralo železarstvo, ki je imelo bogato in dolgo tradicijo, ki je segala še v prazgodovinsko obdobje.

O pomenu in vlogi železarstva na področju Most in Žirovnice je bilo v tem zapisu, glede na posamezna prazgodovinska ter ostala arheološka obdobja, že govora. Najbolj nejasna situacija v zvezi s tem je čas zgodnjega srednjega veka — čas naselitve in prva stoletja življenja Slovanov pri nas. Vendar pa je to po vsej verjetnosti treba pripisati na rovaš preslabih in premajhnih raziskav.

Na našem obravnavanem območju so nam iz listinskega gradiva znane t. i. Antonove fužine v Mostah. Najstarejša znana listina, ki nam te fužine omenja, je datirana z dne 24. avgusta 1539 (prepis originala) in nam poroča, da sta Caspar in Magdalena Schmit prodala hišo in fužino v Mostah Dodu Longu in Hansu Rossu z Javornika v trajno last in užitek.

Nadalje najdemo v urbarju radovljiškega gospostva oz. listini, ki je izpisek iz letega z dne 15. januarja 1579, podatek, da je bil tedaj lastnik fužine v Mostah Gabrijel Bucellini. Vojne homatije v 16. stoletju so namreč uničile eksistenco predhodnih lastnikov.

Nadaljnji pisani podatki o tej fužini so nato iz časa, ko je njih lastništvo prešlo v roke plemiške družine Zoisov. Tako so v dokumentih iz leta 1782 omenjena tudi imena nekaterih domačinov iz Most (npr.: Urban Goričnik, Anton Pesjak, Simon Kersnik). Dokument z dne 4. aprila 1838 nam pove, da je podjetna vdova Carla Zoisa Serafina kupila od Urbana Goričnika hišo št. 23, pripadajočo kovačijo in dva gozda. Z dovoljenjem Rudarskega glavarstva v Celovcu je kovačijo spremenila v montanistično fužino (leta 1844). V njej so z vlečnim kladivom vlekli javorniško jeklo. Po smrti Serafine Zois so njeni otroci nekaj časa fužino v Mostah še sami upravljali, nato pa so jo prodali KID. Le-ta je tod nekaj časa še sama kovala, nato pa je vse skupaj prodala privatnim mojstrom. Iz Antonovih fužin v Mostah je dandanes v tehničnem muzeju železarne Jesenice ohranjeno fužinsko kladivo, ki so ga pripeljali od Varla (Tepkarja p. d.) iz Most, kateri ga je kupil od Kranjske industrijske družbe.

Vendar pa imamo v višje ležečih predelih, v zaledju Most in ostalih zaselkov pod Pečmi, sledove in ostanke nekaterih še starejših, do sedaj še neomenjenih železarskih aglomeracij.

Že Alfons Müllner je v svoji Zgodovini železarstva (Geschichte des Eisens in Krain, Goerz und Istrien, 1909) omenil na začetku doline Završnice kraj »Na starem plavžu«. Po opisu, ki ga je podal, bi mogli sklepati, da je bila ta lokacija ob izlivu potoka Gojzdašnice v Završnico (A. Rjazancev). Müllner navaja na tem kraju nasip železne žlindre, ki je bila dolga 10, široka pa 5 m. Zal pa je danes ta kraj poplavljen z vodo umetnega jezera HC Završnica. Železarski objekt na tem mestu naj bi prenehal delovati leta 1498 (A. Rjazancev, Jeklo in ljudje II, 1969, 25 s.).

Müllner pa v svojem omenjenem delu opisuje in prinaša tudi tloris znane »turske jame«, ki se nahaja pod vrhom hriba Gojzdašnica (864 m), na njegovi severozahodni strani. Tu velja tudi omeniti, da domačini iz Most in Žirovnice to ime izgovarjajo kot Godašnica. Omenja pa jo že tudi J. V. Valvasor v svojem delu Slava vojvodine Kranjske (knjiga IV, str. 568), kjer pravi: »... Pod to goro (op.: Belščico) se nahajajo ostanki dveh prastarih poganskih gradičev. Eden od obeh je v večini vgrajen v skalo in so se ohranili celo nekateri sledovi in ostanke kot, na primer, železni podboji vrat in kamnite stopnice, ki so vgrajene v skalo... Kako se ta dva gradiča imenujeta ni mogoče ugotoviti; sam nisem v starih spisih o tem nič zasledil. Preprosti ljudje v glavnem pripovedujejo, da to morata biti stara poganska gradiča. Pri tem se verjetno ne motijo dosti...«

Ta Valvasorjev opis nedvomno ustreza lokaliteti »turske jame«, ki pa dandanes nudi nekoliko drugačno podobo, kar je vsekakor posledica zoba časa in raznih posegov. Še se v zidu ob vhodu vidi, kje so bila vzdana železna vrata, ki so jih odstranili in baje odnesli v Moste k Mlinarju. V navpičnem frontalnem zidu je pravokotno okence in ob straneh dvoje strelnih lin, ki sta orientirani tako, da je možno braniti skoznje vhod. Ob dnu je zid nasilno predrt in v notranjosti so sledovi močnega divjega kopanja. Tudi vhodna odprtina je danes nasilno precej povečana. Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da ta utrdba sodi v sklop zavetišč, ki so okoliškemu prebivalstvu služila za obrambo pred turškimi vpadi in bila za krajši čas varno bivališče. Vsekakor gre za zavetišče, ki je služilo v času nevarnosti.

Naš primer bi lahko vzporejali s t. i. Šmajdovim gradom v Predosljah, v kanjonu Kokre.

Na severni strani hriba Gojzdašnice, pod današnji gozdno cesto, ki pelje proti Valvasorjevemu domu, se nahaja položen, na spodnji strani ostro odsekan plato z imenom Njivice. Tod je A. Rjazancev našel leta 1959 več t. i. »rudnih kotlov« oz. »starih jam«. Ruda v njih je železomangan in limonit z visokim odstotkom železa (Železar št. 7-8, 1960, 124 s.). Ti rudni kotli so še danes dobro vidni, čeprav je precejšnje spremembe v obliki terena povzročila gradnja omenjene ceste. Izredno pomembno pa je spoznanje, da gre tu nedvomno za naselbinsko aglomeracijo, kar nam potrjuje že sama konfiguracija terena in ime »Njivice«. Le-to je namreč tipično ledinsko ime, ki se vedno na gorenjskem prostoru navezuje na naselbinske lokalitete in to skoraj vedno na take, ki so živele že v halštatskem obdobju (750-400 p. n. š.). Za primerjavo naj navedem samo Njivice nad Begunjami (glej prvo nadaljevanje tega zapisa) in Njivice pod Hrastnikom nad Koroško Belo. Dobro je viden in ohranjen tudi vhod na spodnji strani naselbine, kjer terasa prehaja v strmo odsekano pobočje. Podobne rudne kotle, ki jih moremo primerjati z onimi na Pokljuki in pri Savskih jamah pa najdemo tudi vzhodno od hriba Gojzdašnice. Sicer pa so rudišča razporejena po celotnem višinskem vznožju Stola (npr. nad Zabreško planino) Belščice in Begunjsčice.

Za sedaj imamo z dokumenti izpričano, da so začeli železovo rudo v Zelenici sistematično izkoriščati 20. junija 1693 (Henrich Egg von Hungersbach), na Begunjsčici pa manganovo 14. decembra 1799, ko je bila podeljena prva jamska mera za fužino na Savi.

Vodna sila potoka Završnice, ki je skozi vse leto bogato preskrbljen z vodo, je v sami vasi Moste, kot tudi na višje ležiščih ugodnih krajih, pogojevala poleg že omenjenega fužinarstva, tudi razne druge gospodarske dejavnosti, kot so žagarstvo, mlinarstvo, suknarstvo. Večina teh obrti je bila tod živa in razvita še do nedavnega, nekatere pa so še danes. Tudi domača hišna imena so to dejavnost izražala navzven (Mlinar, Žagar). Ne smemo pa pozabiti na strateško lego Most, kajti tod je potekala edina možna komunikacija na levem bregu Save Dolinke, med Dolino in Deželo. Lahko tudi rečemo, da v Mostah zaradi obrtnih dejavnosti agrarni značaj ni bil toliko izrazit, kot je bil za vas Žirovnico in ostale zaselke tja do Rodin. Žirovnica je bila nedvomno pretežno agrarna, saj je imela na razpolago tudi več obdelovalne zemlje v neposredni okolici. Za Moste pa bi bilo tudi verjetno, da je bil nasploh njihov nastanek pogojen z izkoriščanjem vodne sile in strateško lego.

Kot je bilo že v prejšnjih zapisih omenjeno, se je polje na najvišji levi savski terasi, med Žirovnico in Mostami, imenovalo »V tlakah«, prostor, kjer stoji podružna cerkev sv. Martina pa »Pristava«, kar je najverjetneje ostalo kot spomin na nekdanjo posest blejskega gospostva brik-senskih fevdalnih gospodov.

(se nadaljuje)

LJUDSKA PRAVLJICA

OKAMENELA ŽENA NA POLJANAH

Nekoč v davni je stal na Poljanah visok in mogočen grad, Gospoda, ki je živel v njem, je bila trda in neusmiljena. Po tem je posebno slovela mlada grofična, hči lastnika gradu. Srce ji je igralo, če je videla ubogega človeka trpeti.

Nekega lepega dne se je gospoda s hlapci in psi podala na lov v bližnjo hosto. Okoliški kmet je so morali priti za gonjače.

Ko so bili vsi na svojih mestih, je hlapec, ki je spremljal mlado grofično, stoječ na visoki skali z rogom dal znak za začetek lova. Razlegel se je vik in krik ter tuljenje gonjačev. Divjad je posamično in v čredah hitela čez jaso ob vznožju skale. Skozi zrak so švigale puščice in sulice ter podirale izbrano divjad.

Naenkrat pa so se oglasili kriki, strašno rjojenje, lomastenje. Na jaso je planil iz gošče prestrašen kmet, za njim pa velik rjav medved. Kmet je vpil in klical na pomoč. Hlapec na skali je že dvignil kopje, vendar mu ga je mlada grofična izbila iz rok; ni pustila, da bi ubogemu revežu, ki ga je medved medtem že zgrabil, rešili življenje. Stala je na visoki skali in z užitkom gledala kako je medved mesaril ubogega kmeta.

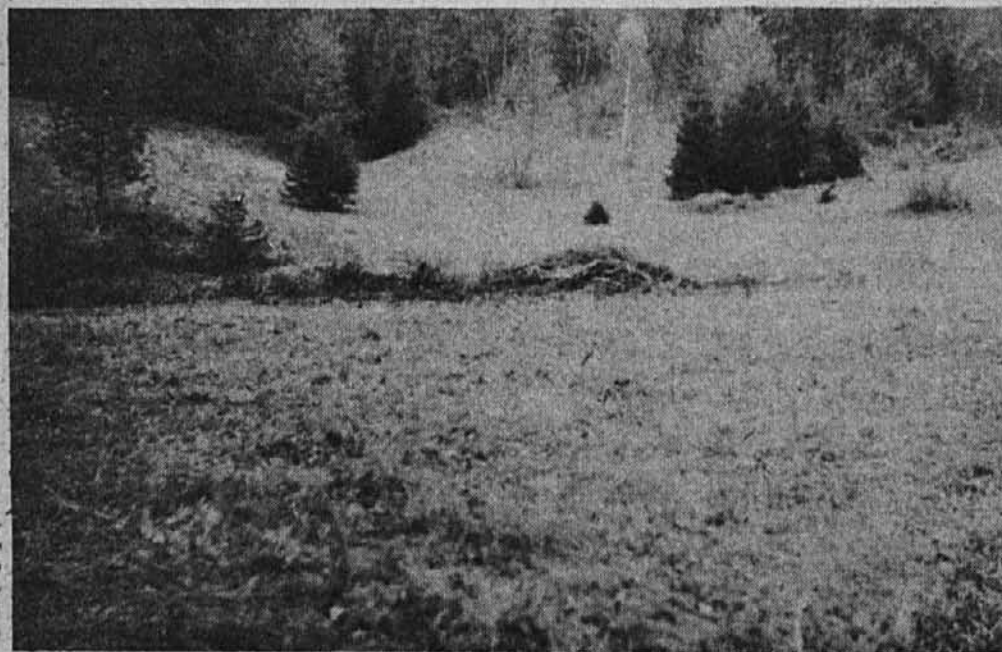
Toda takoj je prišlo maščevanje! Strahovito je zagrmelo in se zabliskalo. Vsi so se v trenutku znašli na tleh. Ko se je dim razkadir, so vrh skale uzrli mlado grofično, ki se je spremenila v kamen. Vsem se je izvil krik: »Okamenela je!«

V sledečem trenutku ni bilo na kraju zločina in kazni žive duše. Vsi so se razbežali, le mrtvi kmet je ležal na kraju, kjer ga je medved dohitel in razmesaril, v mehki travi pa se je poznala medvedova sled.

Ta strašni, a pravični dogodek je tako pretresel grofa in grofico, da sta sklenila zapustiti visoki grad in oditi v svet. Grad pa je načel zob časa, kajti nihče več ni hotel prebivati v njem.

Se dandanes vidiš razvaline gradu in pa kamen, o katerem ljudje pravijo, da je okamenela grofična.

(Vir: zapisano po pripovedovanju pok. J. Beguša iz Most pri Žirovnici, 18. februarja 1965)

Njivice za Gojzdašnico

MOŠKE SANJE

*Sanje so korektura sončnega léta:
od jutra proti večeru...
svarilo pred strmoglavljenjem,
odpiranje daljav, ki jih nikoli ne boš
dosegel — a bodo živele dalje
v dušah tvojih otrok...*

1

— Človek nikoli ne ve, kako živo je vdolben v neko resničnost, ki naj bi jo v času in prostoru določal, uresničeval ali ničil... Tisto, kar pride v zavest skozi filtre naše notranjosti, je šifrirano. Zato ostaja življenje večna skrivnost pred zapečatenimi vrati budnosti. Naše zavedanje ni več kot tanka plast prsti na površini zemlje. In kolikor bolj jo prepojimo s sokovi čutov, zorjemo s plugom volje in posejemo s semeni žlahtnih misli, toliko resničnejši smo, saj se le tako lahko vračamo k sebi — vase. Toda kdorkoli je že zgneten prasnov do iskre, je kradel sanje onstran budnosti, da je lahko zaslužil možnost bivanja.

Tako je razmišljal junak naše zgodbe tisto jutro, ko je razpadlo njegovo junaštvo v resničnost dneva. Bil je eden tistih ljudi, ki lahko odhajajo iz sebe po večih rovih, imajo več izhodov; tudi tiste pomožne: za vsak slučaj. Vendar se vračajo vedno le po najkrajšem, se pravi srednjem, ki je kot nekakšna os, saj po potrebi omogoča vrtljaje njihovi hudo razvejani notranjosti. Menil je, da je v tem sreča, brez katere človek ne bi mogel preživeti trenutkov brezizhodnosti. A njegova mnenja so se le poredko ujemala s praktičnostjo in koristnostjo zdrave pameti. Od nekdanj je bilo v njem toliko stvariteljskega duha, da je vsemu, karkoli je že zamesil na tem svetu, pridal tudi del sebe: Najpogosteje kot kvas ali začimbe. Življenje je moralo vreti, kipeti in rasti, da ga je lahko pokušal, mu spreminjal okus, barvo, dodajal gorkoto... Smiselno se mu je zdelo le tedaj, kadar ga je po njem žejalo in ga je bil lačen. Čudežno žareče, z energijo nabito jedro njegove notranjosti so s pravo sadistično vno — z vsemi brizgalnicami — dolga leta gasili amaterski gasilci človeške bednosti in neumnosti. In uspelo jim je, da se je jedro skrčilo in se je radius žarčenja navzven vidno zmanjšal. Toda srčika je ostala: drobna bela kroglica otroka je z nezmanjšano močjo sevala, četudi jo je zavoljo plinov in izgorele obloge včasih že težko zaznaval. (Hoteli so ga ujeti, ukleniti, v nekaj vtakniti, na kaj pripeti, mu kam prilepiti kakšno etiketo: — da bi bil neke označen, sortiran, spravljen — vedno pri roki...). Takrat je bila zanj edina resničnost: ženska. Povsod se je videl z njo na postajah: Ljubezni — Spočetja — Rojstva — Smrti: kjer ga je čakala enako ljubeče, potrpežljivo in vdano. Za vsako ceno je hotel z njo preživeti ničnost tistih dni — ali pa ob njej umreti, ker je nagonsko čutil, kako resnično in zanesljivo samo v njej žumi školjka življenja. Sicer se je bal njenega menstruacijskega — kalendarkega kroga, ki ji daje izreden čut in smisel za realnost: Močno — včasih celo usodno — vpliva na njen značaj! Ni poznal malo žensk, ki so ga znale prebrisano izkoristiti za manipuliranje z močmi. Po medenih tednih so jih namreč počasi, a z nezmotljivo točnostjo vtrjale v njegovo krožnico. Tam so se potem geometrijsko natančno razosebljali v institucio-

naliziranjem zakonu. Vendar si je zaman dopovedoval, da jo idealizira, četudi je že nekajkrat na lastni koži izkusil, da je neizživeta in ambiciozna ženska lahko poseben vrag; do skrajnosti posestniški in egoističen. Sposobnost rojevanja je odtehtala v njem še tako kopico slabosti, ki jim jih je prtil v svoji domišljiji. Kljub možnosti sodelovanja pri spočetju se mu je zdelo življenje moškega — v primerjavi z njo — klavrno. Brez dvoma je k temu največ pripomogla presenetljiva fluidnost, s katero je dojel enkratno duševno stanje vsake nosečnice: kar je v njem porajalo občutje popolne harmonije s stvarstvom, notranjega miru in sreče. Tako si je lahko nekoliko pesniško zamišljal le še vrnitev v raj. Nosečnica, kjerkoli jo je že srečal, ga je zmeraj notranje sprostita, razveselila, četudi ni besede spregovoril z njo. Z neko sveto prošnjo človeške ljubezni ji je zaželel sreče, kadar je odhajala z vlaka, avtobusa...

Tak je bil naš junak: dolga leta tostran vrat — v času in prostoru — budnosti. Dokaj problematičen, nenavaden boste rekli. In morda boste imeli prav — ali pa tudi ne? Jaz, ki sem si napravil samo posodo, s katero zajemam iz velikega kotla — življenja, ker sem še lačen biti, ne bom sodil. V kotlu je namreč vse vsakdanje, konvencionalno, slabo in neumno hkrati z nenavadnim, enostavnim, dobrim, genialnim... Ampak o njem vam bom povedal svojo zgodbo, ki bo moje ugotovitve, misli in sodbe o našem junaku le še potrdila:

Nekoč so se bogovi vojskovali med seboj. Zakaj, kdaj in komu na čast žal ne vem. Zagotovo pa je, da so eni zmagali, če so bili drugi poraženi. In prav poraženci so bili tisti, ki so na begu po večnosti, ta nesrečni kotel izgubili. Morda je bila v njem njihova zadnja večerja? Božje hajke so se zmeraj končale z dalekosežnimi posledicami — za ljudi seveda! Kakšno vlogo so pri tem odigrale boginje, bi brez žive domišljije težko kaj rekli. Kot pisec domnevam, da so ga neke skrile — in pozneje izročile ljudem. Tako so se maščevale svojim podivjanim božjim samcem, ki so se polni sovraštva razkropili po vsem veselju...

Če bi bil naš junak zdaj tu, bi me že navdušeno trepljal po rami:

— Bravo fant! Imenitno: le z logiko si se skregan!

In že bi mi začel zgodbo takole popravljati in dopolnjevati:

— Takrat še ni bilo ljudi, dragi moj! Pod kotlom pa od nekdanj kuri hudič. S trebuha sveta vlačil vse, kar gori — in iz pepela brska cekine! Ga slišiš, kako se hihita in boža po oblem trebuhu: skopljenec ognja, izrodek božjosti, greh norih bogov... Kar je imel med nogami, se je spremenilo v rep in rogovje. Ker nima spola, je večni, vidno neviden, a povsod prisoten. Njegova peklenskost je rastla an se razvila do popolnosti: iz uživanja nad trpljenjem in jalovostjo zapuščenih boginj, dokler se le-te niso spečale z živalskimi samci, jih vdahnile dušo in oplenitile pamet: in rodil se je človek, začel se je razvoj človeškega rodu...

— Krasno! boste vzkliknili (če ste moški) — Idealistična teorija za kakšno žensko feministično gibanje, ki lahko povzdigne individualno samozavest do

množične hysterije in še poveča habjo erotično zafrustriranost!

In če ste ženska, boste našobili sladka usteca, si popravili lase, poravnali krilo in stekli k ogledalu, kjer se boste lahko prizanesljivo nasmehnili svoji ljubkosti, mladostni lepoti in urejenosti sedanosti ali neke ne tako dolge preteklosti. Potem boste spontano, čisto nehote, rahlo misel vdihnili in izdihnili — in vaše nekoliko zastrto obličje bo v zarošenem ogledalu še lepše:

— O bog, vsaj en pameten moški na svetu!

Naš junak — vaš polznanec (zakaj natanko polovico sem vam ga odkril do zdaj) o obeh možnostih učinkovanja svoje osebnosti navzven seveda ne sme nič vedeti, zakaj nemogoče je predvideti, kako bi tolikšno priznanje delovalo nanj. Lahko bi naprimer postal... Prerok — Avtor kakšnega kulta ženskosti — Bog samic... Ah, bolje da ne kličem vruga! Kaj takega se mu ne sme zgoditi! Mož je zaboga srečno poročen in ima nora rad otroke. Tu pa jaz kot avtor prevzemam vso odgovornost zanj. Poznam moško naravo: gojiščem čistihlepnosti in ženskim čarom rada podleže. Njeno bigamistično jedro resda še ni znanstveno raziskano, a o njegovem obstoju ni moč dvomiti, ker ga življenjska praksa dovolj konkretno, slikovito in množično potrjuje. Sicer pa s pripovedjo lahko končam. Z našim junakom smo prišli do zapečatenih vrat njegove budnosti. Že na začetku nam je malce poetično in filozofsko opisal njihov pomen in namen. Tokrat pa nam bo na mojo prošnjo osebno pripovedoval, kaj se je nekoč izza njih dogajalo z njim: ko je lahko gledal sebe izven sebe, in je hkrati ne da bi vedel, zrl vase...

Vse se je zgodilo relativno hitro, ploskovo čisto, naravno omejeno... iz bistva neke nerazjasnjene razsežnosti, ki se je hotela potrditi v odmevu moje notranjosti, ko sem se kar tako — od nekje znašel na neki gozdni poti: z dojenčkom v naročju! Nikoli nisem zvedel: je bil otrok moj, vaš ali morda sosedov? Nežno, boječe sem stiskal k sebi drobnost stvarco; v belo volneno odejico zavito štručko. Kot vedno sem okolično slabo zaznaval, zato sem se tudi tokrat rad zaupal poti... Spominjam se, da se je v meni — v morečem čustvenem vzdušju — že na začetku sprožilo alternativno vprašanje: Greš z otrokom na sprehod — ali bežiš z njim? Kar seveda ni izključevalo možnosti, da sem ga morda neke ukradel. Nekajkrat sem ves grozno pomislil, kaj če bi ga neke ob poti odložil, a je telesce vsakič začelo pod odejo mehko valoviti: kar mi je povzročalo sladko, po vsem telesu razlivajočo bolečino v trebuhu. Hkrati sem se pretirano močno zavedal, da sem z otrokom obupno neobglen. Štručka je na čuden način ohromila in razdvójila moje telo: udje so silili po poti naprej, trup pa je zaostajal; postajal je vse lažji: in zazdelo se mi je, da se počasi pripravlja na vzlet...

Pot je vijugala dalje; pravzaprav je bila to idilična potka iz steptane ilovice, ki se je vila skozi gozd smrek in borovcev k še bolj idlični jasi, proti kateri sem bolj letel kot hodil: z nekakšnim hipnótičnim korakom, ki mi je občutno hromil voljo za razmišljanje in opazovanje. Vendar je bila romantičnost okolja tolikšna, da je pritegnila mojo pozornost. Večkrat sem ošvrknil s pogledom nebo, da bi kje zagledal divjergozeče, vijoličaste ali črne oblake, ki sem jih poznal bolj iz slik starih mojstrov kot iz resničnosti. (Za opazovanje narave namreč nikoli nisem imel časa.) A nebo je bilo sončno, živo modro. Po njem so se pasle bele ovčke; tako nedolžno in mistično, kot bi jih gledal na kakšni božji podobici. Nenadoma pa — dolg korak — vodoravno letenje, ki ga pospešujem z močmi iz neznanih delov telesa — majav pristanek na robu

(Nadaljevanje na 22. strani)

gozda — in — prizor za bogove: kot sem pozneje malce nečimerno moško ugotavljal...

Sredi jase je v senci velikega kostanja ležala na boku gola ženska. Dolgi črni lasje so ji padali čez ramena. Njena polt me je spominjala na lešnikovo čokolado. Glava ji je počivala v dlani na komolec oprte leve roke, boke je poudarila z desno nogo, ki jo je v kolenu rahlo skrčeno spuščala čez iztegnjeno levo, medtem ko ji je desnica ležala malomarno, nesramno izzivalno na grmičju mednožja. Samozavestno: oblikovno in vsebinsko dognano, predvsem pa nedvoumno se je razkazovala, kot da je padla v resničnost iz neke renesančne podobe: in zdaj želi odkriti nove, sveže možnosti človeški radoživosti...

Ko sem požrl sladko slino in začutil premik adamovega jabolka, sem se spet zavedel svojega stanja. Samogibno — po moško — sem najprej pogledal po sebi, kako je z mojo zunanjostjo: obleko, srajco, kravato, čevlji... Porazno? Bil sem bos, v smešno kratkih hlačah; iz katerih so gledale spodnjice, z dojenčkom na golih prsih. Prešinila me je misel na beg... Že sem odskočil korak nazaj v gozd, ko me je lepota pod kostanjem pričela vabiti k sebi; z elegantno, počasno kretljivo roko, ki je spominjala na dostojanstvo kakšne grške boginje. In že mi je pamet odpovedala. Brez obotavljanja sem šel proti njej. Vlekla me je k sebi s hipnotično močjo kakor kača vrabca. Presenečen sem opazil, da se z vsakim mojim korakom spreminja njen obraz, dokler nisem v njem prepoznal podobo nekdanje sošolke Vlaste. Oblike njenega telesa so bile zdaj bolj polne in mikavnejše. Leta so opravile svoje, le v obrazu je ostalo tisto, kar je bilo samo njeno, pa četudi se je skrilo pod maščobne blazine ali zlezlo v brazde gub.

— Ooo... ti si — je bolj dahnila kot rekla, ko sem se ji približal na korak. (V šolskih klopek sem bil njena ljubezen. Tako so mi vneto zatrjevale njene kolegice. Meni se je vedno zdela nekam kičasta in notranje plehka. Skratka — kot sem takrat rad pubertetno duhovičil: velika gos, ki ji je vsak cepec kos...)

Vem, da sem ji hotel nekaj odgovoriti, jo morda pozdraviti, ker so se mi ustnice premikale, vendar nisem bil ozvočen. Glas sem z naporom iskal v sebi po nekem spominu, ki me je pripeljal na misel, da morda nastopam v nemem filmu. Spomin je imel korenine v dogodku iz otroštva: v obupnem joku, ki mi je ohromil dihanje in sem zaman iskal pot do krika. In ko sem odložil otroka nekam v travo, se je prizorišče spremenilo. Vlastino telo je izginilo v visoki travi. Njena glava pa je počasi vzhajala izza bilk, se večala in se mi moreče približevala, dokler nisem dobil občutka, da me bo v celoti pokrila. Poln, oblazinjen obraz je izražal izživeto mesenost, pohotnost, cinizem... Primerjavo zanj sem našel v meseni maski. Ostro sem se zavedel, da je pod to masko nekaj zagonetnega, uničujoče maščevalnega. Čutil sem, kako ve, da ji berem preteklost z obraza...

Njena velika usta so se potem nepričakovano zganila. Podbradek je postal opaznejši. Debele, živo rdeče ustnice pa so se ji počasi, leno našobile:

— Bili... bi šššvasal? je šepnila prezirljivo strastno skozi zobe — in njen pogled je šel skozi mene kakor strela v zemljo.

— Šva... šššva... sem skušal ponoviti, preden se mi je posvetilo...

— Ne-ne-ne... sem odkimaval, kot da odganjam nadležne muhe z vrata.

Po tem je glavo nagnila nekoliko nazaj. Poteze na obrazu so ji postale nežnejše. Zbrala se je in obvladala, nakar je razložno, skoraj materinsko proseče, rekla:

— Pa pojdi z mano! Sama sem doma... Tamle imam avto. Pogledal sem na levi, kjer je z jase peljala kolovozna pot.

— Ne-ne-ne-ne... sem zmajeval z glavno še bolj vztrajno in dolgočasno. In prvič mi je uspelo, da sem lahko s kom primerjal sebe: s trmoglavim starcem, ki ne more več uskladiti želja, potreb in možnosti...

Ko se mi je Vlastin obraz še približal, sem se zavedel, da se me polasča z neko močjo, ki ni samo v njej. Položaja svojega telesa nisem mogel več določiti in zaznati. Bil sem v nezaznavno otrplem stanju, iz katerega nisem mogel niti hotel. Ko sem začutil na obrazu gorkoto njenega diha, se je razlilo po meni občutje, ki sem se mu hotel upreti, ga v sebi zajeziti, če že ne izničiti: občutje sočutja...

Takrat pa je pred nama že stal tri ali štirileten deček. Vse, kar je pokrivalo njegovo zagorelo telesce, je bilo snežno belo: srajčka, kratke hlače, podkolenke in sandale. Rjavi laski so se mu rahlo vihali nazaj. V trenutku, ko sem si ga zavoljo ljubke zalitosti ličk, nog in rok zaželel stisniti k sebi, sem se spomnil na dojenčka v travi. Pognal sem se v smeri, kjer se mi je zdelo, da sem ga odložil, a še sledi svojih korakov nisem našel...

Ko sem se vrnil pod kostanj, je bila Vlasta še vedno tam v svoji izzivalni pozi. Deček naju je nekaj časa hudomušno gledal z velikimi, rjavimi očmi. Nato je napravil nekaj korakov proti nama, se ustavil, dvignil ročice, zazehal in se krepko pretegnil, potem pa rekel:

— Ne, saj bi... ampak ne morem. Moram, moram!

Njegov glas je bil samozavesten: dobrohoten in svarilen hkrati, kot da bi nama enkrat za vselej rad povedal:

— Tako pač je, mora biti!

Potem je Vlasta nekam izginila; nisem je več videl, ne čutil ob sebi. Buljil sem v dečka, ki se je počasi, komaj opazno razkorčal, napel trebušček... In začelo se je nekaj, kar ni bilo mogoče zaslutiti — predvideti: Svetlo rjav kakec mu je najprej napolnil hlačke, potem je lezel iz njih po trebuščku navzgor, pa po nogah navzdol... Lezel je in lezel, v vse smeri — z nezmanjšano količino in vztrajnostjo, kot da se otrok sploh ne bo več izkagal. Panično sem ga zgrabil za roko, mu slekel hlačke in

napulil travo, da bi ga obrisal. A v vsem mojem početju je bilo nekaj nezaslišanega: bolj ko sem ga brisal, več je bilo blata! Obupan sem ga dvignil, stisnil k sebi in zakoračil po nove šope trave. S podvojeno, potrjeno... močjo sem ga brisal in odmetaval plahte dreka. Vendar vse zaman: otrok je bil kakor tuba blata. Moj objem je le še pospešil njegovo izločanje in preden sem se tega dodobra zavedel, sem bil že sam ves umazan. Znoj mi je v curkih lil z obraza. Začele so mi pojemati moči, v glavi mi je šumelo, blažo okoli naju pa je spreminilo barvo: najprej je postalo krvavo rdeče, nato je prešlo v črn, gost katran, ki ga je bila kmalu polna vsa okolica. Visel je z bilk, zapreden je bil po grmičevju... Povsod sem ga videl, kako leze nazaj k nama. Potem sem se zamajal, se zrušil na kolena, stisnil otroka še bolj k sebi — in se vdal. Kleče sem se — z nočjo v zavesti — pogrezal v močvirje katrana. Z zadnjimi močmi sem se vlegel na hrbet, da bi obvaroval otroka na trebuhu — ko sem se prebudil...

Zunaj je bil čist, sončen dan. Počasi, tipaje sem prihajal iz telesne otrplosti. Žena ob meni je še sladko spala. Nisem si mogel kaj, da bi je ne pobožal po vranje črnih laseh; njih vonj in mehko sta me notranje zmeraj umirila. Muckasto je nekaj zapredla in se obrnila na drugo stran. Obrisal sem si v blazino potno čelo in se predal meditiranju:

— Mejdun, kakšen mul! Kakšen smrkavec — podoben mojemu — skoraj tak kot moj... Kako se je podelal... kako fantastično se je podelal...

Da, da, Freud je bil genij — velik genij! Dešifriraj sanje, pa boš spoznal sebe: sanje so konkvavno zrcalo duše, ki ti razprši notranjost v resničnost sveta... V budnosti poišči delčke, razberi njihov pomen in jih sestava... Ampak kaj se je zgodilo z mojim nosom? Kje so ostali vonji: gozda, dojenčka, travnika, ženske, kostanja, dečka, blata, trave, katrana, smrti...? In zakaj sem ostal nem skozi vso to razburljivo dogodivščino? Bi še sanjal, če bi svetu dal glas — in bi ti on vrnil vonjave?...

Da, da, Freud je bil genij — velik genij!

Jaka Čon: Zimsko jutro

ZIMA V NEAPLJU

December 1943. Po prihodu z ruske fronte so me Italijani z drugimi Slovenci, Hrvati in vsemi ostalimi »nezanesljivimi« poslali v kazensko taborišče v bližini Neaplja. Ob kapitulaciji Italije in izkrcanju zaveznikov smo bili osvobojeni tudi mi. Delali smo pri raztovarjanju zavezniških tovornih ladij in čakali priložnosti, da bi se lahko vrnili v domovino in priključili partizanom.

Ob prihodu zaveznikov je v neapeljskem pristanišču zašumelo kot na pomlad v čebeljem panju. Ob pomolih so stale privezane globoko pogreznjene ameriške ladje s polnimi skladišči moke iz Minnesote, mesnih konzerv iz Chicaga, sadnih sokov iz Floride in Kalifornije — pa tudi orožja. Iz pristanišča so se valile kolone še popolnoma novih vojaških tovornjakov z gumami znamke Firestone, Dünopp, Pirelli; tovornjaki so bili napolnjeni z bombami, granatami, bodečo žico, z zimskimi oblačili za zavezniške vojake. Le-ta bodo še prav prišla, kajti v Neaplju je padal mrzli dež, na severu, v gorah pa je verjetno že snežilo.

Frontna črta pri Monte Cassinu je obstala. Nemci so se zabarikadirali za zidovi starega samostana, razgrete cevi mitraljezov so neutrudno bruhalo svinčeni ogenj na oblegovalce, ti pa ne najdejo in ne najdejo učinkovitega protiorožja; nacistična zver je še močna, šele čez poldrugo leto bo dokončno klonila, čeprav neprestano dobiva udarce z vseh strani; na vzhodu jo tolčejo Sovjeti, na Pacifiku Američani, v Angliji se Angleži in Američani skupaj pripravljajo na »dan X« — zavezniško invazijo v Normandijo, od znotraj pa jo razjedajo osvobodilna gibanja: jugoslovansko, grško, francosko, poljsko. (... Berlinski radio te poraze po, kdo ve kakšnih, »kemičnih« postopkih spreminja v zmage in če se nemški podmornici posreči spraviti na dno zavezniško ladjo, se radio Berlin na vsa usta hvali, da je potopljen ves konvoj...)

Deževni dnevi se izmenjujejo s sončnimi, Vezuv pa ne glede na vreme bruha v ozračje oblake pepela. Vseskozi sem si želel videti to znamenito goro že od takrat, ko je italijanska učiteljica nam slovenskim otrokom v italijanščini govorila o rimskem cesarstvu, o Spartaku in gladiatorških igrah, o Pompejih, ki jih je zalila vezuvska lava. No, in zdaj sem tu: iz oči v oči se gledava, Vezuv in jaz: kot da bi se iz kupa mokrih smrekovih vej kadil dim, se mi zdi.

V pristanišču pa — škripanje žerjavov, ječanje sidrskih verig, kričanje mornarjev, rezka povelja oficirjev in ladje, ladje... Prihajajo težke, s polnimi trebuh, globoko v vodo pogreznjene, odhajajo lahke, razbremenjene, z visoko iz vode vzdignjenimi kljuni. Na vseh palubah se drenjajo mornarji, belci in črnci, radovedno motrijo pristaniški živčav in žvečijo, žvečijo... Žvečilni gumi je ameriški izum in če so v mojih otroških letih že kaj žvečili, so bile to suhe kruhove skorjice.

CLEVELAND piše na eni izmed teh ladij. V Clevelandu, tej »ameriški Ljubljani« je v neki pivovarni dolga leta delal moj stric. Po upokojitvi se je vrnil domov, živel nekaj časa pri nas v Baški grapi, potem se je preselil k nečaku v Ljubljano; ko je umrl, je nečaku zapustil nič koliko dolarjev, mojemu očetu pa nič; oče se še dolgo ni mogel pomiriti s tem, zakaj v tisti predvojni revščini bi nam ti dolarji prekleto prav prišli...

No, pa to niti ne spada v to zgodbo, v neapeljskem pristanišču smo. Medtem ko se večina mornarjev potepa po mestu in išče gostilne, ženske in dogodivščine, se za nas osvobojene taboriščnike iz kazenskega bataljona italijanske vojske delo šele začne. Razkladamo zaboje piva in konzerv, vreče z moko — te je največ; po osemurnem prenašanju petdesetkilogramskih vreč smo na smrt utrujeni in beli, kot da bi nas sneg zamel. Vrečam pa ni ne konca ne kraja. Že na tisoče smo jih znosili ven, a še zmeraj se odpirajo nova skladišča v podpalubju, na tisoče vreč še čaka, da jih znosimo ven na svojih hrbtih. In ko nas popoldne pride zamenjat druga izmena, nas nihče ne sprašuje, kaj smo razkladali; iz naših oblek, kože, las razberejo, da smo tovorili moko. Moka je tudi v culah, v pločevinastih posodah in kartonskih skatlah, s katerimi se vračamo iz pristanišča. Revščina v Neaplju meji že na lakoto, na izhodu nas vsako popoldne pričaka truma domačinov, v glavnem žensk in otrok, da bi od nas kupili kakšen kilogram moke. Kakšno veselje v družini, kadar je mati prinesla domov kilogram ali dva moke! Mi pa smo za izkupiček šli v gostilno na liter ali dva vina.

V tistih težkih vojnih časih je civilno prebivalstvo v Neaplju gladovalo. Hrana je bila vredna zlata, denar pa ni pomenil nič. Mnogi pa tudi denarja niso imeli in ti so si pomagali, kakor so vedeli in znali. V mnogih družinah je bilo tako: možje so se potikali po cestah in brskali za čiki, žene pa so po ves dan skrbele za hišo in otroke, zvečer pa so skrb za gospodinjstvo prepustile možem, same pa so se hodile nastavljat na vogale v bližini pristanišča in iz utrujenih gospodin in mater kopice otrok so se po sili razmer spreminjale v punčke iz sanj, ljubice za eno noč... In če že same niso bile dovolj mlade in lepe, so na lov pošiljale svoje hčerke. Nekatere so to počele na skrivaj, druge s tihim privoljenjem svojih mož in očetov. Prazen želodec pač ne pozna ne verskih ne moralnih zadržkov. Pozno ponoči so se te ženske vračale domov, z zmečkanimi bankovci v nedrjih, s polnimi torbami konzerv, sladkorja in moke. Ameriški vojaki so imeli dovolj dolarjev in prehranjenih dobrot, po dolgi plovbi čez ocean pa so bili lačni žensk. Mesto je potrebovalo hrane, žensk pa je imelo v izobilju. Kdo bi se potel čudil tej trgovini! Poklicne uličarke so dobile takrat v Neaplju nevarno konkurenco — gospodinjje, šolarke.

Še zmeraj iztovarjamo moko, kdo ve kateri dan že. Med počitkom se zapletem v pogovor z nekim ameriškim oficirjem, ki z daljnogledom preiskuje obzorje. »Če iščete Capri, gledajte bolj na jug,« mu rečem kar po slovensko. Začuden me pogleda, moja govorica mu je znana, pravi. Potem mi razloži, da je češkega rodu, njegovi starši da so se izselili v Ameriko iz bližine Plzna, njegova žena pa je po rodu Slovenka, prav tako iz Clevelanda. »Če hočeš, pojdi z menoj v Ameriko. V Baltimoru je naše matično pristanišče, peljal te bom s seboj v Cleveland, ti priskrbel službo, stanovanje...«

Ni me pregovoril. Jaz sem si zase že izbral pot: domov, v partizane, čimprej! Ta pot bo resda trnjeva, sicer pa že takrat pri dvajsetih letih nisem bil več toliko naiven, da bi verjel, da se v Ameriki cedita samo

mleko in med in da bi nasedel pravljicam v slogu »Od čistilca čevljev do milijonarja...«

Popoldne in zvečer smo bili prosti. Pomešali smo se med množico ameriških vojakov in mornarjev na dveh glavnih neapeljskih ulicah: Via Roma in Corso Garibaldi. Vojaki in mornarji se veselijo, prepevajo in si podajajo steklenice s škotskim viskijem, jamajskim rumom, francoskim konjakom, pa tudi s Saerimae Cristi. »Kristusovimi solzami« izpod Vezuva. Pijača je poceni, kdo bi se je branil. Pomaga jim pozabljati težave vojaškega življenja, premagovati osamljenost in domotožje. No, tukaj so še neapeljska dekleta in žene, ki prav nič ne skopirajo s svojimi zakladi. Pa zakaj bi? Saj so vsi tako mladi, lepi in postavni — ti potomci črnih sužnjev in belih doseljencev, sinovi farmerjev iz Missisipija, kavbojev iz Texasa in Arizone, delavcev iz tovarn avtomobilov v Detroitu in kar je najvažnejše — denar imajo in hrane v izobilju. Vsako revno napolitansko dekletko je takrat na tihem sanjalo, da se bo na njej ustavilo oko stasitega ameriškega vojaka (ali še bolje oficirja), ki jo bo rešil siromaštva in popeljal čez veliko lužo v objubljeno deželo. Nekaterim so se te sanje uresničile, večini ne; veliko ljubezni, ki so se zvečer rodile, je naslednji dan zjutraj za zmeraj umrlo.

Neapelj varčuje z elektriko. Le glavne ulice so razsvetljene, v stranskih je bolj temno. Ceste so prenapolnjene z vojaškimi vozili, vojaki — prometniki na križiščih urejajo promet.

Pozno je že, jaz pa sem zablodil v labirintu ulici in uličic. Zastoj iščem z očmi morje in pristanišče. Najdem se pred neko predmestno beznico. »Al Gallo« piše nad vrati. »Pri petelinu« bi se reklo po naše. Na izvesku je narisana petelin, kot živ se mi zdi, še malo, pa bo zakikirikal. Beznica je kot vse neapeljske beznice tistega časa — polna žensk in vojakov. Tudi name se prilepi ena teh prijateljic noči: »Utrujen si videti, dragec, daj prisedi k meni, naroči pijačo. — Da nimaš denarja, praviš? Nič zato, saj ga imam jaz.« In že privleče od nekod polno pest zmečkanih bankovcev: lire, funte, dolarje... Nič ne sprašujem, kje je dobila vse to, saj vem, da se je mesto s prihodom zaveznikov spreminilo v en sam velik bordel. Natakara nama prinese na mizo sladkega janeževega žganja. Čez čas se nama pridruži črnski mornar, zelo močan in zelo pijan. Ženska ga pogleda, on pogleda njo in takoj sem si na jasnem: fant, odpadel si, ženska je dobila stranko. Izgovorim se, češ da grem na stranišče in se izgubim v noč. Zjutraj bo treba spet navsezgodaj na delo, ladje čakajo...

Moko smo končno razložili, zdaj nas čaka nekaj čisto drugega — granate... Te nevarne igrače so naložene v podpalubju, v skladovnicah kot bukova polena. Eno po eno nosimo na plano, čvrsto jih držimo... kot mati dojenčka, da ji ne pade na tla. Globoko si oddahnemo, ko je delo opravljeno. Ameriški oficirji nas pohvalijo, nam razdelijo viski, in cigarete... Ni kaj — zaslužili smo to!

Pravijo: trije Slovenci in liter vina — pevski zbor. Nas pa je bilo pet in pili smo viski! In ni bilo treba dolgo čakati, pa je že iz vseh pljuč zadonela tista šegava: »Regiment po cesti gre...« Pridružijo se nam tudi Američani, čeprav ne poznajo besedila. O, če bi že takrat poznali naše partizanske pesmi, to bi šele peli, to bi odmevalo po neapeljskih cestah...

Sele čez mesece, v začetku štiriinštiridesetega, ko smo krenili iz Neaplja čez Apenine proti Jadranskemu morju, da bi vstopili v prekomorske brigade, ki so se formirale v Bariju in Brindisiju, šele takrat smo ponosno, s titovkami na glavah, zapeli: »Slovenci kremeniti, le stopite v korak, da osvobodimo svoj domači prag...«

(Nadaljevanje s 23. strani)

Bili smo nestrpni, prestopali smo se kot žrebci v staji, vsi bi čimprej radi čez morje v Bosno, Črno goro, Slovenijo... Naši komandanti pa so nam prigovarjali: »Kar tu ostanite, tu ste prav tako koristni, kot bi bili tam. In tako smo ostali v Bariju. Nakladali smo hrano, zdravila, opremo in orožje v letala, ki so bila namenjena na osvobodeno partizansko ozemlje. Letala so ponoči vzletala in se vračala z ranjenimi partizani, ki so se potem zdravili v zavezniskih bolnišnicah.

No, maja 1944 sem se končno vkrcal na barko in odplul iz Barija v našo Dalmacijo. To pa je že druga zgodba.

TOMAŽ ISKRA

Človek

zdaj že siliš v usemirje
mimo Venere pošiljaš sonde
v vesolje neskončno
s hitrostjo svetlobe drviš
po Luni se sprehajaš
medtem ko na stari dobri Zemlji
še vedno umirajo ljudje
tvoji bratje in sestre
strašiš soseda z neutroni
in hladna vojna ne pojenja
kot otrok si
z vžigalico na kupu slame
ljudstva siromašnega sveta
pa s strahom opazujejo
use to noro početje
in se v grozi sprašujejo
bo zagorelo

Danes bom prižgal svečo

danes bom prižgal svečo
za vse tiste
ki jih nisem srečal

danes se bom pogovarjal
s štirimi stenami
z vsem
o vsem
dokler se zarja ne prikaže

V 53. številki LISTOV sodelujejo s svojimi prispevki: Jana Beravs, Marjan Čufar, Benjamin Gracer, Tomaž Iskra, Damjan Jensterle, Franc Konobelj-Slovenko, Ivan Križnar, Janez Meterc, Ana Staze, Črtomir Šinkovec, Anton Torkar.

Slike so prispevali: Jaka Čop, tehnični muzej železarne Jesenice in Janez Meterc.

LISTI izhajajo kot priloga tednika Železar – glasila delovnega kolektiva SOZD SZ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.

ANA STAZE

Ljubezenska pesem

daleč
daleč
na oni strani mavrice
rumene rdeče modre bele
daleč
daleč
na oni strani mavrice

je tisti stik dveh rok

prijeten
topel
nezlagan
zaželjen

je tisti obraz

čist
dišeč
iskren
ljubljen

so tiste oči

temne
drzne
nežne
sanjave

daleč
daleč
na oni strani mavrice
na oni strani mavrice

je tista beseda

tista edina
iskana
poslednja

beseda vseh besed

daleč
daleč
na oni strani mavrice
mavrice pisane
svetlikajoče

tja bom šel
in se zasmejal na glas

MARJAN ČUFAR

Oveneli kristali

Ko zaspim poletje
in dan se spridi v spanje,
ko vetra zvon zaniha čez ravan,
v spominu grize bolha
sreče me nekdanje
v spominu na kot vino
kisel dan.

In kot mrtev se z zbudim,
ker pesem izzveneča
in dež že dolgo moči mi oči
le v sebi še živim
a sreča dogoreva
in trhle so že pameti kosti.

Ljubil sem jo bolj kot nič
in bolj kot uso realnost
čeprav mi nikoli nič ni dala
ljubil sem jo bolj kot vino
bolj kot deklice nekdanje
a ona je ljubezen izdala.

Ostalo je le sonce
Ostalo je le Sonce
a v mislih zrem v Mesec,
od mrtvih rož ostal je bled spomin
izgubil sem svetlobo –
iz solz prve ljubezni,
ostal je le kristal iz bolečin.

DAMJAN JENSTRLE

Medvedje solze

redka kaša, solza naša
use preveč se vse draži
glej kaj delaš, pravi naša
kadar se mi kam mudi

tih voda kost ogloda
stara mati pa trpi
tudi danes teče voda
kot je tekla njega dni

jerbas prazen, huda kazen
kriv nesreče nihče ni
sosedi pravi, da je blazen
kdor veruje v ljudi

sveto olje, pusto polje
otrok pri hiši nič več ni
čudna nas bolezen kolje
navzven obrača nam dlani

eden zgoraj, eden spod
umes intrige in strasti
res dogaja se povsod
da nivo se rad spusti

eden sanja, drug nagaja
pa obrne se, noben ne popusti
in to čudo navadno traja
dokler živce eden ne zgubi

kredo peče, nič ne reče
medvedje solze pa toči
veliko vode mimo steče
preden gad se prelevi

mehurjast strop, črvida klop
zamočvirjeni obrežji
kadar ti na nogo stop
res je vol najtežji

JANA BERAUS

Besede

Lahko so prazne, a tudi polne,
kadar razveseliti moremo koga.
če mu stisnemo dlan, ko je sam.

Lahko so turobne in blede,
klavrne kakor jeseni meglá.
So jasne in tople kot sonce
s čisto vedrino neba. Beseda
ni konj – toda ostrá kot britev
reže v srcá. Strupena ne
upraša koliko koga moriti
bolj zna. Beseda po vetru,
kakor pihlja, je lahka, brezuredna
in nič ne veljá. Besede so lahko
preproste, razveseljive: tedaj so
bogate, resnične in žive.

Človek Človeku

Rojen v asfaltni džungli
požiram umazan cestni prah.
Rojen pod cestno svetilko
iščem svetlobo sončnih oči...

Umril sem v asfaltni prevleki,
skoraj vse zakaje nisem mogel
doumeti. Vroče kave, tople čaje
mimo so nosili, glasni so po
cesti vpili: vse dobite, kar
želite! Jaz še za denar nisem
skoraj nič dobil. Čudak sem se
jim zdel. A kaj sem hotel: poteptan
sem se umaknil s ceste in umrl
naskrivaj, nehal z igro sem DAM-DAJ!